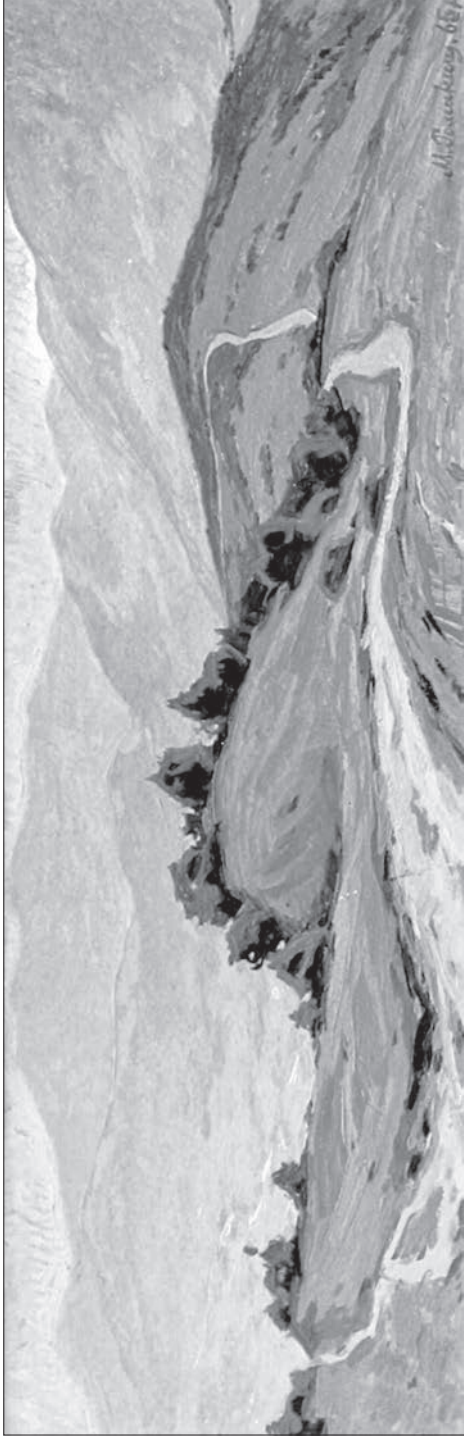

ДУНАЯ

№ 4 2019

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5
Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje Slovenská pošta, a.s., Stredisko predplatného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box 164,82014 Bratislava 214,
e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk
ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Йосиф Збіглей Добірка поезії	2
Іван Яцканин Продавали Олю	11
Олександр Шокало 200-ліття Пантелеймона Куліша: «Будьте самостійною силою...»	16
Микола Зимомря Береги його творчості: Сутність слова Д. Павличка	40
Марія Чижмар «Ще до питання про післявоєнну мовну ситуацію українців Східної Словаччини»	48
Микола Штець «Язичіє» і церковнослов'янська мова	49
Мирослав Сополига Знакова постать української наукової еліти	56
Марія Якубовська Естетика творчого слова письменника Ігоря Трача: метафора нової доби	59
Олег Павлів Добірка віршів	64
Мирослав Сополига Самобутній прояв духовної культури	66
Микола Мушинка П'ять книжок В. Гнатюка перевидано у Харкові	69
Юліян Тамаш і його книжка «Складане ідентитетох»	72
Михайло Роман Спогади, які нас збагачують	76
Великий пан Дунай	80
Іван Яцканин Двоє з «Празької школи»	82
Олекса Стефанович Добірка поезії	84
Юрій Дараган Добірка поезії	91

ПОЕЗІЯ

Йосиф ЗБИГЛЕЙ

(13 березня 1938 – 3 червня 2019)

Парубоцький мотив

З Карпат приходжу –
в кишені ніж
і пісня рветься з горла.

А зачіпати не пробуй,
бо я
з Карпат приходжу –
в кишені ніж
і пісня рветься з горла.

Автобіографія

Чого же хочу я?
Вдивитись у прозорі небо –
побачити лиш синь далей.

Чого же хочу я?
Малий шматок сухого хліба,
впізнати те, що не впізнав.

Чого же хочу я?
Розквітлу гілку старої черешні
потримати в руках
і дати
її
комусь

Плуг

Без поцілунку мами
І без повітря

Страшно тяжко
– дихати.

А Сінгапур
І Марсельєза
Далеко.

Люблю до божевілля
Просте,
Наївне слово
Одвічних хліборобів:
«Сину!
Встань!
Підемо орати!»

Над гробом

Залиште біль.
Мій біль.
Мій біль мені належить.

Нехай ця радість,
Що була колись,
Або колись не була, –
Нехай ця радість буде моєю.

Спокою трохи...
Благаю вас...

В мене є право
На трохи болю.

Вечір

Десь у гіллі алеї
задзенькотіло сяйво місяця.
А вечір був безмежний,
як і гріха діапазон.

П'янить твого волосся запах.
П'янить і аромат сльоти,

і вогкість
блукань.
А вечір був безмежний
аж дзенькотіло
сяйво місяця.

Допоки вчені розуми
з'ясують
нескінченність,
з мене вистачить
почісувати пальцями
твоє
волосся.

Двері

Я прокидаюсь.
Чекаю.
Чекають нерухомо двері.
Хто ж то відчинить їх?
Що принесуть мені?
Напевно, квітів польових букет!
А може, орхідеї?
А що, коли саму надію,
Хоч, може, з присмаком
Пригірклим суму?
Що пронесуть крізь них
До мене?

У камері моїй
Чекають двері.

Малюнок без рами

Життєвий досвід,
і мужня зрілість серед осені
і серед чистих несинтетичних фарб
у гострому контрасті
з забрудненими
від кіптяви
легенями.

Мій час прийшов.
У склянці вина
шумує гіркуватий смак
і сонце
та п'янкість квіту.

Мій час прийшов –
дійшов
до точки кульмінації –
до четвертого виміру.

* * *

Ти хочеш бути
людиною,
а не знайшов
сльозинку у потоці вод.

Ти хочеш бути людиною,
а не пройшов
ще простір і час,
що проляга
між нами
й найближчою до нас галактикою.

Вітер з гір

Сиджу у барі,
як вітер на полонині.
А свічка блимає
у склянці пародій,
ілюзій,
метаморфоз.

Як матрос,
сиджу у барі.

Матрос
з карпатських галявин.

Мандрівник

Сам не знаю,
що шукаю,
чого я хочу.

Синь синіє,
в сині небо мліє,
в небі синім
хмарка
лебедіє.

Поцілунки?
Обійми?

Вже зоря
щезає рання.
Вже потрібно йти.
Не сумуй, кохана.
Не сумуй,
бо любові
я не гідний.

Бачиш?
Небом
сонце йде
і сяє.

Чоловіки

Чим живуть,
в ім'я чого вмирають чоловіки?
Слава?
Воля?
Посмертний орден на могилі?

Чи просто пошана
до інших
і до себе?
В ім'я чого вмирають чоловіки?

В ім'я спокою
останньої хвилини
(як кари за провину?),
в ім'я бажань
(нездійснених і здійснених?)
Нескінченого відчуття
першого поцілунку?
Романтики кохання?
Або... так собі?

Чим живуть,
в ім'я чого вмирають чоловіки?
Вічність неспокою?
Туга йти?
Морфій заржавлених сподівань?

Помста за жіночий плач,
плач синів і матерів?

В ім'я чого вмирають чоловіки?
В ім'я сну!
(Вимріяного сну!).
Чистого, великого сну,
що його несуть
з дитячих літ
як успадкований скарб.

Птахи

Відлітають птахи з гнізд.
Все втрачає
сєнс і зміст?

Повертаються птахи весною
до краю рідних гнізд.
І сєнс,
і зміст?

Рубець

Дійшов хлопець до зірки.
Впритул до зірки.
А вона була пекуча.
Відтоді він несе життям
спалені руки
і рубець на серці.

Йди, хлопче!
Не кожному судилося
доторкнутись зірки
і не в кожного є сили
нести життям
рубець на серці.

Моя доля

Ми –
тобто я і моя доля –
жартівники.
Жартуємо між собою:
вона (моя доля)
жартує,
а я роблю їй
все наперекір.

Але що буде,
як мене не буде?
Хто
і з ким
буде жартувати?

Після бурі

Прогриміла буря.
Вітер стих.
На душі зістався докір,
який стирчить
як гріх із правди праведних.
Та чи я винуватий,

або відповідальний
за пустощі стихії
і за те,
що
вітер стих?

Дороги чоловіків

1.

Коли би ви, жінки, знали,
як чоловікам хочеться плакати,
ви би не сварились.

Так, плакати.

Просто:

приложити обличчя на голі груди,
думати про світ і всесвіт,
про загублені дитячі мрії,
про день завтрашній.

Сльози би стікали по обличчі
до спраглих губ.

2.

Небагато треба чоловікам.

Чоловікові потрібна

рідна земля,

своя хата,

в хаті жінка,

діти

і рушниця.

Та неосяжне небо

і дороги.

Рушниця на далекі походи

і на відстоювання свободи синього неба,

і своєї творчої впертості.

Дороги?

Дороги.

Щоб повертатись

до рідної хати,

до білих грудей,

до рідного шматочка неба.

Доля

Залишок зламаной гілки
стирчить зі стовбура
у простір дуплявого світу.
На скаліченій куксі сидить птах
і хитає головою.

Біля свіжої рани
спить вода.

Вода спить
і снить свій сон
про дзюркотіння...

Генезис

З окрушин азбуки,
відрізків мелодій,
шматка неба
і грудки совісті
змодельював я світ.
Свій світ.
Мій світ.
В округлому куті всесвіту.

Отаке ЩОСЬ,
що може постати
набагато пізніше
народженням часу.
Отаке ЩОСЬ,
що містить у собі
все
і ніщо.

На кожному шматку всесвіту
є трохи головного болю
декілька молекул
з краплини щастя.

ПРОЗА

Іван ЯЦКАНИН

Продавали Олю

Похолодало. Похолодало настільки, що такого ніхто не сподівався. У таку пору ще випав сніг, хоча на луках трава дерлася вгору. Випав сніг, появились не приморозки, але морози, здавалося, що усьому кінець, до того ще й до берегів Канади причалився якийсь великий льодовик... Жах!.. Після ранньої весни природі прийдеться починати з самого початку. Стільки наснаги, стільки терпіння. Вітер зі злістю жене хмари, у цьому він чогось послідовний. Кажуть, що на півдні вже листя на берізках появилось, тут ще й бруньки не видно.

Напевно, якось так воно і з людьми, як з тим туманом, що його вітер розганяє, з тим листям і бруньками на берізках... Та місцеві вже до того звикли. Пристосувались до близьких скелі. Люди сильні мов скелі, тільки голови у них не пропорційні – трохи завеликі. Скелі нагадували казкового дракона, який погрожував, що кожної миті рушить ближче до людей. Старожили з прихованою посмішкою казали, що це нащадки колонізаторів. Кожен знав своє. Ці місцевості колонізували кілька століть тому. А тепер?..

Традиція. Продовження роду. Спадковість. Лешек боявся всіх цих понять. Боявся, що не виконає заповіт батька, крім того, ще й мешкав у будинку, який збудував батько. Була це вілла, стиль якої відрізнявся від інших у цьому містечку. Так воно й мало бути, бо батько відрізнявся від інших міщан. Він не працював у недалекій каменоломні, не привозив з півдня фрукти і овочі, не продавав їх на базарі. При тому поважав всіх, хто сумлінно ставився до будь-якої роботи.

«Варфоломій з капелюхом», – так його всі знали. Капелюха ніколи не знімав, яка пора року не була б. Мати попрощалася з цим світом, коли Лешку було чотирнадцять. Після його народження вона довго хворіла, хоча Варфоломій її посилав і на курорт, і розшукував різне лікарство, спілкувався з лікарями – вже здавалось, що неміч минає, але незадовго знову появилася і тихесенько забрала її з собою...

Варфоломій її дуже любив. Вечорами гуляли містечком, багато хто із заздрістю дивився на цю пару. Вона була гарна і мовчазна. Навіть коли хвороба робила своє і вона вже була худенька-худенька, лице не змінилося. Постійно ще чарувала своєю красою, але сама повільно зникала...

Варфоломій був друкарем, була у нього ще й палітурна майстерня. Вмів зробити все, і все робив акуратно – у замовників не було ніяких претензій. А замовників було немало. І реклама для маленьких фірм, книжки для

міських графоманів, два-три серйозні видання, підшивки газет і журналів, навіть міський уряд привозив сюди документи, аби зробити підшивку. Більше того, приходили бабусі з молитовниками, щоб зробив нову палітурку, аби знову їх могли покласти на своє місце у лавці в костьолі.

Лешек був постійно з батьком – придивлявся, допомагав.

З Олею познайомився на одній вечірці. Була вона з недалекого гірського села. Була гарна, а він не спускав з неї очей. Коли нарешті наважився підійти до неї, то сказав таке банальне, аж самому було соромно.

– Ви така гарна, – прошепотів.

– У нашому селі всі такі гарні, – розсміялась, та подумки сказала лиш так для себе: «З цим можна».

– І розумні, – додав Лешек, але Оля вже не чула його уїдливісті.

Оля працювала у бухгалтерії швейної фабрики. Тоді ще не думала, як поскладати своє життя, бо життя – це не пазле. Мінялися директори, керівники, начальники, мінялися замки на їхніх дверях, а Оля залишалась на своєму місці. Гарна і слухняна. Перше знайомство і перша любов проходили у класичному ключі – вечірки, кіно, ресторан, келих вина... вечере біля свічок у нього вдома. Чогось усе набрало швидких темпів, а до того ще й робота. Виявилось, що її дедали менше... Лешек про це не говорив, навіть виду не подавав, що діється щось погане, аби не затьмарити цей радісний час. Весілля відбулось у затишному ресторанчику. Людей було небагато. Оля вже кілька тижнів тому переселилась у віллу Лешка і настільки у цьому будинку укорінилась, що дуже швидко знаходила речі, про які Лешек і забув, де їх поклав.

Лешек. Акуратненько підстрижені вусики, з-під яких не зникала таємна доброзичлива усмішка. Велику увагу приділяв своїй зовнішності, скажім, як він одягнений, бо, як любив казати: «Людина, хоча вона і здібна, але якщо одягнена всіляко, то вона непевна, втрачає довір'я інших». Напевно, це була спадкова ознака, бо і його батько, та ще й дід, приділяли цьому неабиякої уваги.

Здавалось би, що все гаразд. Просто, ідилія. Правда, такого не буває, мабуть, у книжках, і то не у всіх.

Змінювалась обстановка, змінювались люди, помінявши замки у дверях... Оля дедали частіше пізно приходила додому. На роботі її чекали нові завдання, не можна було їх відкладати на наступний день. Лешек її в нічому не підозрював, крім того, друкарські справи не клеїлись, конкуренція його витісняла з ринку і змушувала шукати вихід з положення, закривати друкарську справу ніяк не хотів.

Трава ще лежала причесана недавнім снігом. Виблискувала на сонці то сивим, то масляним кольорами. Першою опам'яталась лозина. Починає боязко зеленіти. Ні, не боязко, а скоріш соромливо. Навколо ще сіро, а вона вже виставляє на показ себе, свої бруньки.

Лешек, щоб не тратити час на довгі розмови, повні запитань: де хто був, де з ким забарився, приносив їй подарунки. Годинник і квіти. Ма-

буть, тому, щоб показати їй, що час пливе і все минає. Та вона це розуміла по-своєму: «Забракло у нього фантазії», – кепкувала подумки, коли із вдаваною вдячністю приймала подарунки. Здавалося, що ця жінка у всьому розчарувалася. А тепер – це вже була гра, яка не приносить насолоди, однак грає її чудово. Іноді їй з усього цього аж голова розколюється. Глянеш на неї, аж оку хочеться плакати. Беззахисна, сумна, нещаслива, хоч з моста у воду... Самогубців вона поважає. Де ж у них береться стільки відваги? Ні, ні, їй краще грати свою гру. Вона йому співчувала, та водночас не хотіла позбутися цієї забави. Час летів, не зупиняв його ні подарований годинник. Цей час нічого не лікував, він тільки підганяв події. Тиша. Чути лише цокання годинника. А де ж дитячий сміх і плач?..

Увечері Лешек не міг втриматися вдома. Блукає один старими вуличками міста. Згадує, бо є про що згадати. Усе було інакше, та й він не був той же. Здалеку долинають свистки потягів, у недалечкому будинку хтось сильно гримнув дверима, по дорозі промайнула машина, фари якої і не зауважили його. І знову спокій, не чути навіть і його човгання, та він не човгає, навпаки, високо підіймає ноги, аби самого себе не налякати. І постійно розмотує вузлик спогадів. День минув, але він не хоче, щоб ніч була тільки сном. Не бувало, щоб колись ламав над собою палицю. Завжди знаходив якийсь вихід. Зупинявся біля костьола. Тиша. Глянув на недалекий цвинтар, де блимало кілька свічок. Мертвих він не лякався, скоріш живих боявся. Все навколо навіювало смуток, який змішувався з намірами, які неминучі. Це вже було боляче. Тоді вже спогад не наздоганяв спогад, але виринав обов'язок і спроба навести лад.

Не можна отак аж до світанку. Треба повернутись у дійсність. А дійсність? Аж голова йде обертом. Як від усього цього втекти? І куди? Не втечеш, не вдасться. Він добре знав, що удвічі нічого не буває, ні дитинства. Дрібні монети, сховані під камінням, за які купиш ті найсолодші цукерки, забуті руїни незбудованих хат, в яких замешкали страх і якийсь дивне чарівне, чародійне миготіння.

Після усього того падаєш у сон, мов у прірву... Радісно зустрічаєш світанок. Не треба про це нікому розказувати, бо лиш тоді усе може повторитися.

Тепер усе інакше. Нічого не повториться, та відступати також не хочеться. За усім, на що хтось зазіхає, є його труд, примножений спадок. Завтра треба знайти вихід і навести порядок. Та всі конструктивні думки накриває вагання і втома. Він же не з тих, хто ударами кулака по порожньому столі докажує свою правду.

Понаїжджало тут всіляких. На швейній фабриці подавали собі ручки нові люди. Не приховувалось, що прибув німецький інвестор, який купив фабрику і почав наводити свої порядки.

Ранок пахнув суницями. Лешку так здавалося. Чи завіяло його з недалекого базару, але найскоріше суницями запах солодкуватий спогад дитинства. У дійсність його повернув дзвінок на дверях. Листоноша. Подає йому кілька листів. «Вже почалося», – подумав Лешек і обережно відкривав конверти. Вже не вертів головою, як раніше, повільно звикав до поганих звісток. Податки, податки, податки, а звідки узяти гроші, коли замовників дедалі менше, а розлучатися з друкарською справою не хочеться.

Поради та допомоги годі сподіватися. Оля, напевно, про це все і не знає, якщо і догадується, то розмова між ними останнім часом не клеїться. Вже думав, що напише некролог для фірми й для себе. Передумав. Виявляється, що життя само пише такі некрологи...

Оля приходила додому дедалі пізніше. У хаті панувала нестерпна тиша. Він і починав про щось говорити, але розмова здебільш кінчилася короткою сваркою. Про суттєві справи розмови не було.

Коли Оля зайшла у хату, він пригадав ранковий запах суниць. Ага, це ж був запах її волосся, подумав Лешек, але ж не про це хотів з нею говорити.

– Ти чого мовчиш? – запитав тихо.

– Нема про що говорити. Ходиш, як без душі. Як привид. Як німа тінь.

– Бо є причина. Але тебе це не цікавить. Маєш свій світ, своє оточення.

Оля злякалась його слів. «Може, він щось знає», – подумала зненацька.

– Ти постійно з тим своїм майном, – зреагувала нарешті.

– Своїм. Чому не нашим?.. – Лешек постійно ще не давав своїм словам такої гостроти, на яку заслуговувала обстановка. Не збирався розказувати про повільний крах фірми. Про збитки. Але вже не витримав: – Все пропадає. Ніхто вже мені не допоможе.

– Ти мене у свої справи не включав, не вводив.

– Я вже казав, що у тебе свій світ.

Вона не знала, чи це якийсь натяк, або уїдливістю хоче приховати свою безпорадність.

– Наші світи не зійшлися.

– Що тим хочеш виправдати? Свій холод, своє відчуження?

– Ти занурився у себе. Нікого не бачиш, нікого не чуєш.

– Навіть гуркіт друкарських машин, – Лешек з якоюсь дивною легкістю приєднався до її слів і зовсім її розгубив. Це була його невеличка перемога. Звичайно, йому плювати на такі перемоги.

Оля вибігла з хати і вже не повернулася... Зовсім зникла згадка про суничний запах ранку... Не було вже ніякого сну, лишилось тільки безладдя в душі і жорстока дійсність. З її втечі він ще не опам'ятався, стояв, мов закопаний, забравши в руки сьогоднішні конверти...

Лешек аж тепер зауважив, що у хаті дедалі менше її речей. Заглянув у шафи, де раніше був її одяг, а там майже порожньо. І до нього дійшли чутки, що зв'язалась з якимсь німцем. Чого люди не наговорять. Не питає про це, аби не розпалити дальшу сварку. Усі розмови за його спиною кидали на нього погане світло. На людях опинився в дуже незручній обстановці, зокрема, коли запитували! «А як там дружина?». У цьому зацікавленні було виявлено, що вже всі знають, а до нього ніби ще не дійшло.

Наступного дня зустрілись на кухні.

– У місті люди про нас говорять, – заговорив першим.

– Люди завжди про когось говорять.

– Правда про того німця?

– Я працюю на цій фабриці, де він директором.

– Ну, і?

– Я йому потрібна.

– І вночі?

– Так, і ніччю.

– Значить, все. Кінець.

– Кінець.

– А далі?

– Кінець. Далі так жити не можна. Зроби так, щоб люди про нас якнайменше ляпали, щоб ми недовго волочилися по судах.

– Ви вже домовились... А де я? Про мене забули?!

– Тобі треба з Вальтером зустрітися.

Таки й зустрілися. У ресторані «Славія» на головній вулиці. Знайшли місце біля вікна. З вулиці їх було видно. Ніхто вже не розносив цю новину.

– Ви знову встанете на ноги, – почав Вальтер, недопивши каву. Він намагався, щоб його голос звучав оптимістично. Вальтер був майже на голову вищий від Лешка, увесь у білому, ніби щойно зійшов з тенісного корту. Гладеньке лице без зморшок, статура атлета робили його насправді молодшим за його суперника. Який же там із Лешка суперник, коли прийшов домовлятися!

– Ви вже мені наступили на ногу і заступили дорогу, – відповів Лешек після невеличкої паузи. – Ви ж не знаєте це місто і цих людей, як люблять ритися у чужому болі, як вмюють сипати сіль у рани.

– І з цього є вихід, – цей німецький ділок не розумів й не хотів розуміти плаксивим словам Лешка.

– Я зроблю все, щоб знов запрацювала ваша фірма. У мене тільки одна умова: не натягувати розлучення з Олею, не водити її по судах. Це треба зробити швидко і без великого шуму.

– А гарантії? – Лешек побачив, що такий хід розмови сподобався його «торговельному партнеру».

– Ще на цьому тижні поїдемо в обласний центр, мій юрист оформить всі потрібні документи.

– Я про гарантії, – Лешек настирливо повторив свої слова, він хотів чути, чи німець бодай трішечки думає і про нього.

– Забезпечу вам нові друкарські технології, у вас буде стабільний замовник. Що ще більше треба?

– Ви, просто, її купите?

– Називайте це, як завгодно. Але ви зможете продовжити свій бізнес.

– А для кого це все? Я ж один.

– ? ? ?

За кілька днів випадково зустрів Олю на вулиці. Зустрілись як чужі люди.

– Ну, як, домовилися? – запитала колишня дружина.

– Господи, як ти постаріла, – незрозуміло глянув на неї і на прощання незрозуміло похитав головою.

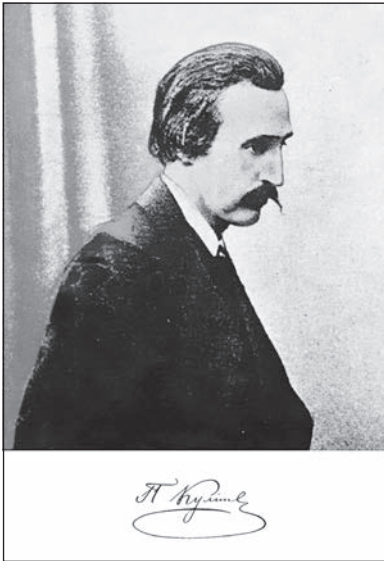
В саду ще лежав сніг, але сонце силоміць пробивалося через голі крони дерев, які кидали довгі тіні, нагадуючи мокрі, болотяні стежки, які раптом кінчалися або їх поглинула біла смерть...

ПУБЛІЦИСТИКА

Олександр ШОКАЛО

200-ЛІТТЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША: «БУДЬТЕ САМОСТІЙНОЮ СИЛОЮ...»

Пантелеймон Олександрович Куліш (псевдоніми: Павло Ратай, Панько Хутірний та ін.) (1819 – 1897) – великий український мислитель-енциклопедист, культурно-освітній діяч, який яскраво виявив себе в різноманітних сферах української культури як прозаїк, поет, драматург, перекладач, філософ, історик, історіософ, культурософ, етнолог, фольклорист, мовознавець, літературознавець, літературний критик, публіцист, соціолог, педагог, художник, видавець. У цілому – це унікальна постать, «першорядна зіезда» (Іван Франко) в літературному й громадському житті України XIX ст. Пантелеймон Куліш – «постать самотна, яка не зазнала благовонних кадил громадського почитання і візантійської чолобитности, ні за життя, ні по смерті, дарма, що ся постать висока і далеко перевищує пересічного національного святого всіх українських земель» (Степан Томашівський). П. Куліш – великий трудівник, генератор української національної ідеї й ідеології, провідник української нації, подвижник культурного саморозвитку народу й суспільного самоврядування волею національного духу: «Нарід український має таке велике право на свою жизнь, як і найменша травинка на свою... Знаймо добре, що ми в себе дома, серед своєї рідної сім'ї, у своїй рідній хаті... Духа не угашайте! Не гасімо його самі в собі; тогді ніхто його не вгасить і в нашому народові!»

серед своєї рідної сім'ї, у своїй рідній хаті... Духа не угашайте! Не гасімо його самі в собі; тогді ніхто його не вгасить і в нашому народові».

Сіверський родовід і джерельна основа світогляду

Пантелеймон Олександрович Куліш народився 26 липня (7 серпня за новим стилем) 1819 року в родовому хуторі Гуків біля містечка Вороніж Глухівського повіту Чернігівської губернії (тепер Шосткинський район Сумської області) в родині нащадків давніх козацько-старшинських родів. Батько, Олександр Ондрійович (Андрійович), був онуком воронізького сотенного отамана Івана Михайловича Куліша й мав давнішим предком січового кошового отамана Куліша. А мати, Катерина Іванівна, донька сотника Івана Гладкого, веде свій родовід од миргородського полковника Матвія Гладкого, який у битві під Берестечком

(1651) після втечі Хмельницького з татарами був наказним гетьманом, і Хмельницький стратив його як свого конкурента, бо Гладкий був незгідний з антиукраїнськими угодами гетьмана з поляками.

Пантелеймонові батько й мати мали родові аристократично-величні постави, були дуже мудрі. На противагу палкій, суворій батьковій натурі (за цю особливість Кулішів прозивали *Гарячі*), мати мала розважливу, лагідну вдачу. Пантелеймон був у батьків восьмою дитиною; з попередніх дітей лишився живим тільки брат Тимофій, який теж помер маленьким. А від першого батькового шлюбу був брат Микола, старший на 16 років. Пантелеймон зростав у рідномовному середовищі старосвітського хутірського побуту, де жили за звичаями народної культури. Тут, у живому народному культурному середовищі, збереженому з часів Гетьманщини, козаки-хлібороби плекали духовно-господарську традицію прадавньої *Сіверії* (так любовно називав свою *материзну-батьківщину* П. Куліш). Пантелеймонів батько – хлібороб і майстер на всі руки, мав добре господарство й за освіченістю «*був серед сусідів Арістотелем*». На відміну од високоосвіченого батька, мати була неписьменна, «*уміла розмовляти тільки українською мовою й, що мала в голові, все те взяла не з книжок, а з живої народної речі. ...Не було кращого голосу ні в кого, як у Кулішевої матері; ніхто не співав таких давніх пісень, як вона. Пісня була в неї не забавкою: вона думала піснями*», – згадував П. Куліш в автобіографії. Усі ці скарби народної пам'яті (старовинні пісні, думи, казки, приказки) від мами засвоїв син, і вони стали джерельною основою його світогляду, педагогіки, філософії й історіософії, де фундаментальними є архетип *материзни* й ідея святого *материнства*.

Світоглядне поняття *материзна* П. Куліш послідовно вживає замість загальноприйнятого політичного поняття *батьківщина* і бачає в материнстві провідну суспільну силу. Він переконаний, що *тільки чисте материнське серце спроможне народити й виховати оновлену людину*. Особливу надію в вихованні нового молодого покоління педагог-мислитель покладає на матерів: *передусім ми повинні виховати нове покоління матерів, які народять і виховують нове покоління нашого народу, покоління, яке здатне організувати нове життя – новий суспільний лад*. Бо у вихованні дитини провідним є почуттєво-сердечний чинник: «*Жінці довірено великоцінний обов'язок живити й зігрівати юну душу, яка розкривається. Жінка без намірів, без системи формує молоде серце в найчудовіший зліпок, пом'якшуючи його материнською любов'ю й ласкою*». Саме в родинному вихованні закорінені моральні принципи української етнопедагогіки: «*Ми звикли розуму шукати тільки в школах, а хата – перва наша школа і перве сідало розуму. Хто хоче з своїх дітей діждати собі втіхи, той учи їх ...з самого малечку, вчи тоді ще, як вони у тебе немовлятка, та не одними словами, а також і самим ділом... Тільки тому буде праведна користь із шкільної ...науки, хто вийшов із хорошої хати*».

Початкову освіту Пантелеймон отримав удома – від батька й від двоюрідної сестри Лесі, а також від дядя Ондрія в церковно-парафіяльній школі. А від матері Пантелеймон засвоїв рідну мову так, що знав її потім так досконало, як ніхто з тогочасних українських письменників, окрім хіба Тараса Шевченка. Значний вплив на виховання й освіту Пантелеймона справила благородна добродійка з сусіднього хутора Уляна Терентіївна Мужилівська, яка після смерті матері «*сталась йому за другу матір*».

У 1831 Пантелеймон закінчив два класи Новгород-Сіверського повітового училища. В училищі наука давалася йому нелегко, бо він не знав російської мови. Та вивчивши російську, як латину й німецьку, Панько став першим учнем, маючи

особливі успіхи в граматиці, літературі й історії. Після училища батько хотів віддати Пантелеймона на службу в Глухівську повітову судову канцелярію, де працював його старший син Микола. Але хлопець хотів навчатися далі. Мати, за підмогою Уляни Мужилівської й дяка Одрія, спонукала батька віддати сина до Новгород-Сіверської гімназії, яка була одна з найкращих у Російській імперії. Серед видатних випускників цієї гімназії – вчений-енциклопедист Михайло Максимович (закінчив 1819) та основоположник нової педагогіки Костянтин Ушинський (закінчив 1840). Під час навчання Пантелеймона в гімназії вирішальний вплив на його самопізнання, на формування українського світогляду й розвиток самосвідомості справили фольклорні збірники *«Малороссийские песни»* (1827), *«Украинские народные песни»* (1834), що їх упорядкував і видав у Москві М. Максимович, *«Енеїда»* І. Котляревського (1798, 1808, 1809), *«Наські українські казки запорожця Іська Материнки»* (1835), що їх склав віршами Осип Бодяньський. У 1836 П. Куліш залишив гімназію після п'ятого класу, не довчившись два роки, й пішов працювати домашнім учителем дворянських дітей, канцеляристом Ніжинського фізико-математичного ліцею, аби заробити собі на навчання в Києві – в Університеті св. Володимира, який недавно відкрили. Оскільки Пантелеймон не виконав батькової вимоги стати урядовцем, то батько не дав йому грошей для навчання в університеті.

У 1839 П. Куліш вступив до Університету св. Володимира на історико-філологічне відділення філософського факультету, а через рік перейшов на юридичний факультет. У кінці 1840 здібного й сумлінного студента відрахували через відсутність підтвердження його дворянського походження. Відтоді П. Куліш здобуває освіту самостійно, вільний від схоластичної гімназійної й університетської науки. З 1841 по 1845 викладав історію, географію й словесність у Луцькому, Київ-Печерському, Київ-Подільському дворянських училищах та в Рівненській гімназії. У 1845–1846 працював старшим учителем російської словесності в П'ятій С.-Петербурзькій гімназії та викладав російську мову для студентів-чужородців у С.-Петербурзькому університеті. А також допомагав Петрові Олександровичу Плетньову (1791–1866), літератору й ректору С.-Петербурзького університету, редагувати журнал *«Современник»*. П. Плетньов, який видавав журнал після О. Пушкіна, готував П. Куліша на посаду редактора цього часопису.

У 1846 Петербурзька Академія наук, за поданням ректора університету П. О. Плетньова і всупереч сильному спротиву антиукраїнського академічного середовища, ухвалила надати П. Кулішеві як перспективному молодому вченому оплачуване наукове відрядження до Пруссії, Саксонії, Австрії для вивчення серед тамтешнього корінного населення слов'янських мов, літератур та історії протягом двох з половиною років. Перед поїздкою Пантелеймон провідав батька в хуторі та одружився з Олександрою Білозерською (в майбутньому – талановита письменниця Ганна Барвінок); старшим боярином у них на весіллі в родинній садибі Білозерських у Мотронівці був Тарас Шевченко, якого Куліш високо шанував і цим показав *«малоросійським панам, що не чини й багатство, а особисту гідність»* ціную в людині.

У квітні 1847 в Варшаві П. Куліша й В. Білозерського (брат О. Білозерської) заарештували за підозрою в зв'язках з Кирило-Мефодіївським братством (перша українська таємна політична організація з ідеологією відродження України та рівноправного співробітництва слов'янських народів). Хоч слідство й не довело причетності П. Куліша до братства, бо він не брав безпосередньої участі в його діяльності, але йому інкримінували *«дружеские сношения»* з *«братчиками»* й вирекли присуд за *«чрезмерные мысли о мнимой важности Украины»*, висловлені в поемі *«Україна. Од початку Вкраїни до батька Хмельницького»* й романі *«Ми-*

хайло Чернишенко», які опубліковані 1843 року в Києві. Та особливу небезпеку від Кулішевих думок слідчі вбачали в популярному історичному нарисі для дітей старшого віку *«Повесть об Украинском народе»* (опубліковано 1846 року в Петербурзі в дитячому журналі «Звездочка» й окремою книжкою) за антикріпосницький український дух та за утвердження природних прав і політичної волі українського народу. На їхнє переконання *«Повесть об Украинском народе»* *«могла производить тем больший вред, что сочинена для детей старшего возраста»*. Як природжений мудрий навчитель П. Куліш надавав особливої уваги вихованню молодого покоління й апелював не до механічної пам'яті, а спонукав до роздумів, до глибокого осмислення історії як основи формування суспільної свідомості. *«Повесть об Украинском народе»*, заґрунтована в достовірній джерельній основі віднайденого й ідентифікованого П. Кулішем 1840 року на Київщині *«Литопису Самовидця»*. Куліш уперше показав у *«Повести об Украинском народе»* людей, на яких раніше не звертали уваги. Це передусім селяни-хлібороби, які найдуже страждають під час історичних руїн, але вони лишуються становим хребтом нації, бо забезпечують основу розвитку народу й передачу багатівкової звичаєвої традиції корінної агрокультурної людності. У слідчих висновках про П. Куліша також записано: *«в письмах своих он везде выражал чрезмерную любовь к родине, Малороссии, ложные понятия о ее прежней будто бы славе и заботился о восстановлении ее литературы и народности»*; при цьому надто небезпечні були в його творах *«многие двусмысленные места, кои могли поселять в малороссиянах мнение о праве их на отдельное существование от империи»*.

Куліш, як і Шевченко, організаційно не належав до братства, але контактував з братчиками, застерігаючи їх від усякої псевдополітичної марноти: *«Хвалитесь мені словами, – та не матиме сили ваше слово, поки ви не заходитеся коло діла. Ділом вашим нехай би була щира праця над освітою самих себе й інших. Занедбайте політику. Сам собою настане час, що від нашого слова упадуть стіни єрихонські»*. П. Куліш плекав у слові моральну дієвість істинної думки, тому мова, позбавлена правдивості й моральної дієвості, для нього – *«ледача мова»*, а ті, які нею маніпулюють – *«ледача інтелігенція»*.

П. Куліша запроторили в Олексіївський рavelін Петропавлівської фортеці, де через місяць він захворів і ще два місяці був в арештантському відділенні військового шпиталю. Звідти його заслали до південної Тули, замість північної Вологди, з заборонаю друкуватись, а всі твори вилучили з продажу й бібліотек та знищили. Після трирічного заслання до Тули цар Микола I наприкінці 1850 дозволив П. Кулішеві оселитися й працювати будь-де в імперії, але заборону друкуватися не скасував. Повернувшись у Петербург, Куліш став працювати урядником у департаменті сільського господарства Міністерства державного майна, а для підробітку перекладав з німецької, англійської, французької, польської наукову літературу й додатково вивчав іспанську, давньогрецьку й арабську мови. Власні твори публікував у столичних журналах анонімно й під псевдонімом *Николай М.*

Мріючи *«мати незалежний шматок хліба»* й бути подалі від *«болотної цивілізації»* Петербурга, П. Куліш улітку 1853 придбав у фольклориста й етнографа Матвія Симонова землю (80 десятин чорнозему та 40 десятин сіножатей, лісу й занедбаного саду) в козацькому хуторі Заріг біля містечка Оржиця Лубенського повіту на Полтавщині (для цього позичив 500 рублів у П. Плетньова й 400 в родича). На леваді Баївщина, де колись жили козаки-запорожці Баї, збудував хату. Сюди П. Куліш приїздив щоліта. Тут він розгорнув плідну літературну й наукову діяльність: уклав перший том *«Записок о Южной Руси»*, написав *«Записки о жизни Н. В. Гоголя»*; звідси їздив у Гоголеву Василівку, на прохання матері

письменника, для підготовки першого посмертного зібрання творів і листів М. Гоголя в шести томах (за три місяці він власноручно скопіював усі рукописи письменника).

У 1857 П. Куліш заснував у Петербурзі власне видавництво з друкарнею, яке проіснувало до кінця 60-х рр. і дуже посприяло розвитку українського книговидання, літературного процесу й суспільної думки. Потім заходився організовувати журнал «Хата» для поширення української літературної мови й рідного письменства. Але він не домогся підтримки в земляків-поміщиків та дозволу в цензури, й задум обмежився альманахом «Хата» (1860). Тим часом В. Білозерський домогся видання в столиці імперії першого українського журналу «Основа», який виходив у 1861–1862 роках за підтримки й участі П. Куліша, Ганни Барвінок і М. Костомарова. Редагував «Основу» В. Білозерський, а Куліш був її натхненником.

У 1862 між П. Кулішем та В. Білозерським й іншими членами редакції стався світоглядно-психологічний конфлікт, Куліш залишає «Основу», й журнал перестає виходити. Водночас збанкрутувала й Кулішева друкарня через непорядність його помічників.

Того ж року П. Куліш повертається в Україну. Оселяється на жінчиній батьківщині, в хуторі Мотронівка (тепер – куток села Оленівка Борзнянського р-ну Чернігівської обл.), та для незалежнення від родичів заходжується будувати неподалік від старого хутірського будинку Білозерських свою садибу, назвавши її Піддубень, і заводить власне господарство, не полишаючи літературної й наукової праці.

У 1864 не тільки через матеріальну скруту, а й через науковий інтерес до польських архівів та бібліотек П. Куліша подався на державну службу до Польщі. До 1868 року П. Куліш працював у Варшаві директором духовних справ, членом комісії з перекладу польських законів. Ті установи було створено після польського повстання 1863 р. з метою широкої русифікації. Працюючи в Польщі, П. Куліш багато зусиль спрямовує на Галичину, *«рятуючи галицьку Україну перед польським натиском»*, аби *«зміцнити там культурно-національну українську течію»*, та літературно й матеріально підтримує галицькі видання. Великий подвижник українського відродження опинився в суперечливій ситуації: працюючи в державній структурі, яка провадила русифікацію, він намагався об'єднати патріотичні зусилля надніпрянських, галицьких та буковинських українських культурних діячів у боротьбі з денационалізацією. Скінчилося тим, що російський уряд, довідавшись про Кулішеву участь в українських справах, зажадав, аби він публічно зрікся цього в пресі. Та П. Куліш категорично відмовився й звільнився з державної служби.

У 1869–1871 роках П. Куліш жив у Львові й Відні, а в 1871 повернувся до Петербургу, де в 1873–1874 працював редактором «Журнала Министерства путей сообщения». У 1877 П. Куліш назавжди покинув державну службу й повернувся в Мотронівку, де зайнявся сільським господарством і письменницькою працею.

Наприкінці 1881 П. Куліш їде за кордон, у Галичину, й намагається заснувати у Львові політичний журнал – «Нову Основу». Тоді він орієнтувався на Західну Європу, зокрема на культурну Австро-Угорську монархію. Про серйозність намірів Куліша, які він прагнув здійснити в Австро-Угорщині, можна судити з того, що він вийшов з російського підданства й готувався прийняти австрійське. 9 березня 1882 року П. Куліш пише зі Львова до Праги своєму учневі й молодшому колезі, видатному фізикові й філософові Іванові Пулюєві (1845–1918): *«Австрійське підданство треба мені, любий друже наш, і для того прийняти, щоб мені можна було видавати і «Нову Основу» та нею підняти молодіж червононоруську, а ближчих людей допомогти і духовно, і економічно, даючи їм сотрудницьку роботу в*

руки. Тут не бачу такого чоловіка, щоб умів журналом орудувати на користь науковому і соціальному чи краще сказати громадянському прогресові».

Та зіткнувшись з лукавством місцевих культуртрегерів і чиновників, розчарований Куліш повернувся у квітні 1883 р. в Мотронівку, де земляки одразу обрали його почесним мировим суддею. Але місцева борзнянська поліція, яка спершу видала позбавленому російського підданства Кулішеві посвідчення на право проживати в Російській імперії, а потім відібрала те посвідчення з веління вищого начальства, встановила над Кулішем пильний нагляд – «личный надзор». Тільки через два роки чернігівський губернатор дозволив борзнянському справникові повернути посвідчення на право проживання, а російське підданство формально повернули тільки в 1891 році.

Після тієї невдалої галицької місії Пантелеймон Олександрович безвиїзно живе в Мотронівці. Продавши свою садибу Піддубень і частину землі, переселився в старий будинок Білозерських. Наприкінці 1885 в хуторі сталась пожежа – згоріли будинок і всі господарські будівлі. Та найбільша втрата – у вогні загинула бібліотека, яку Куліш збирав ціною всього свого дбання, й багато рукописів. Підпал учинив переселенець із Сибіру «лях-орендар Заленській», який орендував у Куліша більшу частину садиби й 50 десятин землі та загодя застрахував «у три дороги» збіжжя, обмолотив і продав зерно, а за спал отримав добрячий зиск. Коли взяти до уваги, що спільниками орендаря-палія були нотарі «русак Суворов і поляк Богушевич» та адвокат «тамбовець Окуньков», то все нагадує спецоперацію розорення українського осідку Куліша.

Після того руйніцтва родового гнізда Білозерських Куліш перейменував Мотронівку на Ганнину Пустинь. Три роки вони з дружиною жили в єдиній уцілілій після пожежі коморі, обладнавши її під житло, а потім поставили невелику, на чотири кімнати, хату. У цій хаті й прожив Пантелеймон Олександрович свої останні чотири роки на сім світі.

З властивим йому завзяттям Гарячий Куліш заходився коло літературної й наукової праці: на основі вцілілого після пожежі уклав поетичну збірку *«Хуторні недогарки»*, написав і видав протягом 1888–1889 рр. тритомну історіографічну працю *«Отпаденіє Малороссіи от Польши»*, працював над відновленням втраченого в пожежі перекладу Біблії (встиг удруге перекласти три чверті, завершили переклад І. Пулюй та І. Нечуй-Левицький). До останнього дбав про українську періодику: прибуток від збірки *«Дзвін»*, що вийшла в Женеві 1893 р., віддав на видання галицького журналу *«Народ»* (редактори І. Франко й М. Павлик) та першої на Наддніпрянщині україномовної газети *«Хлібороб»*. В останні роки великий подвижник зосередився також на перекладах з інших мов, аби вивести рідну мову на світові обшари й утвердити її як рівну серед вільних.

Пантелеймон Олександрович відійшов у засвіти 2 лютого (14 за старим стилем), на Стрітення, 1897 року в хуторі Мотронівка, де він найплідніше працював і де його прах поховали за козацьким звичаєм у виплеканому ним саду й заповіданому ним місці.

Енциклопедична спадщина

Будучи різнобічно обдарованим від природи та енциклопедично освіченим, Пантелеймон Куліш виявив себе як могутній подвижник в усіх сферах української культури. Багатогранна творчість Пантелеймона Куліша в усьому новаторська: він перший почав писати українською народною мовою наукові праці, зокрема історичні, історіософські, філософські, літературознавчі, етнологічні, фольклористичні, соціологічні, педагогічні, публіцистичні, чим заклав основу української наукової

мови. У двотомнику власноруч зібраних скарбів народної творчості «*Записки о Южной Руси*» (1856–1857) уперше запровадив новий фонетичний правопис (*Кулішів правопис* або *Кулішівека*, як називали галичани), що ним, з незначними змінами, користуємося нині. Всі українські книжки у своєму видавництві Куліш друкував цим правописом.

У новому, дотепер діючому, українському фонетичному правописові П. Куліш зібрав докупи 36 літер: стару абетку й додав нові літери. Новими літерами *Е* та *Г* передає відсутні літери *Є* і *Ґ*. Старі літери (*bl*, *Э*, *Ъ*, *ятъ*, *фіту*, *іжицю*) зберіг, бо вони є в церковних текстах, уривки з яких подавав у своїй «*Граматці*» (1857, 1861). Однак Куліш не використовував церковно-руських літер для написання українських текстів. Як мовознавець П. Куліш чітко дотримувався принципу збереження на письмі особливостей фонетичної системи української мови. Про його принципову позицію свідчить лист від 28.02.1857 р. до П. І. Капніста (1830–1898), російського письменника українського походження, який тоді працював цензором Московського цензурного комітету: «**Єри не наша літера... не кажемо ми штаны, паны... прислухайтесь, то в тому нашому звукові більше почуєте звука э, ніж московське ы. ...Те ж і зі звуком ы (волы): нема тут ні ы московського, ні у польського**». У первинному вигляді *Кулішів правопис* вживався з 1857 до 1876 (заборонений Емським актом). Після зняття заборони в 1905–1914 правопис Пантелеймона Куліша трохи змінив Борис Грінченко: прибрав церковні літери, додав *Ґ*, *Є*, *Ї*. Тепер ми користуємося Грінченковим варіантом *Кулішевого правопису*.

У своєму мовознавчому подвижництві П. Куліш чітко дотримувався принципу збереження природної основи української мови: «...людський розум творить мову, а граматики знаходять правила мови і забезпечують її на дальше. Ледача буде та мова, котру б збудували а priori граматики».

У 1857 році, нарешті, вийшла довгоочікувана «*Граматка*» – перший на Наддніпрянщині український буквар і читанка для навчання українських дітей рідною мовою. Куліш уперше застосував тут власний український фонетичний правопис і покладав на «*Граматку*» велику надію в освіті народу. Поширювалась «*Граматка*» в Україні за символічною ціною; на Лівобережжі – безперешкодно, а на Правобережжі польська шляхта домоглась заборони, мовляв, книжка пробуджує давній козацький дух. Дуже високо поцінував «*Граматку*» Т. Шевченко: «*Це перший вільний промінь світла, спроможний проникнути в здавлену попами невільницьку голову*».

У 1840 році П. Куліш знайшов на Київщині козацький літопис, переписав, розшифрував, підготував до друку й дав назву – «*Літопис Самовидця*», оскільки цей літопис написав очевидець подій, виходець із Війська Запорозького, добротною тогочасною українською мовою, близькою до народної. «*Літопис Самовидця*» опубліковано 1846 року в Москві з передмовою П. Куліша.

У 1844–1845 роках П. Куліш зібрав, упорядкував, а в 1856–1857 випустив у світ два томи фольклорно-історіографічного й етнографічного зібрання «*Записки о Южной Руси*» – безцінного джерела з українського народознавства.

П. Куліш – батько українського роману й один із фундаторів російської історичної романістики: свою знамениту «*Чорну раду*» видав у російському (1843–1846) та українському (1857) варіантах.

Високий літературний талент П. Куліш виявив у віршованих драмах, поезіях, поемах, оповіданнях, повістях. За справедливим визначенням І. Франка, П. Куліш – *перший «справді національний письменник український»*, який у плеяді українських літературних корифеїв був «*першорядною зіркою*». Як художник Куліш залишив малярські й графічні твори.

Пантелеймон Куліш – перший вимогливий і доброзичливий критик та редактор Тараса Шевченка (за свідченням сучасників, Куліш знав українську мову так досконало, як ніхто з тогочасних українських письменників, за винятком хіба Шевченка; Кулішеве поетичне редагування справило значний вплив на розвиток образно-світоглядної системи Шевченкової поезії, наприклад, Кулішеві належить знаковий образ «*Наша дума, наша пісня не вмре, не загине...*»).

Пантелеймон Куліш – перший біограф, текстолог, упорядник і видавець найповнішого на той час шеститомного зібрання творів Миколи Гоголя (1809–1852) – генія світового письменства з українським серцем. З 1852 по 1856 П. Куліш написав і видав шість біографічних праць про М. Гоголя, а в 1857 році, на прохання Гоголевої матері, Марії Іванівни, здійснив перше посмертне повне зібрання творів великого земляка – «*Сочиненія и письма Н. В. Гоголя*» в шести томах, власноручно скопіювавши для набору в друкарні всі рукописи. Свій гонорар за це видання Куліш уклав у розвиток українського видавництва й друкарні в Петербурзі – так Гоголева спадщина працювала на розвиток української культури.

П. Куліш – перший перекладач українською мовою драматургії Шекспіра: переклав 13 драм із запланованих 27 у 9 томах. За життя вийшов у Львові в 1882 перший том; наступні томи вийшли в 1899, 1900, 1901, 1902 (за редакцією, з примітками й передмовою І. Франка). Кулішеві переклади Гете, Байрона, Шіллера, Гайне увійшли до збірки «*Позичена кобза*» (1897). З польської перекладав Міцкевича, з російської – Пушкіна, Кольцова, О. Толстого, Нікітіна, Фета, Мінаєва, Некрасова. П. Куліш разом з І. Пулюєм та І. Нечуєм-Левицьким уперше здійснили повний український переклад Біблії: Наукове товариство імені Шевченка видало 1881 р. у Львові в їхньому перекладі Новий Заповіт, а повний переклад Біблії видало Британське біблійне товариство в 1903 р., потім переклад виходив 1912 у Відні, 1921 й 1930 в Берліні, 1947 в Нью-Йорку й Лондоні, а в Україні уперше видано у 2000 р. Перекладацька праця П. Куліша як неперевершеного знавця української мови й високомистецького інтерпретатора з європейських мов належним чином не поцінована, а він по суті – основоположник української перекладацької школи, яскравим виявом якої стала українська перекладна Шекспіріана. Високомистецьке перекладацтво П. Куліша – важливий чинник його концепції культурництва, який значною мірою вплинув на становлення української літератури як європейської й самобутньої.

Як мислитель, П. Куліш створив оригінальну філософську систему й назвав її «*хутірська філософія*» чи «*філософія природи*». Народжена з його власного культурного сільського життя «хутірська філософія» стала символом української національної ідеї. Свою практичну філософію П. Куліш започаткував у публіцистиці «*Листи з хутора*» (1861), а сконцентрував у праці «*Хутірська філософія й віддалена од світу поезія*» (1879). Весь тираж цієї книжки одразу ж було знищено (збереглося лише кілька примірників). З одного боку Кулішевому духовному подвижництву чинила жорстокий опір офіційна ідеологія Російської імперії, яка й нарекла його ідеологом українського націоналізму. А з інших сторін на «хутірську філософію» накинулися осквернителі: зайшли проґресисти-космополіти й доморощені демоліберали та позитивісти-матеріалісти. Усе це успадкували ідеологи і культуртреґери більшовицької імперії й споганили Кулішеву «хутірську філософію» ідеологічною лайкою – «українське хуторянство», а багатовікову традицію української аграрної культури оголосили відсталістю.

По суті, Кулішева «хутірська філософія» – це питома українська філософія кордоцентризму, «філософія серця», що яскраво виявилася в духовній практиці Г. Сковороди й філософській теорії П. Юркевича. Отже, П. Куліш поновив у пам'я-

ті свого народу традицію життя за законом внутрішньої волі людини. Водночас український мислитель став предтечею західноєвропейського екзистенціалізму. Особливість Кулішевої екзистенційної концепції в тому, що в ній передбачається внутрішня воля як індивіда, так і народу: «... Народи живуть по закону Божому, по закону Природи, і вся правительська мудрість тільки в тому і єсть, щоб сього закону не ламати, – скажемо лучче: щоб об сей закон не розбитись...». Свою концепцію «української національності й духовної волі» П. Куліш ґрунтує на науковому осягненні універсальних космічно-природних законів, які визначають закони людського життя, та на морально-світоглядній, духовній традиції рідного народу.

Історіософ-новатор, рушій національної культури

Витоки історіософії Пантелеймона Куліша – в живій українській народній мудрості й пісенності, засвоєних од матері, у прадавній звичаєвій поезії та в сповнених духом позачасовості, безвічності заповітних кобзарських думках та історичних піснях. Для П. Куліша українські народні пісні є «прамати історії, а отже й філософії»; «ці пісні, сповнені любов'ю до рідного краю, тують про його злигодні й воєвничим запалом, ...не давали людям забути свою стародавню волю і вселяли спочування до всіх замірів і заповзять козацьких».

Так само проникливо розглядає українські народні пісні як джерело історичних знань Микола Гоголь: «Це народна історія, жива, яскрава, виповнена барвами, істиною, яка розкриває все життя народу. ...Українські пісні можуть цілковито називатися історичними, бо вони не відриваються ні на мить од життя й завжди вірні тодішньому часові й тодішньому стану почуттів. Усюди проймає їх, усюди в них дихає ця безмежна воля козацького життя».

Та й самі Гоголь і Куліш родовим корінням своїм належали до того численного стану козаків, які, за визначенням Куліша, «відрізняються од інших Українців чистотою народного типу, що його у вищих станах стерла чужа цивілізація, а в селянах придушило безперестанне гноблення».

Знакова сторінка історіософії Пантелеймона Куліша – віднайдення, ідентифікація й видання «Літопису Самовидця». П. Куліш критично підійшов до анонімної, спершу приписуваної Г. Кониському, «Історію Русовъ или Малой Россіи», яку вперше видав Осип Бодяньський у Москві 1846 року в «Чтениях Общества Истории и Древностей Российских». Про це П. Куліш пише в листі до російського історика, академіка Петербурзької академії наук М. Погодіна (той мав великий вплив на видавничі справи в «Императорском Обществе...»): «Видел я чтения Вашего общества Истории... Не понимаю только, зачем исторические малороссийские источники начаты с Летописи Кониского, тогда как мы имеем источники в более строгом значении этого слова, т. е. сочинения не прагматические. Нельзя ли мне как-нибудь примкнуть к Вашему Историческому обществу? Я приготовил бы для печати один украинский современный мемуар о войнах Хмельницкого и междоусобицах, бывших в Украине по его смерти. Эта летопись, напечатанная вслед за Кониским, была бы лучшим объяснением «Истории Русовъ». На основании этих двух сочинений можно будет многое сказать не только о фактах истории Украины, но и о направлении, принятом этою историею в смысле науки...» (1846, марта 23). Через місяць М. Погодін доповів про Кулішеву пропозицію на засіданні «Императорского Общества...», де було прийнято рішення розглянути пропозицію й доручено О. Бодяньському як секретареві «Императорского Общества...» й редакторів «Чтений...» розпочати підготовчу роботу. У відповідь на лист О. Бодяньського П. Куліш через місяць надіслав йому початок «Літопису

Самовидця», а через тиждень було вирішено опублікувати пам'ятку в двох книгах за списком та з передмовою Пантелеймона Куліша. «*Літопис Самовидця*» вийшов у світ слідом за «*Історією Русовъ...*» того ж 1846 року в редактованих О. Бодяньським «Чтениях...».

П. Куліш знайшов цей козацький літопис на Київщині ще в 1840 році, переписав, розшифрував, підготував до друку й дав назву – «*Літопис Самовидця*». Цей козацький літопис написав очевидець подій, виходець з Війська Запорозького, добротною тогочасною українською мовою, близькою до народної. Це одне з фундаментальних джерел з історії Східної Європи XVII століття, зокрема періоду Хмельниччини й Руїни в Україні. «*Літопис Самовидця*» – унікальне джерело з української історії, правдиве й позбавлене тенденційності, якою пройнята публіцистична «*Історія Русовъ...*».

Слідом за анонімною «*Історією Русовъ...*» пропагує тотожність русів і українців 10-томна монографія Михайла Грушевського, яка справила хибний вплив на формування української історіографії новітнього часу. Українські квазіпатріоти впадають у безтямність, пропагуючи спопуляризовану анонімним канцеляристом колоніальної адміністрації, автором замовної компіляції «*Історію Русовъ, или Малой Россіи*» та народником-соціалістом М. Грушевським штучну, вірусну назву *Україна-Русь*. Сенс замовної «*Історію Русовъ...*» полягає в тому, що тодішнє малоросійське панство (козацька старшина) прагнуло дорівнятись до привілейованої московської касты – великоросійського дворянства й тому намагалося показати себе правонаступником русів, а Малоросію – правонаступницею Київської Русі. Більше того, малоросійські магнати (олігархи) й шляхта (еліта) виводили себе не тільки від *русів*, а й від *сарматів*, з чого й виникли ідеологічні догми *сарматизму* й *русинізму*.

В українській історії *сармати* й їхні наступники *руси* – «*кочові грабіжники*». *Сармати* й *руси* – не народи, а конгломерати підкорених народів, зверхниками над якими були винародовлені воєнно-торгові угруповання. *Руси* як винародовлений, різномовний конгломерат складалися з маси *степових кочовиків* – *раші-расія*, що були нащадками туранців-туруджів; *морських кочовиків (піратів)* з південної Європи – *рузі-рус* та юдейських *торгових груп, «комерційних компаній»* з Близького Сходу – *расія*, які еллінізувалися в Північному Причорномор'ї (саме *юдеї-расія* й стали комерційним, фінансовим ядром того конгломерату). Отже, *русь, руси* – збірне поняття на позначення безземельних, без етнічних ознак грабіжницько-кочових, воєнно-торгових угруповань, які сформувалися з вигнанців-ізгоїв з тюрксько-іранських, кельтсько-фризьких та юдейського етнотериторіальних середовищ. Тому в тих безземельних, винародовлених химер така невтоленна жадоба до чужих земель і патологічна ненависть до корінних народів. *Руси, русь* – не народ, а професія: *грабіж, війна, торгівля, визиск*. Колонізувавши українські землі, *руси* стали «осілими грабіжниками» й своїх підданців назвали *руськими*. *Руси* – соціопатичний тип «*кочового грабіжника*», який, ставши «*осілим грабіжником*», почав наймати на службу інших «*кочових грабіжників*» – *варягів, вікінгів*, що спричинило до ототожнення русів з варягами, норманами, хоч *руси* як винародовлений конгломерат не мають нічого спільного ні з варягами, ні зі слов'янами. *Руси* садовили на престולי своїх *каганів*, а самі мали статус військової дружини при них. Коли «*кочові грабіжники*» стають «*осілими грабіжниками*», вони утворюють у підкореному соціумі владарюючу касту й відповідну паразитарну структуру – «*державу в державі*» та декорують етнічними найменнями корінних народів.

Ось тому П. Куліш дуже критично поставився до тенденційної «*Історію Русовъ*» та домігся видання «*Літопису Самовидця*» й, орієнтуючись на його досто-

вірність, написав першу в українській історіографії ясну й глибоку історіософську працю *«Повість об Украинском народе»*. 1846 року дитяча письменниця Олександра Ішимова (1804–1881), яка видавала для дітей старшого віку журнал «Звездочка», замовила П. Кулішеві, за рекомендацією П. Плетньова, нарис про історію України для підліткового читання. Цього ж року він написав і опублікував у «Звездочке» та окремою книжкою *«Повість об Украинском народе»*, де вперше явив історіософський, погляд *«на минуле, а відтак і на теперішнє України в головних фактах і значних моментах»*. Замість поодиноких героїв, славлених і переславлених істориками, та політичних авантюристів, які відчужені від народу й ворожі йому, П. Куліш показав людей – *«правосильних членів нації»*, на яких раніше не звертали уваги. Це передусім селяни-хлібороби, які найдужче страждають під час історичних руйн, але вони лишаються становим хребтом нації, бо забезпечують основу розвитку народу. Як природжений мудрий навчитель П. Куліш апелював не до механічної пам'яті й масової свідомості людей, а спонукав до особистих роздумів, до глибинного осмислення історичного знання як основи формування національної самосвідомості й збірної суспільної цілісності – **«збірної особи Українського народу»**.

Суть Кулішевої історіософії й державницької ідеї полягає в тому, що сам народ є свідомим творцем своєї історії, своєї держави, якщо він не піддається впливові всяких політичних пройдисвітів і запродавців та не стає *«безсилим, безголовим і нарешті безтямним»*; тому кожен громадянин зобов'язаний стати *«правосильним членом нації»*. Історик показав тут, що українське політичне життя лише на коротку мить було відродилося з-під чужинського гніту в *«добу Хмельниччини»* і явило потужну силу національного духу в природно-звичаєвому праві – волі. Та недовго правувала в Україні *всенародна воля*, яка пробудилась від хмельничанського революційного збурення: *«Через ослаблення демократичної партії Московські вельможі здобули великий вплив на справи України й, тримаючи в залежності від себе негідних її представників, чинили з цією бідолашною країною все, що хотіли. Відтоді починається те затуманення простого люду Українського, те невідання про відносини його з іншими станами, в якому бачимо ми його і в наш час. За Богдана Хмельницького судові закони жили в устах людей, які вирікали присуди, коли скаржили їх на невеликі ради в селах і на важливі в містах; кожен знав тоді, що він правосильний член нації, кожен обертав у своїй голові політичні ідеї; не обмежувався тільки своїм домом, своїм селом, містом; думка його була така широка, як широка Україна, і все, що запроваджувалося в Україні, було кожному добре відомо... – все це проходило через усі голови, проникало в усі душі. ...і якби протримався лад, заведений Богданом Хмельницьким, в Україні цивілізація так само тривко розвинулася б із власних первенів, як і в західних країнах Європи. Але удар чола Брюховецького й породжене ним владарювання одного стану разом із владарюванням воєвод ослабили розвиток в Україні політичного тіла в самісінькій його молодості, а потім що далі, то більше народ ставав безсилим, безголовим і нарешті безтямним!..»*. Починаючи з *«чорної ради»* Брюховецького, в Україні запроваджено московську політтехнологію. Так українське традиційне самоврядування самостійною волею народного духу підмінено обіцянками запродавців, які вислужувалися перед царем заради особистих вигод. І на зміну давньоукраїнському вічовому праву з одностайним законом волі, де нерозривно поєднувались *права, обов'язки й відповідальність* громадян та їхніх повноважних виборних представників, прийшов охлократичний безвідповідальний парламентаризм. Тож моральні й політичні мертвяки, зазомбовані на захланне існування для самих себе, навипередки продаються самі, запродують

свій народ, свою країну. Тодішні «чорні ради» з приборканою, безтямною «черню» перейшли в нинішні «виборчі кампанії» з прирученим, ошуканим усякими партія-ми «статистичним електоратом», у результаті чого не маємо ні представницької демократії, ні демократії за участю. Є тільки цілковита відсутність демократії в політичних партіях та є цинічна форма тоталітарної наруги над людськими особистостями й цілим суспільством. Куліш уперше в нашій історії розкрив у романі *«Чорна рада»* (1843–1846, 1857) технологію охлократії. Показав те, що є й нині: мічена кольоровими знаменами партійна належність, підкуп одних, підпоювання інших, обіцянки, залякування. Це партійна політтехнологія збурювання несвідомої маси, коли безтямні люди побивають одне одного, не знаючи за що, бо дивляться на світ *«крізь облудні призми всяких партій»* (М. Гоголь).

У своїй найголовнішій тритомній праці *«Історія возсоединенія Руси»* (1874–1877) П. Куліш систематизував власні історіософські погляди на українську історію, здійснив критичну переоцінку всіх історичних джерел, зокрема літописів, яким сліпо вірили дослідники. Тодішня історія, за визначенням самого Куліша, була *«не що инше, як доладно розказана казка»*. Тому свою чесну працю історіософ починає з застереження: *«Доки тяжіє над нами нерозуміння нашого минулого... Доки не з'ясується для нас пройдений уже нами шлях, доти ми раби, позбавлені самосвідомості (в чому, власне, й полягає рабство); доти ми не відаємо, що і як нам робити; отже, будучину свою віддаємо влаштувати комусь іншому...»*. Мислитель розглядає історію українського народу в цілісності всіх його суспільних верств і, на противагу романтичній поетизації козацтва, показує виродження військової верстви українського суспільства, виокремленої з етнічної збірної цілісності в привілейовану соціальну верству – в *«диких по-східному представників охлократії»* заради самозбереження й утримання своїх верстових привілеїв. І те виокремлення неминуче призвело до занепаду самого козацтва й усього українського агрокультурного суспільства, позбавленого захисної військової сили. Розглядаючи й оцінюючи козацтво як історичне явище з позиції українського державотворення, П. Куліш розкрив руїницький характер козацьких революцій, зокрема козацько-старшинської революції Хмельницького, яка зрештою призвела Україну до поневолення Московщиною й до *Руїни* (такої позиції дотримувався й основоположник української державницької історіографії В. Б. Антонович). Крім того, П. Куліш дав історіософський ключ до розуміння етнополітичних стосунків підневільної України з царською Московщиною й шляхетською Польщею (продовжує цю тему в пізнішій тритомній праці *«Отпадение Малороссии от Польши»*, 1888) та розкрив *«чужоїдну»* суть *«держави в державі»*, керованої колонізаторами й лихварями. Ті представники *«фінансового племені»* – *«передові жиди стосовно «збирання землі Руської» випереджують і самих Іоанів московських»* (*«Передовые жида»*, 1861). І те колоніальне *«збирання землі»* чинять під прикриттям облудних гасел: *«прогресу»*, *«цивілізації»*, *«вітчизняних інтересів»*, а в самостійній силі корінного народу вбачають загрозу для своєї паразитарної *«держави в державі»*. П. Куліш виголосив інвективу збирачам *«землі Руської»*, *«провідникам прогресу»* – *«цивілізаторам»*: *«О, бодай вас, цивілізаторів! У вас усе тільки сбыт и потребление на умі! І якби весь мир закипів торгом, то вам би й раю Божого не треба... Тим-то й не ймемо ми вам віри...»* (*«Листи з хутора»*, 1861).

У філософсько-історіософській праці *«Хуторская философия и удаленная от света поэзия»* (1879) мислитель послідовно розвиває свою історіософську концепцію: обґрунтовує вплив рідної землі на формування *«народного духу»*, вплив моральності на визрівання *«збірної особи українського народу»*; розкриває суттєву різницю між двома країнами (Україною й Московщиною), які *«несхожі одна*

на одну, хоч і належали до одного й того ж царства», насамперед різницю в їх народах – *«передусім у їхньому способі життя й праці»*, через що між ними *«споконвіку існував... антагонізм»*, зумовлений *«любов'ю хліборобити»* одного та *«торговим і войовничим характером»* другого, який існував за рахунок *«збагачення чужим добром»*. Оце **«збагачення чужим добром» і є суттю «держави в державі»**. Викрита Кулішем *«держави в державі»* процвітає й досі, тримаючись на облуді й визиску чужого колонізаторам люду та на сервілізмі (психосоціальному рабстві) запродавців, з яких формується колоніальна адміністрація й догідлива вірнопідданська еліта – *«ледача інтелігенція»* та приспана нею покірні імперська маса, яка гнітить *«збірну особу українського народу»*.

Суть Кулішевої історіософії: *кожному народові належить жити власною волею й творити свою історію власним правом – волею національного духу.*

Суть національної ідеї в Кулішеві історіософії: *кожному народові належить здійснити життєву програму своєї збірної душі на питомій природній основі. Тобто сам народ зобов'язаний стати «збіркою особою» з самостійною волею національного духу – стати свідомим самостійним суб'єктом культурного саморозвитку для здійснення життєвої програми своєї збірної душі й організації системи питомого суспільного ладу – самостійної національної держави.* Тоді народ не піддається облуді чужих політичних догм та не стає *«безсилим, безголовим і ... безтямним»* знаряддям усяких поневолювачів і запродавців, а зберігає свою самостійну силу – волю національного духу. Тому кожен громадянин зобов'язаний стати *«правосильним членом нації»*.

Історію неможливо змінити, треба тільки мати відвагу знати Правду й осягати в історії непроминущу, безвічну Істину, яка становить суть минулого й нинішнього. Лише тоді можна змінити нинішню жорстоку реальність. Ще можна... Бо Істина не лишається в минулому, Істина живе в нас, і її світло попереду нас. І ті просвітлені люди, які осягнули світло Істини й жили в Істині, також попереду нас. Та щоб осягнути безвічно живильне світло Істини, необхідно продертися крізь морок доморощеного невігластва й чужинецьких фальсифікацій, розібратися в нашій затуманеній історії – в славі й неславі її героїв і антигероїв, лицарів і боягузів, незрадливих і запродавців, невідступно прямуючи шляхом Правди, яким несхибно прямував Пантелеймон Куліш.

Подвижник Правди

«...Історія обману довша, якби її списати, од історії щирої Правди...»

*«Правда з Неправдою ходять поміж миром обнявшись,
і найлуччі люде віку свого помиляються, котору з них як звати»*

Пантелеймон Куліш

Правда – основна категорія дієвої, життєвої філософії або мудрості. Правда – це істина, осягнута в особистому досвіді. Жити по Правді – жити істинно, справедливо, мудро. Мудрість життя полягає в дотриманні вселюдського *морального принципу в триєдності істинного думання, справедливого діяння й правдивого висловлення.* Цей принцип моральної зрілості людини – дієвий чинник Кулішевої *філософії природи* або *хутірської філософії* й усієї глибокої української світоглядної традиції як основи життєвої філософії-мудрості національної культури. За Кулішем, моральна зрілість забезпечує культурний саморозвиток людської особистості й *«збірної особи українського народу»*. Звідси моральний імператив П. Куліша: *«...єдиними устами і єдиним серцем»* *трудитися над пробудженням суспільно-національної свідомості в Україні»*.

Ця морально-світоглядна позиція Пантелеймона Куліша перегукується з такою ж позицією Станіслава Оріховського (Роксолана) (1513–1566) – найвизначнішого гуманіста в українській і польській культурах доби Відродження, філософа, історика, публіциста, оратора, полеміста, який звертався з настановами до правителя середини XVI століття, наче сьогодні: *«Передусім знай, що не всяка людина здатна бути при владі, а лише така, що за природою своєю прагне до правди й справедливості. Але й цього недостатньо. Треба, щоб прагнула вона до науки, яка саму людину зробить і правдивою, і справедливою»*. І в середині XIX століття найбільший наш філософ права й глибинний педагог Памфіл Юркевич нагадує, що моральність законів і влади забезпечують люди дотриманням одвічної ідеї правди й справедливості, яка не залежить від зовнішніх, мінливих чинників історії: *«... Там, де нема взаємності й справедливості, там не може бути й суспільства; бо Земля і Небо... поєднані поміж собою спільним ладом, згодою й справедливостю. ...Взаємність, як і справедливість, становлять основу держави»*. А ось безвічний дієвий досвід великого й неосягнутого досі філософа-мудреця, педагога-новатора Григорія Сковороди (1722–1794): *«Неправда гнобить і протидіє, але тим дужче бажання боротися з нею»*. І досі будить нас до діяння в ім'я Правди подвижницький дух титанічного мислителя-енциклопедиста, громадсько-політичного діяча Івана Франка (1856–1916): *«Пам'ятайте, мої друзи, ширіть скрізь і все Правду і ніщо більше як Правду. Бо хоча Правда зразу усім гірка, та все-таки згодом вона скрізь бере верх й стає солодкою спасителькою людства»*.

Надзвичайно своєчасні ці моральні імперативи С. Оріховського, Г. Сковороди, П. Куліша, П. Юркевича, І. Франка, бо 500, 300, 100 років тому й нині так багато дурнів, невігласів, лицемірів і так мало мудрих, освічених, правдивих і справедливих людей. Хоч ці люди й нечисленні, та вони свідомі свого подвижницького поклонання в Білому світі. Люди подвижницького духу забезпечують нескінченність передачі морально-світоглядної традиції національної культури – єдиної непроминущої реальності, яка забезпечує культурний саморозвиток людської особистості, «збірної особи народу» й культурний добір людства.

Серед морально-світоглядної цілісності українського подвижництва феноменальна постать Пантелеймона Куліша є особливою: *«Серед безлічі прославлених батьків народу, якими обдарувала нас історія XIX ст., є одна постать самотня, яка не зазнала благовонних кадил громадського почитання і візантійської чолобитности ні за життя, ні по смерті, дарма що ся постать висока і далеко перевищує пересічного національного святого всіх українських земель. Це П. О. Куліш. Людина найменше популярна, найменше оцінена і, мабуть, найменше зрозуміла в усьому українському письменстві. Наче другий Іван із Вишні, анахорет за життя, радо промовчуваний по смерті»*.

...В Куліша була розвита одна дорогоцінна прикмета, яка дуже рідко стрічається між Українцями, себто сміливість висловити щиро свою думку, постояти за неї, хоч би вона й як не подобалась загалові...», – так проникливо-правдиво охарактеризував феномен Пантелеймона Куліша основоположник державницького напрямку в українській історіографії Степан Томашівський (1875–1930) у статті «Куліш і українська національна ідея» (1922).

«Головний двигач українофільського руху в Галичині...»

Працюючи в 1864-1868 роках у Варшаві директором департаменту духовних справ та членом комісії з перекладу польських законів, П. Куліш багато уваги звертає на Галичину і всіляко намагається підсобити українській справі: «...*Постійно був зайнятий убогими русинами... жертвував значні для мене гроші на львівські видання й на підтримку тружденних бідняків, які зверталися до мене за порадами*» (з листа до Л. Жемчужникова). Особливо багато сил і коштів П. Куліш віддав на видання заснованого за його допомогою львівського наукового й літературного тижневика «Правда». П. Куліш не тільки фінансує цей народовський часопис, а й стає «*духовним керманичем «Правди»*» (І. Франко) – очолює народовське рушення в Галичині. Як головний редактор часопису «Правда» (від початку 1869 року) Куліш формує його концепцію, впроваджує нові правописні норми на основі власно винайденого й запровадженого ще в Петербурзі питомо українського фонетичного правопису, який галичани назвали *кулішевою* й противились його застосуванню, а нині це – офіційний *український правопис*. Знаний літературний майстер широко знайомить галичан зі східноукраїнським письменством, віддаючи багато сили літературному редагуванню (саме П. Кулішеві завдячував своїм літературним становленням Іван Нечуй-Левицький). Куліш друкує в «Правді» й свої твори, а публікація автобіографії «Жизнь Куліша», яку він написав від другої особи, значно посприяла утвердженню його морального авторитету, хоч він і так мав великий вплив на галичан як патріарх письменства й національний ідеолог: «*Куліш був головним двигачем українофільського руху в Галичині в 60-х і майже до половини 70-х років*» (І. Франко).

Одначе П. Куліш сам-один не міг розворушити тогочасну галицьку інтелігенцію, яка мало вболівала за народну справу, плутаючись у далеких від життя церковних, партійних і правописних суперечках (на жаль, те саме відбувається й з нинішньою псевдоінтелігенцією). Великий подвижник українства опинився в суперечливій ситуації: працюючи в державній структурі, яка провадила русифікацію, він намагався об'єднати патріотичні зусилля наддніпрянської й галицької інтелігенції. Скінчилося тим, що російський уряд, довідавшись про Кулішеву участь в українських справах, зажадав, аби він публічно зрікся цього в пресі. Та П. Куліш навідріз відмовився й звільнився з державної служби.

З 1868 по 1871 П. Куліш жив у Львові й Відні. В цей час він опублікував у Галичині під псевдонімом статтю «*Гадки при святкуванню осьмих роковин Шевченкової смерти*», де рішуче осудив імперську колоніальну політику Росії – «*лукавої Московщини*», в якій «*нема ... іншого взоровзіру, як усе не-московське помоскалити*»; а українцям, які піддалися «*лукавій Московщині*», лишається одне: «*тільки говори й думай по-московськи; знай правду тільки московську, знай честивість тільки московську, а свого нічого того не проповідуй*».

Наприкінці 1871 року П. Куліш повернувся до Петербургу, а з 1877 по 1881 проживши в хуторі Мотронівка й маючи що провістити людям, він шукає можливості вийти на широкий суспільний загал. Наприкінці 1881 року П. Куліш їде за кордон, у Галичину, й намагається заснувати у Львові «Українську друкарню» й політичний журнал – «Нову Основу». В ту пору П. Куліш орієнтувався на Західну Європу, зокрема на культурну Австро-Угорську монархію. Про серйозність Кулішевих планів свідчить його вихід з російського підданства, про що він сам пише в цитованому вище листі до І. Пулюя. Куліш зближується з польською аристократією й умовляється про фінансову підтримку видання журналу задля просвіти галицької молоді. Спонукаючи українську й польську інтелігенцію до співпраці заради розвитку своїх культур, видає у Львові «*Крашанку Русинам і Полякам на Великдень 1882 року*»

*(«Се христосування з друзями й ворогами бідлашний автор, стоячи між Сциллою й Харибдою, благоговійно присвячує свободженим од нашої великої туги мученикам чоловіколюбства Тарасу Шевченкові і Адаму Міцкевичові»), де закликає обидва народи до злагоди в ім'я майбутнього. Проте ні поляки, ні українці не сприйняли святої ідеї примирення, й на провісника правди знову посипалися злостиві нападки з боку галицьких народовців і церковників-москвофілів та російських православних клерикалів (ці погрожували йому Сибіром) за нібито Кулішеве «полонофільство». Досі своєчасним лишається Кулішеве одкровення в «Крашанці...»: **«Правда з Неправдою ходять поміж миром обнявшись, і найлуччі люде віку свого помиляються, котору з них як звати».***

Поляки, звичайно ж, лукавили: умовляючись із Кулішем, вони водночас готували закон, на догоду папі Римському, про передачу галицьких василіянських монастирів єзуїтам. Довідавшись про це, П. Куліш порвав усі стосунки з поляками й виїхав до Відня, де видрукував німецькою мовою брошуру на опротестування того закону. Але австрійська влада конфіскувала брошуру.

Усамітнене хутірське життя духовного подвижника

Розчарований тією невдалою місією Пантелеймон Олександрович повернувся 1883 року додому, в Мотронівку, де безвиїзно живе поруч з вірною Олександрою Михайлівною. Проводить старосвітський спосіб життя: оре землю своїми улюбленими волами, сіє жито, столярює, пише й малює – господарює й працює духовно, як давній ратай-хлібороб за плугом з молитвою до Сонця (в *ратайстві* Куліш убачав високий духовний зміст і взяв собі літературний псевдонім – *Павло Ратай*). Скромне хутірське життя невгамовного духовного подвижника нагадує схимництво завзятого вояки-запорожця. *«В хатах хуторного двора була всюди простота, достойна угодників божих. Не було там жадної городської роскоші, панської пихи або якої непотреби»* (І. Пулюй. «Мотронівський хутір»). Куліш усамітнився на хуторі од лукавого миру й самовіддано працював задля непроминущих цінностей української культури, та все одно не полишав надії достукатися до людей зі своїм осягненням Істини – зі своєю Правдою.

П. Куліш глибоко переживав розбрат слов'янських народів, що до нього призвели людей вищі ієрархи християнства та постійно підбурювали ксьондзи й попи. Духовний подвижник зазнавав світоглядного розходження з лукавим римо-католицьким, уніатським і російським православним духовенством, з таким же самим польським, австрійським, російським державним чиновництвом та з українськими суспільно-політичними течіями – консервативними москвофілами й ліберальними народовцями. П. Куліш переконався, що людей роз'єднують захланні вигоди кліру через різні конфесії; там стільки ж віри, як і в церкві, підпорядкованій імперським інтересам. Звідси його висновок: *«...Немає віри ні руської, ні грецької, а є віра царська...»*.

У своїй самовідданій подвижницькій праці для відродження рідного народу П. Куліш покладається на основоположні духовні цінності української культури – ясновідний світогляд і звичаєву традицію та на вселюдський моральний принцип, суть якого розкривається в *триєдності істинного думання, справедливого діяння й правдивого висловлення*. Українці-аграрії у своєму ясновіданні дотримувалися звичаю, а не писаного закону, бо в звичаях безпосередньо виявляється моральний принцип *Усеїдиного Ладу* як дієва сутність *Рода (Всеїдиного)*, який, за Кулішем, *«є повсюдний Дух, і хто сповідує його в духовах і Істині, той і є справжній сповідник його»*. Для Куліша *істинною релігією є природна релігія* – моральний

світогляд і духовна практика. *Природна релігійність* плекає живе чуття безособової й безвічної духовної сутності *Всеєдиного* в чистому людському серці, просвітленому любов'ю: «*Релігія – це наша стара няня, яку не можуть цінувати й любити сторонні*». Звідси Кулішів моральний імператив: «**Будьте самостійною силою, а не знярядям чужої сили**»; «*...всіма має свого царя в голові і свого суддю в серці – їх нехай і слухає*».

Саме з позиції внутрішньої сутності, морального сенсу людського життя слід розглядати всю подвижницьку працю Пантелеймона Куліша й зокрема його переклад Біблії, якому часом приписують виняткове значення в Кулішовому перекладацтві. Як уже зазначав, до перекладів з чужих мов Куліш узявся, аби вивести рідну мову на світові обшири. Над інтерпретацією Біблії П. Куліш працював з 1860-х років і публікував частинами в періодиці. Непросто давалася Кулішеві та праця, що нею він зайнявся головно заради узаконення української мови в християнському цивілізаційному просторі. Іван Франко, аналізуючи в «*Поемі про сотворенє світа*» (1905) джерела й ідеологічну сутність книг іудаїзму та з позиції науки спростовуючи біблійне твердження про створення Світу й богообраність юдеїв, критично підійшов до Кулішевої праці: «*...Мушу тут з жалем зазначити, що той Кулішів переклад святого письма зовсім не оправдує надій, які покладає на нього сам небіжчик Куліш та й широкий загаль українців*». Та й сам Куліш ще наприкінці 1878 писав Пулюєві з Парижа: «*Я спалив Старий Завіт і через те ще, що не так треба було його перетовкмачувати, а таки простісінько з Лютера, потроху зазираючи в православне*». Скептичний погляд стосується не тільки мовно-сміслових сутностей перекладу тексту Біблії. Куліш і Франко, як Сковорода й Гоголь, усвідомлювали відчуженість вигаданої біблійної доктрини юдаїзму й мертвонароджених нею церковно-конфесійних догм християнства од природно-моральної основи агрокультурного світогляду та глибинних духовних прагнень живої української душі й знаходили традиційні світоглядні первені в забутому *природному ясновіданні*, яке розкрилось у *філософії серця – філософії природи*.

У природному хутірському середовищі, майже забути безпам'ятним громадянством, доживали віку двоє умиротворених просвітлених людей – Пантелеймон Олександрович та Олександр Михайлівна Куліші.

У січні 1897 року подружжя Кулішів відсвяткувало своє золоте весілля. А невдовзі Пантелеймон Олександрович застудився в холодній хаті й захворів на запалення легенів...

Великий подвижник українського духу відійшов із цього світу по-праведницьки: до останнього подиху виводив рукою письма в повітрі, бо пальці від холоду й знемоги вже не тримали олівця й паперу.

Проникливо відгукнувся на відхід старшого побратима Іван Пулюй: «*Друже Пантелеймоне!.. Ти стояв вірно не по стороні сильних світа сього, а по стороні підневолоного і гнобленого народу*.

Ти гордував ласкою і почестями тих, що держать людей в темноті духовній і в безвихідній бідоті.

Знаючи з історичного досвіду, як вставали упавші нації, заповідав ти українському світу, що дика сила викликає дику силу, а темрява темряву, так, певно, як любов множить любов, а наука піддержує науку. Ти заповідав, що не декрети та й не писане право, а культура нищила і нищить рабство народів.

Ти поставив наше національне знамено на високих баштах науки і гуманности. Ти не кликав людей на криваве діло, на грабанє чужої предківщини, на топтанє під ноги чужих святощів. Ти закликав і збирав до купи українську розпо-

рошену і розсіяну сем'ю до наслідування предківського рідного слова, до наслідування його скарбів правом науки і словесности...».

«Тільки його можна вважати за справжнього європейця...»

Кулішева смерть примусила зниділе українське громадянство схаменутися й згадати свого ідейного проводиря, його самовіддане подвижництво й духовну велич, його феноменальну працьовитість.

У 20-х роках ХХ століття, в короткий період національного відродження, Кулішеві ідеї знову стали провідними для української інтелігенції. Як обґрунтовано засвідчив видатний вчений-літературознавець Василь Щурат (1871–1948): *«Куліш сам-один написав більше, ніж усі його попередники, почавши від Котляревського, а ідейних горизонтів створив більше, ніж судилося опанувати їх зором духа всім українським письменникам до найновішої доби».* Інший видатний вчений-літературознавець Олександр Дорошкевич (1889–1946) так означив подвижництво П. Куліша: *«Мабуть, я не помилюся, коли скажу, що в тодішній українській літературі ми не знайдемо твору – поезії, белетристики, публіцистики, – де б так повно, з такою силою переконання було окреслено завдання українського національного відродження. Куліш – ідеолог і творець української нації в її шляхетських елементах, Куліш – консолідатор розпорошених прошарувань української дрібномаєткової інтелігенції, Куліш – організатор національної культури...».* Та на ту саму пору припадає й сумна констатація: *«На жаль, Куліш до цього часу лишається архівним письменником. Більшість його літературної спадщини, особливо листів, переходить в архівах, малодоступних для нефахівця»* (Віктор Петров, 1894-1969).

Майже за сто років мало що змінилося. Із запланованого в 30-х роках багатотомного видання Куліша вийшло кілька томів, і більшовицька ідеологія табуювала цю титанічну постать на довгі роки. Тільки в 60-х роках вийшов двотомник вибраного та в 90-х з'явилися поодинокі видання окремих творів, хоч був замір 10-томного популярного видання. І ось у 2005 році Редакція журналу «Український Світ» опублікувала окремою книжкою під назвою *«Моє життя»* три малознані (два з них були заборонені й знищені) твори П. Куліша: *«Повість про Український народ»*, *«Моє життя»* (*«Жизнь Куліша»*), *«Хутірська філософія і віддалена од світу поезія»* (в моєму упорядкуванні, перекладі, редакції, з моєю передмовою й примітками). Того ж року Інститут критики взяв на себе велику відповідальність здійснити Повне зібрання творів Пантелеймона Куліша в 35 томах і вже випустив перші два томи листів.

Минуло майже ціле століття замовчування, ігнорування подвижницького духу Пантелеймона Куліша, що він сам передбачив у *«Хутірській філософії...»*: *«Мене вбиватимуть самим ігноруванням, не проливши навіть краплі чорнила на створення суті творів».* Та хоч як заздрісники, недоброзичливці, вороги ігнорували й таврували Кулішеві осягнення, та не вдалося порушити цілісності його морально-світоглядної системи й дієвої життєвої практики, об'єднаних потужним особистісним духовним осердям. Кулішів творчий дух, Кулішеві ідеї незнищенні й незабутні, вони самі доводять свою правоту.

Істинність Кулішевих осягнень переконливо підтвердив ідейний провідник українського відродження 1920-х років Микола Хвильовий (1893-1933): *«Що ж до науки, до політики й культури в широкому розумінні слова, то тут більшого за Куліша я не бачу. Здається, тільки він один маячить світлою плямою з темного минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилась до типу західного інтелігента...».*

Хутірська філософія – філософія природи, філософія серця

У 1879 році, саме в розпал імперської політичної реакції, П. Куліш випустив у світ унікальну працю «Хуторская философия и удаленная от света поэзия». Вона й нині вражає своєчасністю, щирою сповідальністю й глибиною проникнення в сутність культурної й політичної сфер людського життя, в природу між-етнічних стосунків українців і руських, у першопричину занепаду духу народу та його політичної волі. Саме цим і пояснює Куліш виникнення чужої «держави в державі», яка тримається облудою й насиллям над волею чужого для неї народу та рабською догідливістю продажного громадянства. Одрразу після виходу книжку конфіскували й знищили (дивом збереглося з півдесятка примірників), і вона донедавна лишалася маловідомою, найрідкіснішою пам'яткою української філософської й суспільно-політичної думки. З одного боку, Кулішевій «Хутірській філософії...» чинили жорстокий опір офіційні ідеологи Російської імперії, які й нарекли духовного подвижника *ідеологом українського націоналізму*. А з інших сторін, на «Хутірську філософію...» накинулися осквернителі: зайшли прогресисти-космополіти й доморощені демоліберали та позитивісти-матеріалісти, які обізвали першорядного мислителя *ідеологом хуторянства*.

Чим же Кулішева «Хутірська філософія ...» викликала таку шалену реакцію? Духовно-господарська практика хуторянства й хутірської філософії заснована на природній стабільності хутірського, хліборобського, життя, на природно-звичаєвому праві, на морально-світоглядній основі аграрної культури. Хутір для Куліша – живий образ духовного осердя земного життя, де людина досягає просвітлення та набуває внутрішньої сили й стійкості супроти зовнішньої агресії. Український хутір як природне поселення має споріднену етимологію з латинським *hortus – сад* і давньонімецьким *huntari – округа*. В Кулішевій *хутірській філософії – філософії природи* явився багатовіковий духовно-господарський досвід українців-аграріїв, якого народ набув у процесі взаємодії з природою рідної землі. На основі законів Природи й морально-світоглядних принципів своєї питомої хліборобської культури українці розвинули своє природно-звичаєве право й ясновідні знання селянської духовної культури.

Природа – система саморозвитку земного життя в різноманітті всіх його видів за Всеєдиним принципом еволюції Всесвіту. *Культура* – система саморозвитку життя людини й народу на природній основі за Всеєдиним моральним принципом – вселюдським законом еволюції. Природа у своїй *еволюції* генерує енергію світла й ґрунтується на плідних, позитивних результатах саморозвитку, чим забезпечує себе від *інволюції* – деградації й дегенерації. Так само і людям у власній культурній еволюції необхідно генерувати енергію духу та ґрунтувати своє життя на успіхах свого культурного саморозвитку й на духовному досвіді, аби забезпечитись від деградації й дегенерації. *Культура* – явище конкретно національне, *цивілізація* – явище узагальнено транснаціональне. *Культурний саморозвиток народів* відбувається за природним правом і Всеєдиним моральним принципом, а *цивілізаційний прогрес* утверджується штучними законами й соціальними умовностями. Зрештою, *культура* – природне життя людського світу, *цивілізація* – штучне існування. Як Природа саморозвивається, еволюціонує на основі своїх законів за Всеєдиним принципом Життя, так і людська культура еволюціонує на природній основі й на людському морально-духовному досвіді.

На переконання П. Куліша, міста як породження цивілізації відчужені од природи рідної землі, бо «не знать, по якому постали». Міста невідомого походження українці називають *городами – огороженими й одгородженими від людей поселеннями чужинців*. Ось як характеризує Куліш ті чужинські форпости: «...города

нас руйнували і, мов те полохане стадо, з кутка в куток по Вкраїні ганяли». П. Куліш пише про цілком конкретні історичні події: колонізацію України Польщею й Московщиною, а також юдеями – збирачами колоніальної данини й торгашами-гендлярями, лихварями. Куліш називає юдеїв-збирників «цивілізаторами», «передовими жидами», які «стосовно «збирання землі Руської» випереджують і самих Іоанів московських». Чужинська урбанізація України призвела до масового винародовлення корінного українського люду – *орачів, ратаїв*, до винищення прадавньої селянської культури та ліквідації *народовладдя* й насадження *русько-юдейської теократії*. Куліш називає *великоміську юрбу* «*вавилонським стовпотворінням*», яке руйнує природне мовно-культурне середовище корінного народу, і «люди перестають розуміти одне одного і з відчаю готові порозходитися в різні боки». Русько-юдейські кочівники – грабіжники й торгаші, гендлярі й лихварі руйнують природні ландшафти, нищать обжиті людьми агрокультури місця – живе ество, сакральний образ їхнього рідного краю. *Городська цивілізація грабіжників-торгашів* насадила в Україні гендлярський прагматизм, чужу пансько-рабську релігію й схоластичну науку замість морального принципу взаємодопомоги та живого ясного знання як основи селянської культури й звичаєвого права. Суттєву різницю між *городом* і *селом* П. Куліш сформулював лаконічною філософемою: «У город по гроші, в село – по розум».

Морально-світоглядні засади селянської культури є основою питомо української *хутірської філософії* – *філософії природи, філософії серця*, суть якої – в *чистоті людського серця*. *Чистоту серця* в людині забезпечує природна простота її життя. Жодна наука й ніякі цивілізаційні набутки не забезпечать чистоти серця. Бо цивілізованість не має моральної переваги над природним способом життя. Навпаки, інтелектуальність без моральної зрілості призводить до деградації, до втрати моральної волі й самостійності, в результаті чого навчені інтелектуали стають об'єктами маніпуляцій чужими сторонніми силами.

Сам Пантелеймон Куліш ніколи не ставав зняряддям чиеїсь сили, а за будь-яких обставин лишався самостійним, маючи власну моральну опору в духовній волі свого чистого серця й справедливій дієвості свого ясного розуму. Це становить сутність його духовного типу. Ось Кулішів моральний імператив: **«Будьте самостійною силою, а не зняряддям чужої сили»; «...всьяк має свого царя в голові і свого суддю в серці – їх нехай і слухас».**

Ясність Кулішевої філософської думки можна порівняти то з осяйним грозовим зблиском, що розтинає затхлість забуття й завмирання, то з живодайним сонячним світлом, що звільняє народ від мороку чужої схоластичної науки, страшнішої від незнання. Він нещадно картає «*ледачу інтелігенцію*», яка розтлівається в розкошах на руїнах славно-безславного минулого: «*Майже з відчаєм у душі, я тільки на рівні неграмотности та на рівні найвищого розумового розвитку бачив людей, не скалічених розумово й морально*». Справді, сердечної мудрості й святого розуму за гроші не купиш. На жаль, досі лишається правочинним Кулішів осуд: «*Професорські голови були коморами для зсипки зерна, але не полями, які відроджують зерно сторицею. ...Дитина на руках у матері більше знає Істини, ніж цілі школи, синагоги й академії мудреців*». Чужа, штучна, схоластична освіченість зігнорувала скарби народної пам'яті, високу моральність народних звичаїв, святість законів природно-звичаєвого права – ці явища національного духу, вона призвела до розтління моралі й занепаду духовності, до правового нігілізму й беззаконня.

Мудра, гостра, дотепна філософська публіцистика на диво своєчасна нині. «*Хутірська філософія...*» досі зберігає надзвичайну ясність і свіжість Кулішевих осянень. Сила духу не пропадає!

Пантелеймон Куліш як мислитель-практик створив оригінальну філософську систему – *хутірську філософію* або *філософію природи*. Світоглядна суть *хутірської філософії* – зорієнтованість на природну силу рідної землі й на морально-духовні цінності хліборобської, аграрної культури. Цим самим П. Куліш відродив давньоукраїнську, орійську, морально-світоглядну основу агрокультури, що ґрунтується на нерозривній єдності людини й Природи, на взаємодії господаря зі своєю *землею-матір'ю*. Ця природна зорієнтованість є первинною основою українського традиційного світогляду, і в філософській літературі означається як *антеїзм* (від давньогр. *ὁ Ἀνταῖος* – *Антеї, титан, син духа моря Посейдона й матері-Землі Геї*) – нерозривна єдність людини з рідною *землею-матір'ю*, зі своєю природною основою. Адже нездоланна сила титана *Антея* корінилася в рідній землі. *Антеїзм* – зорієнтованість на наснажну силу питомої землі й на моральні, духовні цінності корінного хліборобського народу. Бо тільки рідна земля для людей агрокультури є джерелом їхньої самостійної життєродної сили, що є основним ресурсом культурного саморозвитку.

П. Куліш називав свою рідну землю-материзну *Україною*, послідовно відроджуючи це призабуте стародавнє наймення в літературних, історичних та філософських працях. *Астральне наймення Україна* має безвічну небесно-земну суть – у ньому поєднано життєсійність Сонця й життєродність Землі. *Наймення Україна* закорінене у світоглядній традиції агрокультури й походить од первинної, архетипної назви, зафіксованої в ірано-орійській Авесті й індо-орійській Рігведі: *Устра-яна-Ухраяна* – *Уранішньої, Досвітньої Зорі країна*, де хліборобський народ прокидається до праці вдосвіта. *Устра* – *Уранішня, Досвітня Зоря*, яка вістувє схід *Сонця* – джерела земного життя. Тож у прадавніх славенях *Сонцю Устра-яна-Ухраяна-Україна* – серцевинна астральна сутність із сонячно-земним смислом. Від астрального наймення *Україна* походить і самоназва хліборобського народу: *українці* – *сповідники Досвітньої Зорі й світла безвічності, тобто люди агрокультури – діти Землі й Неба. «Народ, який не відділяє Землі од Неба...»* – так охарактеризував *українців* великий слов'янський письменник Іван Бунін (1870–1953). Нероздільну *небесно-земну* сутність рідного народу уособлював своїм подвижництвом український мудрець Григорій Сковорода (1722–1794), розглядаючи своє життя в космічній проекції: *«Цей мандрівник ходить ногами по Землі, а серце його перебуває на Небесах і втішається»*.

У спорідненій, вільній продуктивній праці на своїй питомій землі, у взаємодії з Природою хлібороби закладають моральну основу життя й саморозвиваються у власній культурі. Взаємодія з Природою, взаємообмін енергією – вияви любові людини до землі. А суть моральності хлібороба в тому, що він спершу дає землі свою силу, наснажуючи її в праці, а вже потім отримує від землі продуктивний приріст – плоди своєї праці. Якщо хлібороб плекає рослини й бере від землі тільки те, що надбав сам, він так само доброзичливо ставиться й до інших людей та не зазіхає на чуже добро. Отже, *філософія природи* з її антеїстичною основою закорінена в моральній основі українського агрокультурного світогляду й стала осердям української *національної ідеї* – *життєвої програми народу та національної ідеології* – *системи ціннісної суспільної орієнтації*, що їх перший цілісно явив своєму народові П. Куліш.

Згодом великі українські вчені-природознавці, філософи Сергій Подолинський (1850–1891) і Володимир Вернадський (1863–1945) теоретично розвинули моральні засади українського агрокультурного світогляду в екологічних ученнях про природообумовлений економічний розвиток і космогенний розвиток суспільства, про *біосферну діяльність аграрія* (взаємодія з Природою) й *ноосферу* – тонко-

енергетичне інформаційне поле, духовно-розумовий продукт культурного саморозвитку народів.

Суттю *філософії природи* є внутрішня моральна воля людини та збереження людиною своєї самостійної сили й природної основи земного життя. Доки народ вільно працює на рідній землі, доти він має власний ресурс самостійного життя й культурного саморозвитку. Кулішеве *хуторянство* – не маргінес українського життя, як намагається й досі його тлумачити космополітична *«ледача інтелігенція»*. Хутір для Куліша – живий образ осердя земного світу, де людина досягає духовного просвітлення й *«людське серце творить шанувитий побит»*: Зрілий дух у чистому серці породжує справедливу реальність людського життя, а моральна воля як мірило самостійної сили людської особистості й *«збірної особи Українського народу»* – запорука справедливого суспільного ладу.

Кулішева *хутірська філософія* – це *український екзистенціалізм*, що став попередником *європейського екзистенціалізму*. Морально-світоглядні засади *хутірської філософії* Пантелеймона Куліша відгукуються у *вченні про сутність і смисл буття* зачинателя *німецького екзистенціалізму* Мартіна Гайдеґера (1889-1976). Основа *хутірської філософії, філософії природи* – зорієнтованість на наснажну силу рідної землі й на моральні, духовні цінності корінного народу. В цьому сенсі з Кулішевим *сіверським антеїзмом* перегукується Гайдеґерова швабська *закоріненість*: обидва мислителі переважну частину свого життя провели в рідних місцях і зберегли діалектні особливості своїх рідних мов. Саме за закоріненість у питому національну основу, за сповідування ідеалів природного життя в рідному краї, за оборону традиції агрокультури і Куліш, і Гайдеґер зазнавали нападок космополітів, які, тяжіючи до кочової традиції юдаїзму, стали пропагаторами технологічно-глобалізаційних тенденцій нинішньої фінансової цивілізації. Кочівники, не маючи своєї рідної землі, не закорінені в певне місце на Землі, не мають відчуття природних і культурних граней, а переміщуються в просторі в пошуках життєвих ресурсів і привласнюють господарські й культурні набутки аграрних народів, призводячи їх до міграції та змінюючи ландшафти їхніх країн техногенними засобами. У тих нападах апологетів космополітизму й цивілізаторського глобалізму проявилась агресивність кочового світосприйняття й міграційного способу існування стосовно загальноєвропейської морально-світоглядної традиції стійкої агрокультури, природно-космічну сутність якої висловив Гайдеґер в есеї *«Путівець»* в образі дуба: *«...Міць і запах дуба починали виразніше твердити про повільність і поступовість, з якими зростає дерево. А сам дуб говорив про те, що єдино на такому зростанні ґрунтується все довговічне й плодове, про те, що зростати означає – розкриватися назустріч широті Небес, а заодно вкорінюватися в непроглядну темінь Землі; він говорив про те, що самородно-справжнє народиться лише тоді, коли людина однаково і по-справжньому готова виконувати веління найвищих Небес і боронитися під захистом Землі, яка несе її на собі»*. Символічний Гайдеґерів дуб нагадує образ *самородного світового дерева* в українській міфопоетичній традиції. У природно-моральному світогляді агрокультури Небо й Земля, людина й Природа, особистість і народ становлять неподільну цілісність. Як Куліш ідентифікував життя *людини* в Природі з життям *«збірної особи Українського народу»* в національній державі, так і Гайдеґер ідентифікував ідею *буття* самотнього індивіда з колективним буттям народу, з історично визначеним *життям нації*, з її здатністю *бути*. В збірній цілісності народу людина долає *знеособлення особистості*, до чого призводить винародовлений натовп, і в людині визріває її національна гідність, яка, за визначенням Гайдеґера, є моральною основою міжнаціонального взаєморозуміння: *«Взаєморо-*

зуміння на основі морального здійснення історії... передбачає правдиву гідність кожного з народів». І буття кожної особистості в збірній цілісності народу набуває морального смислу: *«Людина стає тим, ким є, власне тоді, коли засвідчує власне існування»*. У світоглядному маніфесті Гайдеґера *«Творчий ландшафт: чому ми залишаємося в провінції?»* провідним мотивом природної людської діяльності є *«органічна праця»* (*«споріднена праця»* Сковороди) в сільському середовищі. З *«органічною працею»* пов'язане *«усамітнення»* людини в сільському середовищі на протигагу *«одиноктву»* в міському середовищі. Це проникливо розглядає Гайдеґер: *«Жителі міста дивуються, як то можна так довго залишатися одному серед одноманітного сільського життя. Однак я тут не одинак – я в усамітненні. У великих містах легко залишатися одному... А от жити усамітнено там неможливо»*.

Духовне усамітнення передбачає й Кулішева хутірська філософія, філософія природи, яка стає надзвичайно своєчасним світоглядним орієнтиром для подолання загроз третього тисячоліття, коли розрив між людиною й Природою, між цивілізацією й культурою дійшов критичної межі, коли людина губить волю власного духу в серці як джерело щастя та перетворюється на безвольне пожиточне знаряддя техногенного суспільства – породження фінансової цивілізації. П. Куліш нагадує українцям про непорушні морально-світоглядні принципи людського життя: *«Щастя нашого, що живе в нас у серці, не одніме в нас ніяка лиха доля; а воно ж то й є суть нашого життя»*.

А до лихої долі, до ігнорування завжди був готовий і передбачував у *«Хутірській філософії...»*, що його *«вбиватимуть самим ігноруванням, не проливши навіть краплі чорнила на спотворення суті творів»*. Лишалось тільки ігнорувати, бо спотворити, перебрехати, перекрутити суть Кулішевих осягнень неможливо, як неможливо порушити цілісності його морально-світоглядної системи, його національної ідеології й дієвої життєвої практики, об'єднаних потужним особистісним духовним осердям. Тому по смерті його піддали забуттю, намагаючись знепам'ятити. Та Кулішів подвижницький дух, ясний світогляд незнищенні й незабутні, вони самі через сто років доводять свою правоту. Секрет життєвості Кулішевого етосу як системи цінностей – у його високому духовному ідеалізмі й глибокій правдивості: *«Якби я знав, що я неправий, то зразу спалив би свої папери й поламав перо, а оскільки правих людей не бачу, то краще один залишусь із своєю Правдою, аніж пристану до «стовустого непорозуміння»*. П. Куліш усе життя високо й гордо ніс через непорозуміння, незгоду незрілого, обмеженого й ледачого громадянства високий ідеал рідної культури – *«цей народний стяг, який ніколи не понижується на очах у політичного ворога й переходить, в усій своїй величч, у спадок далеким нащадкам»*. Ця культурна спадкоємність поколінь народу забезпечує безвічність національного духу.

Світ національної культури – функція національного духу. А провідники-маяки національного духу – подвижники. Це люди потужної внутрішньої духовної сили, які самовіддано працюють в усіх сферах суспільного життя, лишаючись при цьому малозрозумілими сучасному їм суспільному загалу.

Серед них вирізняються митці, мислителі, філософи й мудреці. Митці володають символами національної культури, її духовними кодами, й від них зародилось мистецтво – *ірраціональна система втаємниченого, сакрального, внутрішнього знання, заснована на первинних архетипах і символах національних культур*. Мислителі володають загальнолюдськими поняттями, й від них зародилась наука – *раціональна система відкритого, зовнішнього знання, заснована на загальнолюдських поняттях*. Філософи як любителі мудрості, працюючи в різних сферах

людської діяльності, знають суть дійсного, й від них зародилась *філософія – любов до мудрості, знання істини, принцип життя в істині*. А мудреці володають утаємниченим, внутрішнім, істинним знанням і вміють жити згідно зі своїм правдивим знанням, і від них зародилась *мудрість – дієве знання істини, практична філософія культури, система життя в істині, по правді*. Мудрецькими стають люди подвижницького духу, які власним прикладом навчають інших *жити мудро – істинно*.

Усі ці внутрішні можливості особистого людського духу та розуму цілісно й найповніше реалізуються в житті «збірної особи народу» – в його культурному саморозвитку, в напрацюванні й передачі духовно-господарської традиції на основі законів питомої природи й загальнолюдської моральності з внутрішнім провідництвом духовних подвижників. Духовні подвижники найповніше уособлюють неповторність духовного типу рідного народу та особливість національної світоглядної традиції й здійснюють своє покликання – суспільне провідництво в культурному саморозвитку своїх народів та в культурному доборі людства.

Культура, за Григорієм Сковородою, – це **«друге, духовне, народження людини»** через осягнення нею **«заповітного, священного в собі»**. Звідси глибинний смисл практичної *філософії культури* або *культурософії* – *осягнення й здійснення духовної суті особистості й «збірної особи народу»*.

Як людина покликана народитися вдруге, духовно, й жити самостійною силою – моральною волею духу в серці, так і народ покликаний народитися вдруге, в своїй духовній збірності, й жити власним правом, яке є явищем національного духу, власною політичною волею – бути не безвольним об'єктом, а вольовим суб'єктом історії. Й воля особистості, й воля народу набувають моральної дієвості, коли й особистість, і «збірна особа народу» досягають моральної зрілості й являють у собі Всеєдиний моральний закон. Політична самосвідомість народу й самостійна політична воля визрівають зі світоглядного осердя на основі питомої культурної традиції. Культурна традиція народу – продукт його збірного духовно-господарського досвіду, вияв моральної зрілості його як збірної особи. Традиція завдяки своїм основним механізмам культурної еволюції безперервно прилучає людину до першопочатків духовного народження й культурного життя, до дієвого духовного досвіду, єднає людей однієї культурної системи в етнічну спільноту. В процесі культурного самоздійснення «збірної особи народу» визріває **національний дух – осердя самостійного культурно-господарського життя**. Феноменальним явищем національного духу є природно-звичаєве право, яке владує всі сфери народного життя: **«Національний дух є вищим законодавцем, який настановляє, що належить визнати правом і що треба відкинути. Право – явище національного духу. ...Будь-яке право тільки тоді має силу, коли воно національне, бо національність є природне об'єднання взаємністю»** (Памфіл Юркевич. «Філософія права»).

Витоки *філософії природи* Пантелеймона Куліша – в морально-світоглядній традиції агрокультури, в природно-звичаєвому праві українського хліборобського народу й живій народній мудрості. У віддаленні од світської метушні, в усамітненні природного, хутірського життя людина подвижницького духу осягає Правду-Істину безпосередньо в її первинності й відкриває людям. Суть Кулішевої *хутірської філософії* – збереження людиною питомої природної основи земного життя й розвиток, зміцнення волі духу в серці. Бо тільки так людина здійснює свою суть, життєву програму своєї душі – породжує тонкоенергетичне інформаційне поле як продукт власного культурного саморозвитку, в чому й полягає смисл її біологічного й духовного народження та плідного життя в Білому світі.

(Продовження в наступному номері)

Микола ЗИМОМРЯ

БЕРЕГИ ЙОГО ТВОРЧОСТІ: СУТНІСТЬ СЛОВА ДМИТРА ПАВЛИЧКА (До 90-річчя від дня народження)

Сенс справжнього поета полягає у поєднанні розмаїтих, нерідко суперечливих філософських засад та ідей, які не обмежуються зв'язком кризь призму конфліктів національного чи соціального характеру. Поет демонструє своєю творчістю досвід з проекцією на загальнолюдські вартості. Його кращі поетичні витвори свідчать про нього, власне, як про носія національних і соціальних устремлінь, а звідси – мислячої людини, у світобаченні якої земне існування має сполуку із духовним,

трансцендентним буттям. Мова тут про Дмитра Павличка, який належить до плеяди найкращих українських майстрів поетичного слова другої половини ХХ - початку ХХІ століть.

Кілька хрестоматійно відомих фактів. Дмитро Павличко народився 28 вересня 1929 року у селі Стопчатів, що на Прикарпатті, у селянській сім'ї. Життєвий шлях поета знайшов своє відображення у його творах. Ціла низка переживань з його дитинства та юності постає у поезіях раннього періоду творчості. Проте чимало з них були в радянську епоху заборонені з огляду на тенденції антикомуністичного спрямування. Початкову освіту він здобував у польськомовній школі с. Яблунів, після цього навчався в гімназії у Коломиї. Написання першого Павличкового вірша припало на 1944 рік. Упродовж трьох місяців 1945 року він перебував у лавах Української Повстанської Армії, а опісля цього майже рік відбував ув'язнення в радянській тюрмі. Після закінчення у 1948 році Яблунівської гімназії, навчався у Львівському університеті, здобувши вищу освіту в 1953 році. Його перша книжка «Любов і ненависть» побачила світ у 1953 році. Від 1963 року письменник проживає у Києві.

Хто заперечуватиме, що Павличкова творчість за радянської доби була позначена впливом марксистської ідеології. Однак її поет намагався використати у боротьбі проти політики русифікації з боку тодішньої системи. Наслідки не забарилися і розпочалися переслідування Дмитра Павличка комуністичною владою: йому було заборонений захист дисертації й здобути науковий ступінь (1955), а згодом – звільнено з посади головного редактора журналу «Всесвіт» (1978). Його збірку «Правда кличе» (1958) було заборонено, а повний її тираж знищено. Поетичний талант Павличка знайшов широке визнання з боку українців завдяки його пісні «Два кольори», музику до якої поклав визначний композитор Олександра Білаш (1931-2003).

До найважливіших книг Дмитра Павличка належать: «Правда кличе» (1958), «Гранослов» (1968), «Сонети» (1978), «Таємниця твого обличчя» (1978), «Покаянні псалми» (1994), «Ностальгія» (1998), «Золоте ябко» (1998), «Наперсток» (2000), «Засвідчую життя» (2000), «Київ у травні» (2001), «Ялівець» (2004), «Пам'ять» (2004), «Сонети» (2004), «Три строфи» (2007), «Аутодафе» (2008). Особливо вагомі заслуги Дмитра Павличка як перекладача. Він переклав з різних мов цілу низку літературних творів українською. Окремими виданнями були надруковані такі книжки: «Криваві сонети» словацького поета Павола Орсага Гвездослава (1986), «Світовий сонет» (Антологія, 1983), «Сонети» Вільяма Шекспіра (1998), «Антологія словацької поезії 20 ст.» (1997), «50 польських поетів» (2001), «Ода свободі. Мала антологія російської поезії» (2004), «Антологія болгарської поезії» (2006), «Ідея світу. Мала антологія хорватської поезії» (2008).

Що примітно для Павличкового письма? Художні образи Дмитра Павличка вражають своєю динамікою, новими асоціаціями, майстерно поєднаними кольорами; вони дивують сконцентрованістю на світі почуттів як окремих людей, так і спільноти. Його поезія є яскравим відзеркаленням ланки, що об'єднує ХХ століття з новітньою епохою. Вона творить своєрідну композицію, в якій проявляється переплетення людських дол, а в сучасних умовах ця архітектоніка стає все більш зримою, якщо йдеться про нинішній стан незалежної української держави. Без сумніву, у поезії Дмитра Павличка мають місце численні мистецькі протиставлення, оскільки вона просякнута могутнім інтелектуальним масивом, сповненим енергією та розмаїттям. Проте публіцистично-експресивний пафос його поетичного мистецтва вміло підпорядковується усвідомленій поміркованості, коли, за словами Івана Франка, панує «закон над темпераментом» та «естетика над особистою користю».

Свідченням цього видаються поезії, що вміщені у німецькомовній збірці «Княгиня Європи» (Дрезден, 2010). До цього часу були лише певні спорадичні спроби, особливо у 60-х та 70-х роках, донести Павличкову творчість ближче до свідомості німецького читача, зокрема, у перекладах Андреаса Райманна («Sinn und Form», 1977, N.2, S. 407-408). В цей період з'являються також переклади його поезій з-під пера Йони Грубера, які тут опубліковані вперше на сторінках книжки «Княгиня Європи». Переклади Ірини Качанюк-Спех можна б назвати причинком з останніх десятиліть; вони дійшли до німецького читача наприкінці 90-х років, а деякі з яких стали відомими піснями, як, до прикладу, неодноразово вже згадувані «Два кольори». Поява поетичної збірки «Київ у травні» (2001) трьома мовами – українською, польською та німецькою – була дуже схвально оцінена критиками як в Україні, так і закордоном.

Постійно перебуваючи в пошуку нових поетичних форм та інновації жанру, Дмитро Павличко черпає з джерел власного творчого досвіду та зі скарбниці традицій українського класичного письменства; при цьому не можна не помітити благотворного впливу Тараса Шевченка та Івана Франка. Попри все це, слід зауважити: голос Дмитра Павличка має своє власне звучання і воно – справжнє та безпосереднє, природне. Верлібр, досконало опанований поетом, є рівноцінним біля віртуозно відшліфованої класичної строфи. Так, без сумніву, Павличкова поезія є «антропоцентричною», як слушно відзначив польський критик Януш Девуцкі. При читанні його віршів «впадає в очі, з одного боку, їхня глибина думки та її багатий на афоризми характер; з іншого боку, це – проста й кришталеву чиста мова спілкування». А ще б додати: високу культуру слова, де немає штучної схематичності. Найважливіше, що доцільно виокремити: глибину ідей та їхню проблематику. Вони постають джерелом для окреслення феномену його творчого ужин-

ку та його самовідданої діяльності, яка припадає на другу половину ХХ століття, власне, час великих випробувань для українського народу. Всі його строфи пронизані думкою, яким чином можна вибороти для України державну незалежність, яку вона добилась у 1991 році; а ще пронизаній тривожним питанням, як цю незалежність зміцнити та зберегти її європейський дух. Цей біль поета виливається у парадигму його внутрішнього світу; це – буття людини, яка буквально прив'язана до конкретного часу та яка завдяки своїм діям творить моральні, суспільні непроминальні життєві цінності.

Поет закликає розглядати людське життя з перспективи історії. Збагнути правду означає, на його думку, бути людиною з усвідомленням того покликання, до якого закликають у всі часи, тобто до сприяння розвитку людства та його захисту.

В якому столітті
ти не народився б,
завжди буде запізно і заскоро!
Запізно, бо все найважливіше
на цьому світі
вже сталося без тебе,
заскоро, бо все найважливіше
на цьому світі,
ще станеться без тебе.

(«Запізно і заскоро»)

Книжка «Княгиня Європи», яку ми представляємо німецькому читачеві, повинна пробуджувати усвідомлення здобутків української літератури і сприяти зміцненню німецько-українських культурних взаємодій, про які свідчать Йоганн Готфрід Гердер, Йоган Крістіан Енгель, Фрідріх Боденштедт, Юлія Віргінія чи Анна-Шарлота Вуцкі, з одного боку, а також Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Остап Грицай, Роман Сембратович, Анна-Галя Горбач, Ірина Качанюк-Спех – з іншого.

Творчість Дмитра Павличка видається беззаперечною віхою в українському письменництві і тому привертає тепер і привертатиме на себе в майбутньому все більшу увагу в Україні й поза її межами. Про це свідчать перекладні видання Павличкових творів, зокрема, у Болгарії, Португалії, Польщі, Білорусії, Естонії та Росії, а відтепер – і в Німеччині. У цьому сенсі прагну поділитися особистими враженнями, бо ж авторові цих рядків вдалося почути безпосередньо слово Дмитра Павличка з його уст, власне, призму змістовного інтерв'ю про голос совісті визначного поета.

ГОЛОС СОВІСТІ ТА ЇЇ СЕНС, ЯКИЙ ТРЕБА ШУКАТИ... *Інтерв'ю з Дмитром Павличком*

Скажу одразу: інтерв'ю, яке з відчуттям радості пропоную читачам, це – своєрідна данина часові. Бо ж понятійна амплітуда цього англійського слова передбачає, як правило, одноразову зустріч – бесіду двох співрозмовників. Проте на цей раз зміст інтерв'ю поставав упродовж тривалого періоду, власне, від 15 травня 2000 року до 17 лютого 2001 року. Либонь, звідси – таке панорамне варіювання розмислових тематичних ходів, навколо яких концентрувалося прагнення окреслити, бодай певною мірою, не тільки специфіку творчості й громадських діянь Дмитра Павличка, видатного українського поета, а нині – Надзвичайного і Повноважного Посла України в Республіці Польща, але й бачення ним реалій сьогодення.

М. З.: Відома картина Ієроніма Босха «Сад земних насолод» містить чимало метафоричного проникнення в суть перебування людини на землі. Мовиться не про хронічку забав для потіхи, а радше про значення радості як подзвін чогось несподіваного, здобутого чи вперше написаного, щасливо прожитого чи успіхом «ураженого». Отже, моє питання про сенс «самотнього людського голосу», коли відбувається своєрідна «реконструкція» почуття, власне, осмислена сповідь творця слова перед читачем – нинішнім і завтрашнім? Як і де слід шукати той сенс?

Д. П.: Ієронім Босх відповів на це питання. Додам: у тій хвилині, коли людина відчула вартість свого життя, своє покликання на землі (а такі хвилини тривають недовго), відбувається перебудова духу людини, власне, добудова: я назвав би це встановленням закосиченого стрічками деревця на вже зведеній, але ще не накритій гуцульській хаті. Людина прагне безсмертя. Бореться з власним проминанням, із власною вмирущістю, і в цій боротьбі весь смисл людської діяльності, творчості, неповторності... Сповідь перед читачем? Думаю, що найтяжча і найпотрібніша сповідь має бути перед самим собою. Не кожний має читача. Але кожний має совість. Отож, у голосі совісті, в якому і є згадана Вами самотність, є і той сенс, який треба шукати. Ми не знаємо, як і коли звичайні люди сповідаються самі перед собою. Але ми знаємо більш-менш, в яких творах письменників, взагалі, таких людей, що їх діяльність видно всім, є відгомін сповіді. Великі твори, як правило, поставали зі сповідальних мотивів. Але є також моменти геніальності, що виринають із вибухів почувань. Мені здається, що вибухи почуттів, якими характеризується, скажімо, поезія Т. Шевченка, це так само сповідь, але голосно, криком проголошена.

М. З.: Чимало Ваших різножанрових творінь увиразнює, сказати б, Павличків контрапункт у пов'язі з мотивами, ідеями, художньо-часовими контрастами, імпліцитно неприхованими зіставленнями (приміром, Сталін – Торквемада), прямими звертаннями до образів сучасної доби (наприклад, драматична загибель Джухара Дудаєва) тощо. Чи мовиться тут про, власне, протилежні іпостасі часового і просторового розгортання так званих «вічних тем», чи про конкретизоване на повернення читача до, образно кажучи, Павличкових джерел або, якщо за Євгеном Маланюком, до «Книги спостережень» Дмитра Павличка як поета?

Д. П.: На контрасті, на конфлікті, на протистоянні думок і дій, почуттів і настроїв будується мистецтво і, взагалі, на цьому тримається життя. Звичайно, існують паралелі, подібні явища, майже тотожні за змістом рухи й історичні постаті. Але, о диво! – зіставлення їх не дає збільшення їх значення, не вивищує їх. Тобто, коли ви перерахуєте геніїв, то чим більше їх начислите, тим менша буде довіра до них. Отже, виключність одного предмета, однієї особистості легко розкривається при порівнянні з іншим предметом чи подібною особистістю. Так ось, коли ми будемо порівняння на певній, але не повній подібності, досягаємо більшого ефекту, ніж від порівняння на цілковитій подібності. Словом, я розмірковую про те, що існує завжди певний конфлікт між порівнюваними предметами, людьми, явищами. Найбільший успіх лежить у подоланні цього конфлікту. Мій сонет про «Торквемаду», можливо, тим цікавий, що там зовсім не згадується Сталін, але всі знають, що це твір про Сталіна. То була моя езопова мова. Якби я там розкрив символ, якби сказав, що мова йде сама про Сталіна, твір той не мав би такого впливу. Отже, порівняння тут відбулося у підтексті. Є в Тулуза Лотрека картина, на якій зображена жінка, яка сидить спиною до глядача. Ми по тій спині можемо здогадатися, що то гарна молода жінка. Але ми її не бачимо. Читаючи сонет «Коли помер кривавий Торквемада», ви бачите спину ката, але здогадуєтесь, що його лице вам добре знайоме.

М. З.: Образ «Двох кольорів» одразу після його появи став своєрідною реалією, в основі якої – не тільки жмуток авторських медитацій, але й зримий вихід на визначальний топос – національну ментальність українського народу, магію його обрядності, етики, естетики. Наскільки достовірним було для Вас його засвоєння, якщо характеризувати хронос «Двох кольорів», може, підсвідомо тоді, «за залізною завісою», й свідомо – тепер, коли відійшли в минуле зловісні тиглі, що спричиняли, що спричиняли уніфікацію духовності...

Д. П.: «Два кольори» – це пісня, що вийшла з моєї дитячої вразливості. Батько співав козацьку пісню «Ой у полі нивка, кругом материнка», де є слова: «вишила сорочку чорними нитками, щоби його (милого) пізнати поміж козаками». Коли я був студентом коломийської гімназії, а потім в УПА, то я співав «Прапор червоно-чорний – то наше все добро». А потім шалінові хустки – на чорному великі червоні квіти – це все враження з моєї національної пам'яті, які й вилилися на папір, коли прийшов час. Пісню мою (їй крила дав Олександр Білаш чудовою мелодією) не любила, але терпіла радянська номенклатура. Час іде. Все змінилося, пісню підхопили чорнобильці, але не вони нестимуть її в майбутнє. Вона не є піснею про неонов'язкову, але страшну смерть, вона є піснею про життя, яке неможливо зробити ні щасливим суцільно, ні трагічним суцільно, про життя з двох кольорів.

М. З.: Поділяю Вашу думку, а все кортить мене від Вас почути відповідь на, даруйте, хіба кон'юнктурне запитання: які найсуттєвіші ментальні ознаки поетичного коду Дмитра Павличка, з одного боку, й тих провідних майстрів слова, які творили на зламі 50-их і кінця 60-х років – з іншого?

Д. П.: Мені про себе говорити тяжко. Це завжди якось неприємно. Можу тільки відзначити, що моя книжка «Правда кличе» (1958 р.) була, мабуть, першою ластівкою поезії шістдесятників. Я пригадую свої перші зустрічі з І. Драчем та М. Вінграновським, як зустрічі з надзвичайною радістю мого життя. Їхня творчість відрізнялася від моєї творчості більшою метафоричністю, молодого енергією, викликом утертій і примітивній поезії радянських оспівувачів щастя. Код? Національне боління – від Шевченка, універсальне мислення – від Франка, вишуканість мови, зворушення – від Тичини і Рильського. Це я так грубо рівняю. Але в тому генетичному коді було це все, а при тому була ще європейськість, відстороненість від щоденної декларативності, ухил у питання: що таке світ і для чого живе людина.

М. З.: Очевидно, доцільно було б згадати творчі змагання Василя Стуса чи Івана Світличного з проекцією на їхні новаторські виміри та роль перекладу в художньому процесі...

Д. П.: А щодо творчості та долі Василя Стуса як найвидатнішого представника шістдесятництва, то в нього (це особливо видно в його поезії), крім фундаментальних, чисто українських мотивів, з'явився сильний струмінь під впливом перекладацької праці. Відомо, улюбленим поетом Василя Стуса був Райнер-Марія Рільке (1875-1926). Трагізм цього митця перетворився в творчості Василя Стуса в життєствердні мотиви і відчуття. Подібне можна сказати і про Івана Світличного, якого я вважаю великим майстром, формованим також на тлі його перекладацької діяльності. Варто наголосити: українська література зримо збагатилася перекладними творами світового письменства саме у ХХ столітті, коли з'явилися адекватні україномовні інтерпретації з мистецької спадщини Шекспіра, Гете, Данте, Сервантеса, Рабле, Міцкевича, Словацького. Тому й не дивно, що до мистецтва перекладу активно прилучився також Василь Стус.

М. З.: Як хрестоматійне сприймається відоме твердження Володимира Сосюри:
«І там, де звучить рідна мова,
Живе український народ».

Прагну повести бесіду про ядро інтелектуального життя українського зарубіжжя, власне, літераторів української діаспори, еміграційних носіїв українського слова у близьких і віддалених екзильних ареалах Сходу (передусім Росії) і Заходу (мовиться про чільні етнічні осередки українства, зокрема в Аргентині, Бразилії, Канаді, США, у багатьох європейських країнах). Виконання Вами нелегких обов'язків повпреда незалежної України спонукає, очевидно, дійти аргументованих висновків про долі українців у закордонні, їхні досягнення й прорахунки, чи не так?

Д. П. : Афоризм Сосюри не зовсім точний. Український народ, чи жаль, живе і там, де його рідна мова не звучить. Ми тотально зрусифікований народ, ми – в багні суржику, що нам напхався у вуха, ми тільки починаємо формуватися як нація з власною і могутньою мовою. А мова нашої діаспори, еміграції, наших екзильних центрів не є зразком для нашої літератури. Але справа не тільки в мові, а в тому, що, плекаючи українськість, інтелектуальні сили нашої діаспори зберегли нам безліч цінностей – у мові, у книжках, у традиціях, у релігійному житті і т. д. – цінностей, без яких нам було б дуже важко підніматися з колін. Найголовніше – українські закордонні західні громади мають традиції життя демократичного суспільства. Вони, звичайно, не ідеали. Вони сварливі й амбітні, як усі українці, але все ж без рабської психології. Придивляюся до життя українських громад у Словаччині, в Польщі, в Румунії, в Канаді, США, словом, на Заході, й тяжко мені на душі. Асиміляційні процеси пішли нібито швидше тепер, коли є вже самостійна Україна, коли, здавалось би, має йти бурхливе відновлення українського духу серед них. Я переконаний, що процес асиміляції, наприклад, українців у Польщі може зупинити лише Україна своїм економічним і культурним розвитком на рівні світових стандартів. Мені болісно зізнаватися в тому, що Україна як держава не має сьогодні можливості фінансово підтримувати українські школи й видання за кордоном. Та цей час мине. Ми будемо багатими, але чи не запізно матимем кошти на такі сьогоднішні злободенні потреби, як розбудова просвітних українських закладів для наших братів за рубежами нашої землі.

М. З. : Чи можете уточнити – наскільки живі традиції, що проступають з літопису щонайменше чотирьох епох еміграційного руху, якщо розглядати суб'єктивність української діаспори крізь призму так званого естафетного режиму розсіяння (грецьке – «діаспора»)?

Д. П. : Кажу Вам – іде асиміляція. Ми часто нахваляємося тим, що, мовляв, четверте покоління українців у Канаді тягнеться до української мови, хоче пізнати батьківщину своїх дідів. Такі випадки є, але нам треба зрозуміти, що асиміляція – явище неунікненне. Ми повинні з усіх сил гальмувати її, але треба намагатися при цьому здобувати прихильників української культури в середовищі, яке не є українським, але оточує, ніби обіймає, наші громади й центри в тій же Канаді й в інших країнах.

Звісна річ, невіддільною складовою української культури є все те краще, що створене пером, скажімо, Емми Андіївської, Богдана Рубчака, Богдана Бойчука, Юрія Тарнавського, багатьох інших, кому судилося жити поза межами України.

М. З. : Як виглядають у цьому контексті українські справи у Словаччині, де Ви кілька літ працювали амбасадором України, з одного боку, і в Польщі – з іншого, тобто в країні Вашого теперішнього перебування?

Д. П. : Я вже торкнувся цього питання. Про українців у Польщі я думаю з пошаною. Хочу назвати тих, з ким маю душевний зв'язок. Це – Євген Місило, Олександр Колянчук, Мирослав Чех, Ярослав Грицковян, Мирон Кертичак, Юрій Рейт, Генрик

Колодій, Мирон Сич, Остап Лапський, Тадей Карабович. Тут, у Польщі, йде асиміляція, не так швидко, як у Словаччині, але йде. Тут збережені традиції, тут є глибокий пласт історії, який неможливо переорати й пересіяти. Він завжди буде вкриватися синьо-жовтими квітами. У Словаччині запущена в українське середовище бацिला політичного русинізму. Комуś дуже вигідні чвари між русинами-українцями й тими русинами, що зреклися українства. Русинізм не має жодної перспективи, якщо він триватиме у ворожнечі з українством.

Але й про словацьких українців я згадую з захопленням. Є такі знамениті поетати, як, наприклад, Микола Мушинка, Левко Довгович, Іван Яцканин, Михайло Шмайда, Ярослав Шуркала, Юрій Бача, Олена Рудловчак, Любиця Бабота, Лько Галайда, Юрій Кундрат, Федір Ковач, Мирослав Сополига, Степан Гостиняк та багато інших вчених і письменників, знаних в Україні і в світі. А журнал «Дукля»! Нема такого видання в Польщі. Думаю, українцям у Польщі є чого повчитися від своїх прашівських родичів, а вже словацьким українцям, навіть русинам, які з осторогою дивляться на Україну, варто було б запозичити в лемків польських того широкого мислення, яке береже їх одночасно в лемківській і в українській традиції і свідомості.

М. З. : Якою постає для Вас тема «Влада і талант» у дзеркалі духовних орієнтирів?

Д. П. : Справжній талант не боїться нічого. Кожен великий талант мав зіткнення з владою і завжди перемагав. Але ж було й так, що талановиті митці самі були володарями. Згадайте Негоша, великого сербського і чорногорського володаря й поета. Щоправда, древні китайські поети, зокрема Тао-Юан-Мин, вчили поетів тікати від можливості бути владоможними.

Я пам'ятаю, як один мій друг колись говорив: «Я буду в опозиції до кожної влади, бо я – поет». Тепер він сам має владу, далеко не повну, але працює для влади, яку хоче сам скерувати в українське і високоморальне русло. Звичайно, бути при владі й служити музі – тяжко. Але в нас так було, що творителями української державності були люди з мистецькими талантами. І це дуже добре! Не дай Боже жити в такому світі, де духовність буде власністю і властивістю митців, а влада – професією «чистих» політиків. Треба, щоб духовними були люди при владі й щоб мали духовну владу митці. Не знаю, чи бути послом означає мати владу. За собою я не запрямітив того, що моя посольська служба вбиває талант. Забирає час. То правда. До слова, амбасадорами були Олександр Грибоедов, Пабло Неруда, дипломатом був Олександр Довженко, міністром – Йоганн-Вольфганг Гете, високими урядовцями, президентами своїх країн були Желю Желев, Арпад Гйонц, а найкращим поденням мистецького дару й влади видається Вацлав Гавел.

М. З. : В останні роки Ви опублікували низку змістовних книжок, у тім числі такі вагомі оригінальні й перекладні видання, як «Ностальгія», «Золоте яблуко» (1998), «Сонети Вільяма Шекспіра» (1998), «Рубаї» (2000), «Дзвони зимою. Антологія польської поезії» (2000), а також збірку «Наперсток», що з'явилася недавно українською і польською мовами (Кошалін, 2000). Як часто навідує Вас муза, аби втримати, а відтак примножити розмаїтість такого явища в українському письменстві, як Дмитро Павличко?

Д. П. : Спасибі Вам, що знаєте видання моїх останніх книжок. За «Наперсток» я дякую Вам. Без Вашої допомоги ця книжка не вийшла б. Додати до цього переліку я хотів би «Антологію словацької поезії» в моєму перекладі й книжку віршів «Засвідчую життя» (2000 р.).

М. З. : Ліна Костенко, добре знана Ваша посестра по перу, свого часу поетично

увиразила примітну істину, мовляв, «нема поетів для епох, а є епохи для...» Яка подія стала для Вас особібно визначальною упродовж потокового десятиріччя, що є, без сумніву, епохальною для України?

Д. П. : Я мав щастя писати і редагувати немало документів, що є базовими для нашої державності. Акт проголошення незалежної України пройшов через мої руки; я маю оригінал того документа, твореного Левком Лук'яненком, Леонтієм Сандуляком, але редаговано мною в присутності спеціальної депутатської комісії. Там – моє перше речення, а також на моє наполягання ми назвали нашу державу не Республікою Україною, а просто Україною. 24 серпня 1991 року – найвищий день мого життя.

М. З. : Либонь, кожне інтерв'ю завершується часом банальним, а нерідко й дочерним запитанням: Ваші творчі плани на близьке майбутнє?

Д. П. : Про це краще не говорити. Буду писати.

М. З. : Дякую за інтерв'ю і зосібна за докладні відповіді.

Наприкінці варто зазначити: наведену розмову судилося мені провадити у різних місцях і за різних умов, у т. ч. Варшаві, Кошаліні, Ужгороді, Львові та Дрогобичі. Годі мені забути нашу зустріч в Кошаліні, що припала на 15 травня 2000 року. Тоді відбулася презентація нових його видань у стінах Балтійської вищої гуманістичної школи, де я викладав германістику. На титульну сторінку збірки «Криваві сонети» Павла Орсага Гвездослава, виданої 1986 року в Ужгороді, перекладач вписав автограф: «Дорогому Миколі Зимомрі – невсипущому трудівникові і творцеві добра – Дм. Павличко. 15.5.2000 р. Кошалін». Може, це й була оцінка моїх скромних зусиль... А на іншій своїй праці рішуче повів пером на крейдяній сторінці збірки «Рубаї» (К. , 1999, 72 с.): «Миколі Зимомрі, дорогій мені людині, професорові доброті, працівникові на ниві української культури, з поклонами віддаю цю книжку – Д. Павличко. 15.5.2000 р. Кошалін».

Згадати б тут ще одну мить, коли тримав у руках книжку «Українська національна ідея. Статті, виступи, інтерв'ю, документи» (К. , 2004, 771 с.), капітальну працю Дмитра Павличка, з таким дарчим висловом: «Дорогому Миколі Зимомрі, дослідникові, вченому з чесним і мудрим серцем, віддаю з радістю мій звіт за роки моєї політичної діяльності – Д. Павличко. 30.06.2004. Київ». Звісно, не оминати сторінку 695, що містить такі рядки: «Своїм другом вважаю професора Романа Скечковського, що живе й працює в Кошаліні. Там – у Балтійській вищій гуманістичній школі навчається багато студентів з України. Там працює мій друг, професор германістики, українець із Закарпаття Микола Зимомря. Там була видана книжка моїх поезій «Наперсток» в оригіналі і в перекладі Богдана Задури польською мовою...». А на сторінці 678 зазначено: «Особливо я вдячний Богданові Задури за його переклад моєї книжки «Наперсток», а за її видання в Польщі я вдячний Миколі Зимомрі, який працює викладачем німецької мови у Вищій гуманітарній балтійській школі в Кошаліні. Він, між іншим, переклав «Наперсток» німецькою мовою, видав із своїми перекладами оригінал, польський переклад тих віршів під заголовком «Київ у травні». Отже, за час мого перебування у Польщі я пережив дві дуже особисті радості – дві мої книжки, видані у Кошаліні».

Відтоді минуло багато часу. Що й казати, ми розмовляли на різні теми; кажу розмовляли, хоч це був радше монолог з боку визначної особистості, якою був і є, і буде Дмитро Павличко...

«Ще до питання про післявоєнну мовну ситуацію українців Східної Словаччини»

В № 2 часопису «Дукля» за 2019 р. була опублікована стаття проф. Миколи Штеця, доктора наук, «Ще до питання про післявоєнну мовну ситуацію українців Східної Словаччини...», в якій автор піддав критиці мою 13-сторінкову статтю «*Jazyková situácia a kultúrny život Ukrajincov východného Slovenska v druhej polovici 20. storočia*». Стаття вийшла словацькою мовою у конференційному збірнику «*Ivan Mačinský – ukrajinský poeta, prekladateľ a slovačcko-ukrajinskí zväzky*» (2018), виданому Науковою бібліотекою у Пряшеві. Я дуже вдячна панові професорові, що він слідкує за моїми роботами і роботою кафедри україністики філософського факультету Пряшівського університету. Стосовно статті пана професора вважаю доцільним уточнити деякі дані. Проблематика, наведена в назві статті, справді, дуже широка. Спрямування збірника, однак, не дозволяло публікувати суто наукові праці, тому більшість текстів, вміщених в ньому, в тому числі і моя стаття, є науково-популярними та інформативними.

Щодо вживаної мною термінології «**українські русинські говори**», критикованої паном професором, варто уточнити, що я так називаю наші говори на теренах Східної Словаччини за зразком словацьких та інших учених, які пишуть про *словацькі шариські говори, словацькі земплінські говори, українські закарпатські говори* та ін. Дбаю про те, аби всім читачам було ясно, що наші говори (чи *руснацькі*, чи *русинські*) належать до українських.

На ювілейний збірник з нагоди 60-річчя кафедри, виданий у 2013 році, треба дивитися комплексно. Кафедра – це не тільки викладачі, а й студенти, навчальні програми, співпраця з науковими установами тощо, а в наведеному збірнику вміщені й статті активних учасників семінару, організованого до ювілею кафедри. Я намагалася порівняти той збірник з попередніми ювілейними, коли пан професор активно працював на факультеті, був членом кафедри української мови і літератури і довгорічним деканом та продеканом філософського факультету Університету П. Й. Шафарика. Такого збірника, на жаль, я не знайшла: виходить, що кафедра не видавала жодного спеціального ювілейного збірника. Чому? Перший збірник до 50-річчя кафедри уклав доц. Ю. Кундрат і д-р Я. Кредатусова у 2005 році.

...наша найвища наукова установа... (у статті професора Штеця с. 83, 86). Пане професоре, кафедра україністики з 2016 року до нині без керівництва у складі **3 постійних працівників** забезпечує дві навчальні програми – вчительство і перекладознавство. Ваші ровесники та колеги (доц. З. Ганудель, проф. М. Роман, проф. М. Мушинка, доц. Л. Бабота, д-р А. Кундрат, д-р Й. Голенда) кафедру публічно не критикують, а морально підтримують, бо вони в курсі справ, знають, в яких нелегких умовах кафедра знаходиться. Нам потрібно боротися за студента, а де їх (студентів) набрати, коли національних шкіл у Словаччині майже нема. Кафедра повинна боротися за проекти, аби проіснувати ... Проти зміни назви *Інституту україністики та центральноєвропейських студій* (коли слово україністика хотіли викреслити з його назви) нас у керівництва факультету й університету були змушені захищати чільні представники Союзу русинів-українців СР та сам Надзвичайний і Повноважний посол України в Словаччині Юрій Мушка, за що ми їм дуже вдячні.

Автор у своїй критичній статті часто наводить слово *коректність*, «було б коректним навести, некоректно професорка ...». Пане професоре, було б коректним, якби Ви при написанні своєї дошкульної статті пам'ятали, що критикуєте **13-сторінкову статтю** професорки Чижмарової, обсяг якої не дозволив навести, крім Вашої монографії «Українська мова в Словаччині» та інших наукових праць колег, інші роботи (с. 84).

Далі пан професор пише: «...поза увагою авторки залишився розгляд мовної ситуації майже за 30 років. Не довідаємось із статті про те, що кардинально проблемою **сьогоднішньої мовної ситуації** є: поява політичного неорусинства...» (с. 85). Підкреслюю, метою моєї 13-сторінкової статті не було писати про сучасне неорусинство, у її назві ясно наведено, що предметом мого обстеження є мовна ситуація другої половини 20 століття, коли активно працював Іван Мацінський (1922 – 1987), якому була конференція приурочена. Тому, пане професоре, «...авторка закінчує розгляд мовної ситуації українського населення Східної Словаччини згадкою про *Норми І. Мацінського*» (с. 84).

Пан професор має рацію у тому, що треба поважати один одного, **так**, поважати своїх попередників, поважати і своїх послідовників, тішитися, що вони є, розвивають нашу роботу, хоч і з помилками, але хто нічого не робить, той і нічого не зіпсує. Русинам-українцям Східної Словаччини потрібно об'єднуватися, а не роз'єднуватися, а публічне посилення в'їдливих стрілочок до об'єднання не веде.

Марія Чіжмарова

Микола ШТЕЦЬ

«Язичіє» і церковнослов'янська мова

У нашій розвідці спробуємо коротко розглянути деякі моменти становища сучасної літургійної мови в Україні, які пов'язані з церковно-релігійними питаннями, що стосуються автокефалії української православної церкви, вкажемо на процес формування української редакції церковнослов'янської мови та на створення її карпатського варіанта. Водночас торкнемося й такого феномена як «язичіє», що тісно пов'язане з виникненням карпатського варіанта церковнослов'янської мови, зазначимо й взаємовплив цих двох явищ, що мали місце в історії розвитку богослужбової та літературної мови в Карпатському регіоні. Необхідно нагадати, що питання взаємовпливу карпатського варіанта церковнослов'янської мови та «язичія» досі в мовознавчій літературі не досліджувалися. До розгляду «язичія» повертаємось і тому, що сучасний «русинський язик» як продукт сучасного політичного неорусинства своїм процесом творення, умовами виникнення, політичними цілями є ідентичний з колишнім «язичієм».

В українській мовознавчій літературі «язичіє» характеризується як специфічне явище в історії української літературної мови, що представляло суміш елементів кількох мов, тобто штучно витворену книжну мову в західних областях України. Воно виникло в першій половині XIX ст. і остаточно сформувалося в 50-і роки XIX ст. «Язичіє» набуває значного поширення в другій половині XIX ст., коли в 1862 році починає виходити москвофільський орган «Слово».

Так це поняття розглядається і в енциклопедії «Українська мова», в якій зазначається, що в основу «язичія» було покладено старослов'янську мову з домішками елементів російської і староукраїнської мов та західноукраїнських діалектів. У «язичії» застосовувалися кирилиця та історико-етимологічний правопис (Українська мова. Енциклопедія, 2000, 745). У зв'язку з наведеним слід уточнити, що складовою частиною «язичія» була не старослов'янська, а церковнослов'янська мова.

Подібну характеристику «язичія» подав і відомий дослідник історії української літературної мови П. П. Плющ, який вважає, що в середині XIX століття в Гали-

чині «панувало штучне «язичіє», мертвотна макаронічна мова (суміш місцевої діалектної мови, полонізмів і церковнослов'янізмів), не доступна для народу і не придатна для правдивого художнього зображення життя» (Плющ, 1958, 234).

«Язичіє» підтримувалося «москвофілами», які гадали в такий спосіб досягти т. зв. мовної єдності з Росією, а також тими, хто заперечував здатність народної («мужичої») мови піднятися до рівня літературної. В Галичині на «язичії» видавалося ряд газет і журналів, частина яких у кінці 80-х рр. перейшла на російську мову. У час активного формування української літературної мови на народній основі в Східній Україні використання «язичія» було анахронізмом, бо воно гальмувало становлення загальнолітературних мовних норм. Українська демократична інтелігенція (І. Франко та ін.) гостро критикувала «язичіє» як мову мертву, незрозумілу народів (Українська мова. Енциклопедія, 2000, 745).

У згадуваних вище мовознавчих працях мається на увазі факт одностороннього впливу церковнослов'янської мови (точніше – її лексичних елементів) на «язичіє» – специфічну літературну мову в Галичині.

«Язичіє» вживалося і на Закарпатті та в Східній Словаччині. Однак тут воно мало дещо інший вигляд: становило суміш елементів церковнослов'янської, російської і угорської мов та місцевих українських діалектів. На цьому терені «язичіє» з'явилося значно раніше. Причини його виникнення були дещо інші, ніж у Галичині, але так само політичні.

Наші дослідження «язичія» свідчать про те, що не тільки церковнослов'янська мова впливала на «язичіє», але й «язичіє» (зокрема його звукова форма) впливало на становлення карпатського варіанта церковнослов'янської мови. Отже, ці явища взаємопов'язані, вони виникали на тій самій території (Галичина, Закарпаття та Пряшівщина). Дослідники літературної мови колишніх угорських русинів час появи «язичія» відносять уже на кінець XVII століття. Є. Сабов вважає, що «чтение и переписывание церковно-славянских книг и самъ църковно-славянскій языкъ сдѣлали сильное вліяніе на говоръ Угро-русскихъ. Сіе вліяніе оставило свой отпечаток на всѣхъ уцѣлѣвшихъ памятникахъ, и под сего вліянія и въ новѣйшее время тяжело было освободитися; сіе обстоятельство да разнообразіе Угро-русскихъ нарѣчій помѣшало созданію мѣстнаго литературнаго языка на основаніи одного изъ Угро-русскихъ нарѣчій» (Сабов, 1893, 186).

На думку Є. Сабова, початки мовної суміші на Закарпатті починаються з 1698 р., тобто з появи «Катехизиса» де Камеліса, який «изъ латинскаго на смѣсь церковно-славянско-русскаго, испещреннаго полонизмами, перевелъ священникъ Галицкаго происхожденія, Іоаннъ Корицкій» (Сабов, 1893, 187).

Певну роль у появі «язичія» на Закарпатті зіграв також єпископ Емануїл Ольшавський, який у 1778 році заснував у Мукачеві богословську школу (тобто учительську семінарію, яка згодом була переміщена до Ужгорода), «соклученную съ элементарною школою для учителей». Учителі цієї школи «усилювалися создати мѣстный литературный русскій языкъ, но вышла смѣсь церковно-славянскаго и мѣстнаго языка, переполненная словами и формами, по произволу писателей выкованными» (Сабов, 1893, 187 – 188).

Згаданий «Катехизисъ» де Камеліса, очевидно, став певним зразком для тодішніх закарпатських авторів, напр., Іоанна Кутки (1750 – 1814) («Катехисъ» (1803), Василя Довговича (1783 – 1849), Михайла Лучкая (1789 – 1843) – автора порівняльної слов'яно-руської (української) граматики «Grammatica Slavoruthena» (1830). М. Лучкай писав також згаданим «язичієм». У 1831 р. вийшли дві частини його проповідей під назвою «**Церковныя вѣстѣды на всѣ недѣли рока на побѣченіе народное въ церкви парохіальной оуѣгварской казанны**», про які І.І. Срезневський писав: «Между проповедниками последнего времени наи-

более отличились Стефан Андрухович, Иоанн Чургович и Михаил Лучкай... Все эти проповедники старались быть полезными народу, но не чувствовали, однако, возможности поучать его на чистом родном его языке, а мешали его с славянским, церковным и нашим литературным. Причина этого высказана М. Лучкаем в предисловии к его беседам: «Глядаць есмь матеріи избранны и полезны, и усиловаль есмь ся предложити разумѣтелно. Языкъ совсем простый прото не употребляя, ибо на высокія понятія вѣры и моралы недостаточный есть, нѣсть бо возможно простому челоуѣку понятія и слова имѣти токмо наукою и читаніем пріобретаемая, природныя же понятія философски недопускают. Стилъ же библическій не легко поразумѣвается. Средним путем безопаснѣйше ити мнѣ видѣлося. Что по руски изрядно выражается, а что из библического легко разумѣется употребляти смыгаль есмь ся» (Цит. за Лучкай, 1989, 12).

Для зразка наведемо невеликий уривок «Изъ проповѣди на Воскресеніе Христоу» М. Лучкай: «И прото не вѣрую между нами так твердаго, так каменного сердца находится, кто бы на утѣшеніе не был возбужден, егда Агли (= ангели) на небесѣ возрадовашася, преисподняя, и земная возвеселишася слышавше, сіе великое премѣненіе, и узрѣвше, Иса Хрта (= Исуса Христа) так прославленнаго, коль болше нам радоватися достоит, когда помыслиме, як тяшко было уготовати нам спасеніе, и егда всему предпріятію уже, уже пропасти приходило, тогда несподѣванно великое во радость перемѣненіе случилось...» (Цит. за Сабов, 1893, 63).

Слід зауважити, що М. Лучкай, І. Фогарашій та частина закарпатського духовенства, виступаючи проти латинізації богослов'я, літератури, школи, домагалася відновлення в школах церковнослов'янської чи «слов'яноруської» мови (фактично згадуваної мішанини – «язичія»). З цього приводу М. Лучкай писав: «Який був би могутній, так би мовити, колос мов, якби їх мати – старослов'янська мова, – якщо все ж таки справді вона колись процвітала як єдина, залишилась літературною» (Цит. за Лучкай, 1989, 48, переклад з латинської мови).

Панівні кола Угорщини підтримували «язичіє» як один із політичних засобів асиміляції. Вони намагалися ліквідувати в школах і в церкві кирилицю (замінити її латиницею) та запровадити григоріанський календар. Угорська газета «Budapesti Hirlap» від 15 січня 1915 р. писала: «Кирилиця й юліанський календар були єднальною ланкою русинів з руською культурою... Латинський алфавіт принесе русинам середньоевропейську культуру і підготує умови для мадяризації» (Цит. за Вајсюра, 1967, 36).

Зовсім відверто про цілі угорських панівних кіл писав Г. Стрипський в угорській газеті «Українія» (Ukránia, 1916, № 3–4, с. 59): «... наші рутени тому не бажають бути українцями, бо мовою й почуттям вони є мадярами... бо виходячи із давніх традицій, вони ненавидять українську мовну культуру... культурна ізоляція між ними й галицькими українцями з кожним днем росте, а тепер у результаті поширення мадярського правопису досягне повної кульмінації. Отже, треба вважати дуже правильним, що рутенське національне життя у нас перестало існувати» (Цит. за Капішовський, 1960, 4). Погляди Г. Стрипського на мову угорських русинів наводимо тому, що вони резонують у Східній Словаччині і в наш час.

«Язичіє» окремих авторів залежало від особистих уподобань у підборі кількості окремих елементів різних мов, що їх автор залучав до своєї мови (вживаного «язичія»). Напр., у культурно-освітніх діячів першої половини ХІХ стол. було більше церковнослов'янської лексики та церковнослов'янських граматичних форм, ніж у прихильників «язичія» у перших десятиліттях ХХ стол. У світських осіб часто було більше русизмів, ніж у священнослужителів і под.

Наші дослідження карпатського варіанта церковнослов'янської мови та зокрема його місцевої української орфоєпії свідчать про те, що характерною особли-

вістю «язичія» була якраз місцева українська церковнослов'янська вимова, яку ті, хто вживали «язичіє», послідовно застосовували в його усному різновиді.

Слід, однак, підкреслити, що місцева орфоепія народного українського мовлення, як згадувалося вище, з давніх-давен впливала й на орфоепію церковнослов'янської мови. Такий вплив зазначає вже М. Смотрицький у своїй «Грамматика словенския правилное синтагма» (1619 р.), який пише, що на початку слів та після приголосних літера **и** висловлюється твердо, напр., **ѣстина**, **ѣскони** [ystyna, uskonu], що приголосні перед літерою **ѣ** вимовляються твердо, напр., **падеѣжъ**, **деѣнь**, **склонѣнїе**, що літери **г** [g] так само як і літери **ѣ**, **ѣ**, **ѣ**, **ѣ**, **ѣ** чужі, перейняті з грецької мови, і їх в церковнослов'янській мові слід вживати лише в запозичених словах, напр., **ѣднїѣтрїа**, в усіх інших випадках (крім форм з **-гды**) необхідно користуватися літерою **г** [h], напр., **горѣ**, що літери **ѣ** в усіх позиціях вимовлялась як **і**, напр., **ѣсва**, **ѣста**, **снѣдѣховѣ**.

Можна припускати, що тверда вимова шиплячих та менша ніж у російській мові редукція голосного звука **о** в ненаголошеному складі з тодішнього живого мовлення українців переносилася і в церковнослов'янську орфоепію.

З наведеного випливає, що в середині XVII ст. в основному сформувалася українська редакція церковнослов'янської мови. У зв'язку з історичними умовами (належність України до різних державних утворень) в Україні вживалася й російська редакція церковнослов'янської мови.

Історія візантійсько-слов'янського обряду колишніх русинів Угорщини свідчить про те, що на території сучасної Закарпатської України та частині Східної Словаччини сформувалася закарпатська редакція церковнослов'янської мови, яка спирається на місцеві традиції та живе мовлення українців-русинів (Німчук, 1997, 38).

Досі не існує одностайної думки про те, чи граматики Л. Зизанія та М. Смотрицького використовувались у монастирських та церковних школах тодішніх русинів Угорщини. Однак рукописна грамматика церковнослов'янської мови А. Коцака свідчить про те, що у XVIII ст. у цьому етнічному регіоні вживалася українська (карпатська) редакція церковнослов'янської мови. У згаданому посібнику існує окремий розділ, присвячений вимові церковнослов'янських літер **г**, **ѣ**, **и**, **ѣ**, в якому зазначено, що вони вимовляються як у місцевій українській мові. Хоча в граматиці не згадується вимова церковнослов'янської літери **ѣ**, однак наведені в посібнику приклади (слова) свідчать про те, що графема **ѣ** звучала як **і**: **тѣло**, **нѣкогда**, **лѣтера**, **въ концѣ**, **средѣ**, **уразумѣється** (Дзендзелівський, Ганудель, 1990, 85).

Наші дослідження карпатського варіанта церковнослов'янської мови та зокрема його місцевої української орфоепії свідчать про те, що характерною особливістю «язичія» була якраз місцева українська церковнослов'янська вимова. Саме цю вимову носії «язичія» послідовно застосовували в його усному різновиді. Інколи надрукований текст (на цьому «язичії») на перший погляд виглядає ніби це до певної міри архаїзована російська мова із старим етимологічним правописом. Однак коли застосувати згадану місцеву церковнослов'янську орфоепію у його читанні, зрозуміємо, що маємо справу з типовим тодішнім «язичієм». Ось приклад цієї мови: «Радостїю передаєме здѣ сей словарь съ тою нашою покорнѣйшою просбою: подобною радостїю да прїиметь публика въ свою благосклонность, защиту и подпору сей словарь, якъ такое сочиненїе, которому не слободно хибити между книгами и одного ревного греко-католика щиро любящего достоянїе нашихъ предковъ и отцевъ: нашъ обрядъ и нашъ литургическій языкъ, если и найменше интересуются о нихъ и занимаются ими, чтобы усовершенѣтися и совершеннѣйше ихъ кончити» (Кубек, 1906, X).

У наш час вже не зустрінемо носіїв цієї мови. Однак нам довелося відвідувати

початкову школу та гімназію (1938 – 1944 рр.), де викладовою мовою було в основному задуване «язичіє», яке нам досі добре запам'яталося. Наші знання карпатської церковнослов'янської орфоепії нас остаточно переконують у тому, що вона застосовувалася і в місцевому «язичії». Отже, у місцевій орфоепії церковнослов'янської мови та в досліджуваному «язичії» наявні такі основні орфоепічні ознаки говорів Східної Словаччини:

1. Графема **Ѣ** на початку слова читалася як українське **ї** (Ѣхали – *їхали*), в усіх інших позиціях як **і** (лѢсъ, стѢна – *ліс, стіна*);

2. Буква **Ѣ** у середині слів вимовлялась як українське **и** (що не пом'якшувало попередніх приголосних): (публика, жито, нашихъ, ими – *публика, жито, наши(ы)хъ, ими*).

В «язичії» Пряшівщини графема **Ѣ** після приголосних **с, т, д, н, л** переважно в кінці слів вимовлялася як «проміжний» звук [й], який наявний у різних формах слів (проси, кости, радости, ходити, были, дни и ночи – *просі, кості, радості, ходиті, были, дні и ноч'і*).

Літера **Ѣ** читалася як українське **і** (що пом'якшувало попередні приголосні):

а) після шиплячих **ч** та **щ** (число, чистити, читати, щить, щиро – *ч'ісло, ч'істи-ті, ч'ітати, щ'іть, щ'іро*);

б) у род., дав. та місц. відмінках однини іменників жін. роду колишніх ā-основ та давальному і в місцевому відмінках ї-основ (души, земли, церкви – *душ'і, земл'і, церкв'і*);

в) у відмінкових закінченнях іменників із суфіксом -арь, -тель (дѢлатели, вратари, мытари – *д'ілател'і, вратар'і, мытар'і*);

г) на початку слів: (имья, Иванъ – *ім'я, Іван*);

3. У позиції перед **я, ю, е** [je], **Ѣ** літера **і** у місцевих носіїв «язичія» звучала як середньо-високе **и** (або т. зв. «проміжне» [й] між високим **і** та середньо-високим **и**): (християне, Евангеліє, спасеніє, согрѢшеніє, небытія, благодію – *хр'істіяне, јевангеліје, спасеніје, согр'ішеніје*). Однак після губних приголосних графема **і** вимовлялася як високе **і** (благолѢпіє, благоразуміє – *благол'іпіє, благоразум'іє*) і под.

4. Літера **е** (Ѣ), що виступала на початку слова, читалася як українське **є** (je): (евхаристія, ереси – *јевхарист'ія, јереси*). Як українське **є** (je) вимовлялася й графема **е** (Ѣ) перед йотованими голосними звуками (спасеніє – *спасеніје*). У всіх інших позиціях (після приголосних) буква **е** (Ѣ) позначалася фонемою [e], яка не пом'якшувала попередніх приголосних (море, день, держава – *море, день, держава*). Виняток становить тільки м'яка група прикметників (з основою на м'яке **Ѣ**), напр., сине, господне – *син'е, господн'е*) і ін.

5. Графема **г** реалізується як українське гортанне фрикативне г (*h*): (господь, богоявленіє, гора, нога – *господь, богоявленіје, гора, нога*). (Докладніше див. Штець, 2005, с. 91 – 102).

В «язичії» Пряшівщини особливе місце посідав наголос. Досить часто було помітне порушення правил російського чи українського вільного й рухомого наголосу і вживання замість нього наголосу на передостанньому складі, що властивий окремим українським говорам Східної Словаччини. Крім того, окремі носії «язичія» застосовували свою «власну» систему наголошування, яке часто виявлялось у намаганні замість силового (динамічного) виділення наголошеного складу в слові його подовжувати (як це має місце у словацькій мові). До сказаного слід додати майже повну відсутність у «язичії» редукції звука **о** в ненаголошеній позиції слів, що надає цій мові («язичію») особливого звучання. Оскільки йдеться про живе мовлення, то в ньому були наявні також комбінаторні модифікації приголосних (асиміляції приголосних, чергування фонем і т. п.).

У силу складного історичного розвитку України український варіант церковнослов'янської мови, очевидно, остаточно зникає вже у XIX ст. Він зберігається на Закарпатті та Пряшівщині як у греко-католиків, так і в православних віруючих, щоправда, тут він зазнав зазначений вище вплив живого мовлення українців-русинів згаданого регіону. Нагадаємо, що виникнення карпатського варіанта церковнослов'янської мови не було зумовлено якимись політичними умовами, але потребою більшого розуміння церковнослов'янських текстів широкою громадою віруючих обох конфесій. Саме в цьому виявляється його стійкість, що не залежить від політичних змін у цьому регіоні.

Навпаки, «язичіє» не було викликано суспільним замовленням, браком літературної мови (наявні були церковнослов'янська і латинська мови), а також і вживана в цьому етнічному регіоні «московілами» російська та «народовцями» народна (українська) мови. «Язичіє» було викликано суто політичними умовами як один із засобів асиміляції українців південно-східних Карпат. Саме тому воно як продукт політичних спекуляцій зникає після 1945 р., коли змінюються й суспільно-політичні умови, які створювали умови для його функціонування. В історії літературної мови українців його можна вважати як явище епізодичне. «Язичіє» однозначно зіграло негативну роль у процесі національного усвідомлення колишніх русинів Угорщини та в процесі запровадження єдиної української літературної мови цього етносу.

Здавалось би, «язичіє» сьогодні вже не варто й згадувати, якби не сучасний «неорусинізм», який так само, як колись прихильники «язичія», у політичних цілях (без якоїсь суспільної необхідності, суспільного замовлення) намагаються створити окрему четверту східнослов'янську русинську мову. Мета цих намагань ясна: розірвати єдиний національний організм на дві частини (русинів і українців), перешкодити завершенню процесу національного самоусвідомлення українців Пряшівщини, створити умови для прискореної асиміляції цього етносу. Перші негативні наслідки українофобських намагань «неорусинства» уже наявні: майже повне зникнення національного шкільництва, без якого всяка національність не має великого майбутнього. Нагадаємо, що сучасні намагання створити русинську мову не нові. Вони мали місце на Закарпатті після його приєднання до Чехословаччини, коли з'явилася спроба створити нову русинську мову на базі місцевих закарпатських говорів. Однак у другій половині 20-х років, коли в процесі мовної боротьби на Закарпатті сформувався блок демократичної української інтелігенції, що виступала за вживання єдиної української літературної мови з новим фонетичним правописом, творення русинської мови стало нереальним, оскільки зникла й політична база, на основі якої вона виникала. Щоправда, на початку 40-х років минулого століття, зокрема після загарбання Закарпаття гортіївськими гонведами, знов ставиться питання кодифікації русинської мови (Грамматика руського языка И. Гарайди, Унгар, 1941), проте ті спроби кодифікації закінчилися після зміни політичних умов – звільнення Закарпаття Радянською армією і його приєднання до України.

Спроби творення русинської мови на Пряшівщині (тут під назвами «руський язык», «карпаторуський язык») почалися на початку 20-х років минулого століття. І тут вони були вмотивовані не філологічними, а суто політичними причинами. Доказом нашого твердження є, напр., звіт завідуючого шкільним відділом Цивільної управи Підкарпатської Русі Й. Пешека чеському міністерству освіти: «Місцева мова русинська далеко ближча до чеської, ніж російської. Чех легко вивчає тутешню мову, і, навпаки, кожний місцевий русин розуміє чеха,.. легше розуміє чеську мову, ніж російську. Чому ми повинні Підкарпатську Русь (додаймо й Пряшівщину. – М. Ш.) віддаляти й відштовхувати від себе, а, не навпаки, на-

ближати її до мови чеської і словацької, до яких їх рідна мова є такою близькою?» (Пешек Й. *Jazyk Podkarpatkých Rusin*, ДАЗО, Ф. 29, оп. 3, од. зб. 218, л. 48). І сучасні представники неорусинства теж намагаються якомога більше віддалити русинську мову від української і наблизити її до словацької, до створення передумов її швидшої асиміляції. Тогочасна політична ситуація на Пряшівщині була трохи інша, ніж на Закарпатті. Русинським намаганням протистояли в основному прихильники російської мови (москвофіли), народовецька (українська) інтелігенція була малочисельною і не мала такого впливу на мовно-національну орієнтацію, як це мало місце на Закарпатті. Саме тому русинська мова тут животіла аж до зміни політичної ситуації, тобто до 1945 р.

Необхідно зауважити, що в зв'язку з подіями, які стосуються сучасного релігійного питання в Україні, статус церковнослов'янської мови як богослужбової міняється: замість неї в значній кількості парафій починає вживатися як літургійна українська літературна мова. Цей процес, очевидно, буде продовжуватися.

Хочеться висловити сподівання, що й сучасні кон'юнктурні творення «русинського язика» закінчатся тоді, коли зникнуть політичні умови, які створили можливість його існування. Історія підказує, що політична ситуація, політичні причини якогось явища не вічні, не дуже тривкі. Гадаємо, що консолідація політичної, економічної, культурно-освітньої і мовно-національної ситуації в Україні сприятиме й припиненню мовних експериментів на Закарпатті і в нашому етнічному регіоні (докладніше див. Штець, 1996, с. 57 – 60).

Література:

- Bajcura, I.: *Ukrajinská otázka v ČSR*. Východoslovenské vydavateľstvo: Košice 1967. 227 с.
- Біленькій (Стрипській, Г.): *Старша руська письменность на Угорщинѣ*. Уніо: Унгварь 1907. 16 с.
- Дзєндзелівський, Й. О., Ганудель З.: *Граматика Арсенія Коцака*. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, 15, 2 том, 1990.
- Капішовський, В.: *Економічно-суспільний та культурний розвиток українського населення в Чехословацькій Республіці та його перспективи*. Культурна спілка українських трудящих: Пряшів, 1960. 23 с.
- Кубекъ, Е.: *Старославянскій-угорскій-русскій-нѣмцкій словарькъ свѣщенномѣ писанію* (Ungvár, 1906. 387 с.).
- Лучкай, М.: *Граматика слов'яно-руська*. Упорядкування, передмова, примітки та словник діалектних слів М. П. Лизанця. Переклад з латинської М. П. Лизанця та Ю. М. Сака. Наукова думка: Київ, 1989. 191 с.
- Плющ, П. П.: (1958). *Нариси з історії української літературної мови*. Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа»: Київ, 1958. 291 с.
- Сабов, Е.: (1893): *Христоматія церковно-славянскихъ и угро-рускихъ литературнихъ памятниковъ съ прибавленіємъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ*. Книгопечатня «Келет» Варфоломея Іегера: Унгвар, 1893. 236 с.
- Стрипській, Г.: *Старша руська письменность на Угорщинѣ*. Ужгородь, 1907. 16 с.
- Українська мова*. Енциклопедія. Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана: Київ, 2000. 750 с.
- Штець, М.: *Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження)*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikiane. Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach: Prešov 1996. 256 s.
- Štec, M. (2005): *Cirkevná slovančina*. Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2005. 465 с.

ЗНАКОВА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ЕЛІТИ

(До ювілею ГАННИ АРКАДІЇВНИ СКРИПНИК)

Нещодавно Національна академія наук України відзначила своє сторіччя. Цей ювілей було включено до Календаря пам'ятних дат 2018 року на рівні ЮНЕСКО. Загальна кількість працюючих в НАН України станом на 01. 01. 2019 р. складала 29 206 осіб, в тому числі 15 310 наукових працівників.

Серед них 2367 докторів наук та 6746 кандидатів наук. До складу НАН України входять 189 дійсних членів (академіків), 386 членів-кореспондентів та 96 іноземних членів. В Академії зосереджена інтелектуальна еліта української нації. Вчені НАН України сумлінно працюють в ім'я науки, розвитку держави та загальноцивілізованого процесу. Вони є активними учасниками міжнародних програм, що здійснюються за підтримки таких іноземних та міжнародних фондів, як Європейська комісія, НАТО, ЮНЕСКО тощо. За грантами цих організацій реалізуються щорічно понад 300 науково-дослідницьких проєктів. Щорічно виконуються понад 100

двосторонніх проєктів з академіями наук Австрії, Болгарії, Польщі, Чехії, Словаччини, Сербії, Угорщини, Румунії, Чорногорії і т. д. Загалом в реалізації різних програм міжнародної співпраці бере участь понад 130 установ Академії. Чільне місце в авангарді розвою національної науки, зокрема в галузі гуманітаристики, посідає **Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України** (далі ІМФЕ, Інститут), про що ми мали честь особисто переконатися на Урочистостях з нагоди 100-річчя Академії, зокрема на Міжнародній нараді 6-го грудня 2018 року, яку zorganizувало керівництво ІМФЕ на чолі з **директором академіком Ганною Аркадіївною Скрипник**. Привітавши гостей з провідних зарубіжних наукових установ, вона у своїй ґрунтовній доповіді відзначила досягнення установи та значення її діяльності на сучасному етапі розбудови української держави.

Ганна Аркадіївна Скрипник ще в 1977 році пов'язала своє професійне життя з ІМФЕ і внесла свою лепту в його розбудову та програму діяльності, на що слід звернути увагу й читачів нашого журналу з нагоди її визначного життєвого ювілею. Адже вона має щире відношення до українців Пряшівщини, постійно цікавиться нашими культурними за науковими здобутками, вболіває за нашу долю, – бо нас єднає українська національна ідея.

Г. А. Скрипник народилася 9 вересня 1949 р. в с. Плискові на Вінниччині в селянській родині. У 1968 році закінчила Немирівське педагогічне

училище. З 1968 по 1969 р. працювала в Казахстані вчителем. У 1969 р. вступила до Кустанайського педагогічного інституту, а в 1974 році закінчила історичний факультет Київського державного педагогічного інституту ім М. Горького. Упродовж 1974 – 1977 рр. вона працювала вчителем історії в Києві.

В 1977 – 1980 рр. Ганна Аркадіївна навчалася в аспірантурі Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, з яким пов'язала всю свою подальшу професійну та наукову діяльність. Протягом 1980 – 1992 рр. працювала на посадах молодшого наукового, наукового та старшого наукового співробітника. З 1992 року вона очолювала відділ «Український етнологічний центр», упродовж 1997 – 2000 рр. обіймала посаду заступника директора, а в 2000 р. їй призначено директором Інституту. 2006 року Ганну Аркадіївну Скрипник обрано Академіком НАН України.

У доробку ювілярки біля 400 наукових праць, у тому числі понад 20 монографій з проблем української етнографії та етнографічного музейництва, духовної культури українців, етнопсихології та етнонаціональних взаємин. Її перу належать відомі монографічні дослідження: «Етнографічні музеї України», «Українське етнографічне музейництво 20 – 90 рр. ХХ ст.», «З історії української етнографії», «Етнокультура та етноідентифікаційні процеси в контексті суспільних трансформацій» і т. д. Вона – головний редактор і автор окремих розділів у фундаментальних колективних монографіях та енциклопедичних працях, серед яких: «Етнічна та етнокультурна історія України» в 3-х томах, історико-етнографічна монографія «Українці» в 3-х книгах, «Історія української культури» в 5-ти томах, «Історія українського мистецтва» у 5-ти томах, «Історія українського декоративного мистецтва» у 5-ти томах, «Історія української музики» в 6-ти томах «Українська музична енциклопедія» у 6-ти томах, «Історія українського театру» в 3-х томах тощо. Г. Скрипник – автор і керівник ряду міжнародних наукових проектів, що реалізуються колективом ІМФЕ спільно з ученими Польщі, Росії, Білорусі, Франції, Канади, Японії, Угорщини, Македонії, Ізраїлю та інших країн.

Велику увагу Г. А. Скрипник приділяє підготовці наукової зміни: вона є автором низки наукових програм і спецкурсів, прочитаних в Київському національному університеті ім. Т. Г. Шевченка («Основи загальної етнології», «Сучасні етнодемографічні процеси в Україні», Етнопсихологічні особливості українського народу», «Сучасні етнонаціональні процеси та проблеми етнічної самоідентифікації» тощо). Г. Скрипник очолює Спеціалізовану вчену раду ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України із захисту докторських та кандидатських дисертацій за спеціальністю етнологія, фольклористика та мистецтвознавство. Вона є головним редактором 5-ти спеціалізованих періодичних видань Інституту: журналів «Народна творчість та етнологія», «Матеріали до української етнології», «Українське мистецтвознавство», «Студії мистецтвознавчі», «Слов'янський світ».

Г. А. Скрипник розробила і втілила в життя низку наукових проектів і державних програм: «Етнічні аспекти культурно-національного відродження», «Програма охорони, збереження і вивчення пам'яток народної культури», «Екологія української культури» і т. п. Вагомим напрямком її діяльності є організація та координація наукового життя України. Вона - організатор багатьох регіональних етнографічних та мистецьких науко-

вих центрів у Чернігові, Черкасах, Одесі, Кам'янці-Подільському та інших містах України. Г Скрипник – керівник науково-координаційної ради щодо проблем розвитку народної культури, заступник академіка-секретаря Відділення мови, літератури та мистецтвознавства НАН України, президент Міжнародної асоціації українців, голова українського комітету Міжнародної асоціації дослідження слов'янських культур і т. п. Вона – лавреат Ордена Княгині Ольги, Державної премії України в галузі науки і техніки та багатьох інших відзнак.

Ми безмежно вдячні Ганні Аркадіївні за її тривалу увагу до української національної спільноти в Словаччині та довгорічну плідну співпрацю з науковцями Пряшівщини, в тому числі й з колективом фахівців СНМ – Музею української культури у Свиднику. Вона постійно заохочує нас до участі в конгресах Міжнародної асоціації українців, міжнародних конференціях, симпозіумах, семінарах, круглих столах та інших імпрезах, що відбуваються в Києві та інших містах України. Науковці ІМФЕ на чолі з Ганною Скрипник беруть активну участь у свидницьких конференціях, а їхні роботи друкуються в Науковому збірнику МУК. Ми неодноразово мали честь бути учасниками актуальних дискусій в авторській програмі Г. А. Скрипник «Наукові обрії», яка транслюється на національному радіо-каналі «Українська культура». Науковці Пряшівщини систематично публікують свої роботи на сторінках київських видань, головним редактором яких є наша вельмишановна ювілярка.

Ганна Скрипник є ініціатором, головним редактором та видавцем (в особі директора Інституту) низки публікацій, що торкаються українців Пряшівщини: 2-го тому фундаментальної «Етнічної та етнокультурної історії України» (співавтор Мирослав Сополіга). – Київ, 2011. – 528 с.; «Українці-русини. Етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку». Київ, 2013. – 748 с.; «Орест Зілінський. Українські народні балади Східної Словаччини». – Київ, 2013. – 728 с.; «Орест Зілінський. Вибрані праці з фольклористики» у двох книгах (упоряд. Микола Мушинка). Київ, 2013. – кн. 1 – 354 с., кн. 2 – 510 с.; «Збірник статей на вшанування 70-річчя видатного українця Словаччини Мирослава Сополіги. – Київ, 2016. – 528 с.; «Йосиф Вархол. Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини». – Київ, 2019. – 265 с. Наразі завершуються редакторські роботи над окремим томом «Українці зарубіжжя. Словаччина» в рамках багатотомного видання «Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів». В стадії підготовки є й інші публікації.

Усі видавничі проекти нашої славетної ювілярки визначаються високою мірою ерудиції, scrupulousністю, фактографічною насиченістю та науковою новизною. Усі вони пройняті величезним ентузіазмом, натхненням та патріотизмом. Зміцнення української національної ідеї та утвердження держави Україна – основні мотиви її наукових пошуків.

Щиросердечно вітаємо Ганну Аркадіївну з поважним ювілеєм, зичимо їй міцного здоров'я та нових творчих здобутків на ниві української науки. МНОГІ ЛІТА, БЛАГІ ЛІТА, ЩАСЛИВІ ЛІТА!

**Мирослав Сополіга,
член Спеціалізованої вченої ради ІМФЕ**

Естетика творчого слова письменника Ігоря Трача: метафора нової доби

Серед яскравих авторів минулого століття, які багато зробили для утвердження світової культури у світі, є ім'я письменника, видавця, журналіста, культуролога Ігоря Трача. За вірш, присвячений Володимирі Івасюкові, майбутній письменник був виключений з Львівського медичного інституту і відправлений у штрафбат в Афганістан.

Батька Ігоря Трача, фахового хірурга, котрий щойно захистив кандидатську дисертацію, було звільнено з роботи. Тернистий шлях розпочався. І було зрозуміло одне, що за високе і правдиве слово треба платити найвищу ціну. Але уже наближалися новітні часи народження нової Української держави і поступальний здвиг нової ери уже не можна було зупинити.

Вийшовши до Німеччини, у маленькому містечку Цвікау Ігор Трач засновує видавництво «Зерна», у якому за неповних три десятки літ було видано більше 70 книг українських авторів з усього світу. А журнал «Зерна» під орудою Ігоря Трача став одним із кращих культурологічних часописів світу. Таким чином письменник збагачував культуру України, вписавши літературну парадигму у світовий літературознавчий канон, висвітливши важливе значення української духовної історії у процесі формування світоглядної концепції сучасності. Завдяки своїй творчості та видавничій діяльності, в основі якої лежить зображення національного українського світовідчуття, Ігор Трач сприяє зміні існуючих літературних канонів.

Тексти Ігоря Трача створюють особливі способи комунікації, що засновані на власному досвіді соціального оновлення, на вмінні протистояти домінуючим канонам та у зображенні характерів і ситуацій виходити не лише за межі епохи, а і за межі часо-просторового буття. Тест стає тією духовною субстанцією, яка розриває територіальні основи тривання літературного тексту. Знаменитий вислів Ігоря Трача «Я шукаю Україну в Європі» став предтечею української євроінтеграції ще більш як за двадцять років до її актуалізації у суспільному триванні.

Естетизм – осердя платформи письменника Ігоря Трача та його «діалогізму зі світом». У його творчості артистизм стає найприкметнішою тенденцією культурної свідомості новонародженої епохи. Література як головний вид мистецького осмислення дійсності стає визначальним чинником у формуванні мислення нової епохи. Тексти Ігоря Трача стають своєрідною міфологією доби, способом і осягнути власне «я», вийшовши за його межі.

У Львові
все
по-старому...
всміхається
тисячолітній
ЛЕВ,
а Я
шукаю
спокуси
знову
і не
чекаю

милості
від КОРОЛЕВ...

Hohenstein-Ernstthal, грудень 2009 – січень 2010

Ігор Трач – поет глибокої думки і яскравої емоції. Його художня свідомість спрямована у внутрішній світ людини, а саме – в унікальний найсокровенніший простір, який оприявлюється в діалогах із зовнішнім світом. Ігор Трач часто порушує філософські, «прокляті питання» про свободу особистості у світі, адже сам поет мав мужність не боятися її тягаря, тож щиро й мудро промовив «своє, не казане ніким».

Присвята Вічності

Коли
сміється
НЕБО,
думаю
про ВІЧНІСТЬ,
прийди,
прийди
до мене...
Ти –
моя
ТРАГІЧНІСТЬ...

лютий – березень 2010, Chemnitz, Саксонія

Лірика Ігоря Трача – це думка, народжена як поетичний образ, тому «софійність» і художність у його вірші роз'єднати неможливо. Це думка про власні унікальні розмисли і почуття, візії і трансцендентні переживання, дрібниці побуту і віри, що зачіпає загальні таємниці буття, однаково важливі для всіх, – тому його лірика близька передусім до екзистенціальної філософії. Це думка, яка має свої витоки в серці, а не в холодній свідомості, вивищує «вірю» над «знаю», любов над ненавистю.

Ти
забрів
на Гицлеву
Гору,
під тобою
МІСТО
дощових
калюж...
Ти
вгорі,
а що там
унизу?..
– тисяч
тисячі
згублених
вже душ...
Ти
забрів
на Гицлеву
Гору...

– ЧУЖУ –
під тобою
МІСТО...

Здатність людини кохати перетворюється в системі цінностей поета на вагомий критерій вартісності особистості. Почуття любові виступає у Трача силою, що надихає і відроджує, що може врятувати людське серце від зубожіння.

з дистанції
ПРОСТОРУ
розумію
ЧАС,
який
нестримно
втікає...

березень 2010, Chemnitz

Це думка, яка відступає перед таємничою, непорядкованою, несподіваною силою життя, що нею можна тільки дивуватися й захоплюватися, про що свідчать вітаїстичні мотиви в ліриці поета. Це думка настільки відважна в інтенції, що сягає власних меж, за якими переходить у мовчання або парадокс.

Осягнути лірику Ігоря Трача дає змогу осмислення її як феномену, тобто змісту феноменологічного досвіду. Все зовнішнє є те, чим воно є в цьому внутрішньому і отримує своє справжнє буття, свою самовідданість і своє потвердження всередині цього внутрішнього – своє справжнє буття, яке належить саме внутрішньому світу ліричного героя.

На Підзамчі
знов димить
і багряніє
НЕБО,
а Високий Замок
вже не спить
й чекатиме
на Тебе...

Розширюючи літературно-мистецькі горизонти джерел творчості Ігоря Трача, спостерігаємо впливи молодого Тичини, символічної та футуристичної поезії, італійського Ренесансу, барокової поезії. Саме такий «сплав» стилів сприяє формуванню поетичного стилю письменника. Спостерігаємо притчевість його лірики, особливо коли поет дошукується глибин людського ества, коли намагається поєднати земне і позаземне, коли вважає смерть не закінченням життя, а навпаки, продовженням його, але у вищій суті, певним виміром буття людини.

Сіріє,
ранок,
місто
у тумані...
Прожито
день,
не вмерлий
ДЕНЬ..,
шукатиму
іще
не втрачене
КОХАННЯ...

як і
ЛЮБОВ
до всіх
ЛЮДЕЙ...
Фарбує
сонце ранок,
місто
у тумані,
нас ДВОЄ...
я радію:
ще ЖИВУ!!!

22.03 2010, Chemnitz

Людина, стверджує у своїй творчості Ігор Трач, повинна визнати будь-яку реальність, що їй протистоїть, у її винятковості та своєрідності, навіть більше, вона має прилучитися до її конкретного змісту, не порушуючи її оригінальності, але й не відмовляючись від своєрідності власного буття. Трагедія людини, на думку письменника, полягає в тому, що вона не може постійно жити у світі відчуження. Поезія Ігоря Трача літургійна, багатогранна, у ній чується «подих третього тисячоліття».

Слово Ігоря Трача наче зупинилося на перехресті людської долі і мрій людства про свою високу досконалість, про найголовнішу потребу: почути свій час. А почути його – це і, мабуть, зрозуміти себе.

Світає,
місто
вже не спить,
КОХАЮ...
дощ і ТИ...

*Саксонія, Klinikum Chemnitz, 8-й поверх, ранок
20.03 2010*

Поезія Трача звучить як удари людського серця, як потиск долонь, як схлип вітру над весняним леготом поля.

ВЕСНА
надворі,
ОСІНЬ
на
душі...

Поетичний текст Ігоря Трача може мати характер монологу, навіть якщо формально його поділено між кількома персонажами, або, навпаки, являти собою діалог, незважаючи на зовнішню приналежність одній особі.

Місто
вкотре
у тумані...
похмурий
День
сумний,
жив,
кохав
і у засланні...
ЖИВЕШ...,

іще
ЖИВИЙ!..
Місто
вкотре
у тумані,
і сумно,
сумно
на ДУШІ...

11.05 2010, Chemnitz

Космогонія буття, подана у творчості Ігоря Трача, вражає своєю величчю і незбагненністю. Це гармонія Всесвіту. Ми – малесенькі піщинки у велетенській світобудові, але від нашої позиції залежить оця світова гармонія, – стверджує письменник.

Ще хочу
на Говерлу,
Писаний Камінь,
Ключ...

у сні приснився
мій ВИСОКИЙ ЗАМОК,
Підзамче,
Ринок,
МІСТО
львівських дощів...
й сумний
ДІДІВСЬКИЙ
ГАНОК...
Дорога
веде на Говерлу,
Писаний Камінь,
Ключ...

Ігор Трач, творячи українську поезію, не тільки розвиває її неоромантичні та символістичні тенденції, збагачує мелос українського вірша та його тропіку, – вдихає в українську поезію дух невичерпної індивідуалізації внутрішнього життя, вносить до неї ліричний психологізм і спонтанну задушевність, спрямовуючи українську поезію в річище сучасної світової літератури. Об'єктивне ж художнє значення його творчості виходить далеко за ці часові рамки: воно є ключем, який відчиняє епоху нового поетичного мислення світової літератури.

Самовираження для ліричних поезій Ігоря Трача – це ключове поняття. Заради ствердження істинного ладу речей людина намагається стати природною, й тоді способи вираження збагатяться зі способами вираження самих речей. Спрямовуючи себе до природного способу вираження, людина бачить себе очима Іншого тоді, коли вона сприймає його, і сприймає сама себе як інший. Ліричний герой ототожнює поняття мистецтва й вираження, вираження й інтуїції. Вона виникає спонтанно разом із висловленим через неї уявленням.

В його поезію треба, за словами Ю. Шереха, «вчитатися і вчутися», і тоді стануть зрозумілі і його складні асоціації, і логіка мислення. Поезія Ігоря Трача – як найточніший образ власної душі, випромінює ту високу життєствердну енергію, якою наділяє її віра.

Марія Якубовська

ГЕЙ, ХТО В СВІТІ, ОЗОВИСЯ!

Олег ПАВЛІВ (Чеська Республіка)

Світлані Ніконоровій, присвячується...

Того вечора, на зупинці
Я тоді її вперше зустрів
Ми стояли удвох наодинці
Старий клен понад нами шумів

Підійти я до неї встидався
Кілька слів їй сказати не зміг,
Я у неї в той день закохався
І тремтів з голови аж до ніг

Літній вітер гойдав її платтям
А я наче цілком онімів
І з палким в моїм серці завзяттям
Їй признатись в коханні хотів...

Не знайшов їй відваги сказати,
Що її я в той день полюбив,
А в коханні так прикро мовчати
Бо не буде вона про те знати
Що для неї, кохаючи, жив.

Примітка: Світлана Ніконорова – відома бандуристка із Житомира, з якою автор вперше зустрівся під час відзначення X річниці заснування й діяльності Творчого колективу «Родина» в Празі (Чехія) у 2017 р.

*Дарії Попович (з дому Бойдуник) (1925-2014),
присвячується...*

Чи ми зустрінемося з Тобою
Потойбіч світу – може, й ні...
Тоді хоча би уві сні
Приснисть мені...
Одвіку як була такою
Задумливою, під вербою
Розповідала про минувші дні,
Коли була ще молодою,
На війні
Похоронила брата із сестрою
Та вже й мені
Прийшлося розлучитися з Тобою...

Минають дні
Хто знає, чи є Бог, чи ні,
Можливо, є, можливо, і нема – не знаю,
Та ти усе ще не приснилася мені,
Тому на зустріч із Тобою уповаю...

Ветеранам Другої світової війни присвячується...

Їх загинуло дуже багато
І багато з них прóлило кров,
Ми повинні про це пам'ятати
Аби те, що було, не відбулося знов

Тепер пишуть – не було перемоги,
Є «примирення» тої війни,
Але ті, що тепер спочивають у Бога,
Не пробачать нам сеї вини

Бо вони помирили в ім'я перемоги,
В ім'я тих, хто сьогодні цей день пом'яне,
Бо «примирення» – слово убоге,
Перемога – як камінь міцне!

РЕЦЕНЗІЇ

Самобутній прояв духовної культури

Народна обрядовість – один із найбільш самобутніх, яскравих проявів духовної культури, що водночас є мірилом етнічної ідентичності русинів-українців Пряшівщини. Традиційна обрядовість українців Північно-Східної Словаччини – календарна та сімейна – зберегла багато рис, що дозволяє реконструювати найдавніші вірування, світогляд народу.

Духовна культура кожного народу вирізняється багатьма компонентами, її відозмінами, які формувалися протягом багатьох століть. Календарні свята і обряди були одним із засобів спілкування людини з природою, регламентували трудовий рік селянина-хлібороба, супроводжуючи зміни пір року, початок чи кінець важливих сільськогосподарських робіт. Значна трансформація календарної обрядовості відбулась під впливом літургійних циклів православної та греко-католицької церков, які відігравали помітну роль у духовному житті українців Словаччини.

Календарні свята та обряди становлять одну з найважливіших частин традиційно-побутової культури й визначають життя селянина-хлібороба протягом цілого року, підпорядковано-му сільськогосподарському календарю, за яким вони систематизовані.

Свята та обряди сімейного циклу були спрямовані на підтримку індивіда колективом, родиною в найважливіші моменти життя і мали сприяти в його вдалому переходу на інший соціальний щабель.

Нещодавно в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України в Києві вийшла друком публікація Йосифа Вархола, довгорічного працівника СНМ – Музею української культури в Свиднику «Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини». (Головний редактор: Ганна Скрипник. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2019, 268 с.)

Праця написана на основі автентичних фольклорно-етнографічних матеріалів з польових досліджень у понад 200 селах Північно-Східної Словаччини, які обстежувались на протязі 1973-2011 років у рамках науково-дослідної діяльності СНМ-МУК у Свиднику разом з Надією Вархол (Вар'ян). При написанні роботи, крім численних польових матеріалів, зібраних автором, використані також інші музейні архівні матеріали. Далі в книзі застосовані й записи збирачів та дослідників даної теми, які друкувалися на сторінках українських періодичних видань Пряшівщини – газети «Нове життя», журналу «Дружно вперед» та літературно-мистецького публіцистичного журналу «Дукля», як і дотеперішні відомості в даній галузі народної культури в інших літературних джерелах. Монографія є першою спробою комплексного вивчення та дослідження цієї проблематики в народній культурі українського населення Пряшівщини.

Метою публікації є з'ясувати географічні наявності найтиповіших та найпоширеніших проявів народної культури в межах досліджуваної теми, вказати на їх територіальні взаємозв'язки та міжетнічні взаємини в рамках Словаччини та суміжних регіонів.

Основною метою досліджуваної праці є подати цілісну картину про звичаї та обряди кінця XIX та перше десятиліття XXI століття, які в силу соціально-економічних та історичних обставин почали поступово зникати, втрачати своє первісне значення. Крім того, вказати на специфічний географічний простір, де віками перепліталися елементи словацької, української, польської та інших культур і який є спільною пограничною зоною двох світових культурних сфер – римської та візантійської, що знайшло свій відбиток і в сімейній обрядовості обстежуваного регіону.

Робота охоплює цінний та розсяглий польовий матеріал проявів народної культури обстежуваної етнічної області Північно-Східної Словаччини, які на даній території вже відходять у забуття.

Праця складається зі **ВСТУПУ**, в якому характеризується широка джерельна база та історіографія дослідження даної теми. Далі слідує **КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ** – календарні свята, які регламентували всі сфери життя русинів-українців Пряшівщини в певній циклічності, тобто за річним календарем. У системі такої циклічності кожна важлива подія в житті села акцентувалася певними символічними діями, а саме: обрядами – тобто сукупністю традиційних умовних дій, які в образно символічній формі виражають усталені зв'язки людей з природою та поміж собою, ритуалами – тобто сукупністю обрядів, пов'язаних із відзначенням найважливіших життєвих подій, переважно культового спрямування та святами – урочистими відзначеннями важливих подій, які, крім розважальних елементів, включають і певні обрядові дії. Слід підкреслити, що кожне свято, як і кожен обряд, тісно пов'язані із низкою народних вірувань та повір'їв. Саме обряди, ритуали та свята є найважливішими складовими народної духовної культури. Відповідно до циклічності процесів і життєвої діяльності людей склалися два основні типи обрядовості – **КАЛЕНДАРНА** та **СІМЕЙНА**.

Прихід певної пори року та з тим пов'язаний характер господарських робіт знаменують відповідні календарні свята, тому в календарній обрядовості розрізняємо цикли: зимовий, весняний, літній та осінній. Саме ця циклічність і становить основу календарної обрядовості. Предметом дослідження календарної обрядовості є такі свята: вечорниці, Андрія та Миколи, Варвари і Сави, Різдво, Новий рік, Водохрещі, Щедрий вечір, Стрітєння Господнє, Федоровиця, м'ясниці,

Великдень, день святого Юрія, Русаля, Івана Купала (Яна), жнива. Вони були споріднені з обрядовою стравою, магічними діями і т. п.

СІМЕЙНА ОБРЯДОВІСТЬ – охоплює найосновніші етапні моменти в житті людини: народження, весілля, похорон, тобто становить систему свят, обрядів та ритуалів, якими відзначаються найважливіші життєві події людини від народження до смерті і мали сприяти вдалому переходу в інший соціальний статус, переходу з одного світу в інший.

Народження – значна частина сімейної обрядовості включала ряд дій, що стосуються появи на світ дитини – забезпечення здоров'я, полегшення родів, суворе дотримання багатьох заборон, перша купіль, ім'я наречення, хрестини, покритка і т. п.

Весілля – у традиційній весільній обрядовості віддзеркалюються прадавні ритуали, морально-етичні засади та норми, норми народного звичаєвого права. Це була особлива подія в житті людини, коли створюється нова сім'я.

Похорон – більшість магічних дій у похоронній обрядовості Пряшівщини були спрямовані на охорону майна, худоби та благополуччя в житті. Небіжчика ховали за певним ритуалом. Зазвичай тричі вдаряли труною об хатній поріг – це було остаточне прощання мерця з домівкою. Якраз стукіт труни в поріг створює синхронну межу, допоки мертвий сприймає все навколо себе. За домовиною сипали освячений мак, освячену сіль, просо, ячмінь. До архаїчних способів виносу домовини з хати належить і такий, коли труну виносили крізь видовбаний глибокий отвір під вхідним хатнім порогом, щоб нечистий дух не знайшов душу померлого. Особливо нічні ігри та забави біля покійника – *лопатки* є дуже архаїчними за своїм характером та змістом. Метою цих ігор – автентичних польових записів, поміщених в останньому розділі **ТРАДИЦІЙНІ МОЛОДІЖНІ ІГРИ**, було розвеселити душу мерця, яка згідно з народним віруванням жила в хаті до опускання тіла в могилу і могла позитивно чи негативно вплинути на подальшу долю живих. Поруч з *лопатками* в даному розділі вміщені й вечіркові ігри, на яких молодь забавлялася й реалізувала різні обрядові дії.

Книгу завершує остання частина роботи **ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА** та **ЛІТЕРАТУРА**, які торкаються дослідження даної проблематики.

Всі розділи переткані зразками автентичного фольклорного матеріалу: новорічними віншітками, ліричними та обрядовими піснями, пареміологічним матеріалом з поодиноких українських сіл Східної Словаччини.

Невід'ємну складову частину публікації творять цікаві фотофіксації. В книзі поміщений багатий за обсягом ілюстративний матеріал – історичні чорно-білі світліни (59 фотографій), які закомпоновані в гармонійній співзвучності з текстовою частиною публікації, завдяки яким можна чіткіше й детальніше проникнути в пропонований текстовий матеріал.

Книга видана в твердій обкладинці з надзвичайно вдалим, гарним і привабливим художньо-графічним оформленням.

Вихід в світ роботи «Календарна та сімейна обрядовість українців Словаччини» Йосипа Вархола - помітна подія в історіографії дослідження і популяризації народної культури в предметному регіоні. Вона збагатить надзвичайно багатобарвну скарбницю духовної культури українського (руського) населення Словаччини. Вона зацікавить не лише народознавців, музеєзнавців, істориків, студентів, але й пересічного читача, усіх, хто цікавиться культурою та побутом нашого народу.

Мирослав СОПОЛИГА

П'ять книжок Володимира Гнатюка перевидано у Харкові

«Енциклопедія історії України» дає одному з найвизначніших українських народознавців Володимиру Гнатюку (1871-1926) таку характеристику: «*Фольклорист, етнограф, громадський діяч, член-кореспондент Петербурзької АН, член НТШ (1899), академік ВУАН (1924) [...] від 1901 – секретар НТШ, від 1916 – голова етнографічної комісії НТШ, редактор усіх її видань [...] (Під його редакцією вийшло близько 60 томів етнографічних видань)*» (Скрипник П. І. Гнатюк Володимир Михайлович // Енциклопедія історії України, т. 2. – Київ, 2004. – С. 127).

Усі ці видання виходили наприкінці XIX та на початку XX ст. в Галичині, яка була складовою частиною Австро-Угорської монархії і на Східну Україну офіційно не потрапило жодне з них, бо там панував суворий Емський указ, підписаний царем Олександром II 1876 року, який не лише забороняв друкувати книжки українською мовою, але й «завозити українські книги й брошури, надруковані за кордоном». (Там таки, 2005, т. 3, с. 37).

Як це не парадоксально, але й у XX столітті у Східній Україні не була перевидана жодна книга В. Гнатюка, хоч вони вповні відповідають і сучасним вимогам наукового видання фольклорних матеріалів: точна паспортизація кожного тексту, збереження говірки, наголоси, посилання на паралелі в друкованих джерелах тощо.

Цю прогалину було заповнено лише 2019 року харківським видавництвом «Фоліо», яке в серії «Першодруки» перевидало п'ять книжок Володимира Гнатюка репринтом (фотодруком) у твердих кольорових обкладинках з післямовама автора цих рядків до кожної книжки. (Наклад 750 прим.).

Йдеться про такі видання Володимира Гнатюка:

1. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Легенди і новели, 1897 р. (250 с.). Це – перший том шеститомника, присвячений легендам і новелам, зібраним В. Гнатюком під час трьох його експедицій на Закарпатську Україну і Пряшівщину у 1895-1896 роках, а саме: 47 легенд та 36 новел, серед яких почесне місце займають оповіді «кращого казкаря Угорської Русі Михайла Пустая із Збоя нинішнього Гуменського округу на Пряшівщині».

Цю першу свою книжкову публікацію починаючий фольклорист присвятив «*Проф. Михайлові Грушевському і Д-рові Іванові Франкові – Подвижникам українсько-руської науки, приятелям і учителям молодіжі*» (с. IV).

2. Галицько-руські народні легенди. Т. I. 1902 р. (222 с.). Це – «Етнографічний збірник НТШ, що охоплює «*Біблійні легенди Старого завіту*», «*Біблійні легенди Нового завіту*», «*Легенди про святих*» та «*Легенди про недовірків і чарівників*». Разом 209 зразків (с. 3-215), з яких 71 легенду записав В. Гнатюк. І тут упорядник найоб'ємнішої

збірки легенд в українській (та слов'янській) фольклористиці щиро подяку висловив Івану Франкові «не тільки за користування його бібліотекою, але й за цінні вказівки та ради, які він часто уділяв мені» (с. XI).

3. «Знадоби до галицько-руської демонології», 1904 року (278 с.), що охоплюють 400 демонологічних оповідань, з яких майже половину (196 текстів) записав В. Гнатюк. Оповідання розподілені до п'ятнадцятих розділів. Понад одну третину (146 оповідань) охоплює розділ «Страхи» (146 текстів, з яких 72 записав В. Гнатюк в селах Пужники та Коропець).

Продовженням цього видання є дальші дві книги, видані В. Гнатюком під назвою «Знадоби до української демонології» (Етнографічний збірник НТШ, т. 33-34. – Львів, 1912). Отже, разом ці три книжки містять 1575 оповідань про 53 демонологічні істоти та явища, з них у першому томі – 400 оповідань про чотирнадцять демонологічних істот.

У другому томі «Знадобів» опубліковано ґрунтовну статтю В. Гнатюка «Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків» (с. V-XLII).

На Пряшівщині на працю В. Гнатюка нав'язує монографія Надії Вархол «Народна демонологія українців Словаччини» (Свидник, 2017, 448 стор.).

4. *Похоронні голосіння* (І. Свенціцького) та *Похоронні звичаї й обряди* (В. Гнатюка), 1912 року (разом 432 с.). Це праця двох авторів та кількох десятків дописувачів, в основу якої покладено матеріали, зібрані за спеціальним питальником («квестіонаром») НТШ. Рукописи для дальших томів цього видання були знищені в часі Першої світової війни російськими солдатами, які будинок НТШ у Львові перетворили у казарми, а письмові матеріали використовували для опалювання кімнат. Та й так виданий Гнатюком збірник є й досі неперевершеним корпусом українських голосінь (377 текстів), двадцятих детальних описів похоронних звичаїв та обрядів, включаючи кілька десятків описів розважальних ігор при нічних посидженнях молоді біля покійника – із дванадцятих сіл всієї України (без Закарпаття).

У першій частині І. Свенціцький подав обширну «Передмову» (с. 1-33) з детальним аналізом голосінь. Тут же він опублікував повний текст «Квестіонара у справі голосінь» (16 запитань), передруків із «Хроніки НТШ (1909 р.) та шість відповідей на нього.

Розділ «Голосіння» (с. 33-129) упорядковано за географічним принципом (із заходу на схід), а в рамках України за адресатами: «За дітьми малими», «За малою дочкою», «За дорослою дочкою», «За малим сином» тощо.

Друга частина книги – «Похоронні звичаї й обряди, зібрані Володимиром Гнатюком» (теж за спеціальним питальником) відкривається ґрунтовною розвідкою Зенона Кузелі «Українські похоронні звичаї й обряди в етнографічній літературі» (с. 133-202), в якій подано огляд дослідження цієї теми від початку ХІХ ст. до початку ХХ ст. Тут же подано його «Бібліографію українських похоронних звичаїв і вірувань у душу та позагробове життя» (с. 174-202; 496 позицій). Далі йдуть описи похоронних обрядів і звичаїв із 19 населених пунктів Галичини та Східної України з точною паспортизацією кожного запису.

5. *Колядки і щедрівки у двох томах*. 1914 р. (278 с.). Це – перший окремий збірник народних колядок і щедрівок в українській фольклористиці. Поки що перевидано лише перший том, який містить 156 основних текстів колядок (означених літерою А) з кількома варіантами майже до кожної основної колядки. Число варіантів у кілька разів перевищує число основних текстів.

В. Гнатюк колядки першого тому розподілив на дві основні групи:

1. *надвірні* (виконувані колядниками на дворі, під вікнами або перед входом у хату) та *колядки старинні* (виконувані в хаті). В рамках кожної групи колядки роз-

поділено за адресатами: *господареві, господині, дідам і бабам, парубкові, дівчині, родині, священникові та вдовиці.*

До першого тому В. Гнатюк долучив «*Переднє слово*» (с. III-XIV) та статтю Петра Шекерика-Донківа «*Як відбуваються коляди у гуцулів*» (с. XV-XXXIV).

У передмові В. Гнатюк подав історію створення збірки, над якою інтенсивно працював понад дев'ять років, залучивши в неї не лише нововиявлені колядки і щедрівки (до речі, ці терміни він вважає синонімами – перший латиномовного походження, другий – суто український), але й усі доступні йому публіковані тексти. В. Гнатюк залучив у збірник лише *народні* колядки, створені, на його думку, у «дотатарську добу», а не церковні, створені духовними особами у XVII-XVIII століттях й масово публіковані в церковній літературі.

У кінці передмови В. Гнатюк подав список «*осіб, яких записи поміщені в отсім виданню*». Список охоплює 118 імен із всіх регіонів України з їх основною паспортизацією.

П'ять збірників українського фольклору Володимира Гнатюка з кінця XIX і початку XX століття, перевидані харківським видавництвом «Фоліо», є важливим внеском і в сучасну фольклористику. За понад сто років від їх видання вони не те що не втратили своєї наукової вартості, але значно випередили майбутній розвиток української фольклористики.

Справа в тому, що, зокрема у радянський період, з видавничої практики майже повністю зникли фольклорні публікації зі збереженням місцевих говірок. Стало неписаним правилом «наближення фольклорних творів до української літературної мови». Ця традиція, на жаль, продовжується і досі.

Ось початок легенди М. Пустая із Збоя «*Христос лікар і жид*»:

Буў ѡйде́н жид, хотьіу са ўчи́ти за до́хтора. Сам собі додۇмуваў, ѡак тото́ чۇдо ўчині́ти, шчобі годен спомага́ти хворім, жи́би бу́ла праўда. Зустрі́твў го Христос, шчо знаў ѡго́ дۇмки: Пой зо мноў. Узьаў ѡго́ за това́риша, жи́да. Ішли за путьо́ў това́риші, жид і Ісус Христос. Прийшли́ до ѡйдно́го ва́роша: хвора́ бу́ла дьі́ўка у ѡйдно́го бога́того прінца ўже́ три ро́ки. (В. Гнатюк. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. – Харків, «Фоліо», 2019, с. 59).

Перепис І. В. Хланті: «*Христос-дохтор і жид*»:

Буе́ еден жид, хотів са учити за дохтора. Сам собі додумував, як тото чудно вчинити, щоби годен спомагати хворим, жиби була правда. Зустрітив го Христос, що знав його думки: – Пой зо мнов. – Узев його за товариша, жида. Ішли за путьов товариші, жид і Ісус Христос. Прийшли до єдного вароша: хвора була дівка у єдного богатого принца уже три роки. (В. Гнатюк: Казки Закарпаття. – Ужгород, «Карпати», 2001, с. 47).

Як бачимо, у легенді В. Гнатюка у виданні 2001 року пропущено основну ознаку діалекту – наголос, а інші діалектні ознаки замінено сучасним правописом. Це вже кращий випадок – продукт пострадянського періоду. У радянський період більшість збірок українського фольклору (навіть видання АН УРСР) були розділені на дві частини: «Дожовтневий фольклор» та «Радянський фольклор». Другу частину звичайно становили штучні твори самодіяльних колективів, створювані авторами на вимоги влади, які заради уявної популярності у широких масах ніби стали «народними», тобто «фольклорними». Однак народ їх не прийняв.

Харківське видавництво «Фоліо» зробило корисну справу, опублікувавши п'ять фольклорних збірників В. Гнатюка в їх первісній редакції, тобто так, як їх подав упорядник понад сто років тому.

З нетерпінням чекаємо дальші томи цих видань: «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» тт. II-VI; «Колядки і щедрівки», т. II та «Знадоби до української демонології, т. II, вип. 1; т. II, вип. 2.

Микола Мушинка

Юліян Тамаш і його книжка «Складанє идентитетох»¹

Проф. Юліан Тамаш (1950 р. н.), д-р філол. наук, іноземний член Національної академії наук України, є найвизначнішим науковцем-дослідником найдавнішої руської (української) діаспори (1751 р.) в колишній Югославії. Він – автор майже півсотні книжок різних жанрів (наукових монографій, літературознавчих праць, збірок поезій і романів) та понад тисячі наукових і науково-популярних статей, публікованих у різних країнах світу. Більшість із них публікована мовою русинів (руснаків) Воеводини, яка має всі ознаки літературної мови. Ю. Тамаш вважає цю мову складовою частиною української мови, а її носіїв (включаючи себе) – українцями.

Він – засновник та перший голова проукраїнської громадської організації *Союз русинів та українців Югославії* (1980-1990), професор і керівник кафедри руської мови і літератури Філософського факультету Новосадського університету (1982-2015), іноземний член НАН України (1997), а також академік Воеводської академії наук та мистецтва і її перший президент (2004-2008), почесний доктор Ужгородського національного університету (2009). Позаштатно викладав у кільканадцятьох університетах Європи, США та Канади. У Торонтському університеті цілий рік (1993-1994) читав лекції з історії української літератури. У тому часі Організація Об'єднаних Націй надала йому статус політичного біженця, від якого він відмовився і повернувся у воюючу Югославію.

* * *

Книга «Складанє идентитетох» з підназвою «Вибрані студії и есеї з русинистики и українистики» (В-во «Руске слово» Нови Сад, 2017; 280 стор.) призначена, перш за все, його землякам – русинам Воеводини. Її основу становлять дев'ятнадцять наукових розвідок (переважно за жанром есе), публікованих різними мовами в кількох країнах світу. Оскільки книжка призначена русинам Воеводини, чужомовні статті в ній подано руською або сербською мовами. У кожній розвідці домінує глибока філософська думка.

¹ Пропозиція на відзначення даної книжки Міжнародною премією ім. Івана Франка.

Не вдаючись до аналізу статей, наведемо назви деяких з них (українською мовою): *Шукаючи рідний край* (с. 7-14), *Християнство і спроби гуманізму та індивідуалізму у поезії Зореслава, Костельника, Ковача і Войтили* (с. 30-44), *Про етнос русинів* (с. 45-59), *Південний погляд на Україну між Сходом і Заходом* (60-64), *Роль русинів в європейській цивілізації* (70-85), *Чиї ви діти?* (86-93), *Руські літературні традиції* (106-112), *Юридичний аспект статуту руської мови* (113-117), *Росія та росіяни в руській і регіональних малих літературних традиціях* (132-150).

Перша (основна) частина книги Ю. Тамаша закінчується трьома україномовними статтями: *Світовий поет Шевченко – джерела і наслідки* (с. 170-183), *Лемківський субстрат в поезії Б. І. Антонича та І. Гарасевича* (187-199) та *Чому русини/руснаки Бачки є частиною українського народу* (196-220).

Розглянемо їх детальніше.

У першій студії, яка була вступом до його книжки *Українська література між Сходом і Заходом* (Ужгород, 2014), автор простежив взаємини поезії Тараса Шевченка (1814-1861) з творчістю двох найвизначніших представників літератур т. зв. «малих» народів та національних груп: закарпаторуської – *Олександр Духнович* (1803-1861), та бачваноруської – *Гавриїл Костельник* (1886-1948).

На думку автора, і для Духновича, і для Шевченка, і для Костельника характерним був полілінгвізм. Духнович писав «язичієм» або «по-карпаторутенськи», одночасно і латинською, угорською та словацькою мовами. Шевченко – російською та українською, а Костельник – «руснацькою», хорватською і українською. Для всіх трьох був характерним пошук природної або оптимальної мови, маючи на увазі нестабільність мовної практики, продиктованої розпадом панславізму, належністю до різних державотворчих мовних практик. Отже, штучне «язичіє» Духновича не мало реальної надії стати всенародною літературною мовою. Натомість поезія Шевченка була писана живою мовою чотирьох десятків мільйонів українців, яким влада царської Росії заперечувала право надати цій мові статут літературної, вважаючи її діалектом російської мови, а прихильників ідеї відрубності української мови від російської (в їх числі і Шевченка) жорстоко карала.

Гавриїл Костельник 1923 року видав *Граматику бачванско-рускей бешеди* для своєї двадцятитисячної національної групи, яка для неї є і по сей день підручником літературної мови. Ця мова є офіційно визнаною літературною мовою русинів (руснаків) Воєводини. Досі нею видано майже тисячу книжок, друкуються газети й журнали, ведуться радіо- й телевізійні передачі та перекладаються усі офіційні документи уряду Воєводини.

Висновок Ю. Тамаша: літературна мова не залежить від кількості населення, а від кількості людей, що користуються нею. Він не заперечує, що кількість русинів у Воєводині постійно зменшується і «бачванська» мова без державної підтримки може в короткому часі зникнути.

Друге есе Ю. Тамаша *Лемківський субстрат в поезії Б. І. Антонича і І. Гарасевича* є його доповіддю, виголошеною на міжнародній науковій конференції з нагоди 25-річчя кафедри української мови та літератури Філософського факультету Белградського університету 2016 року. Вона присвячена локальним архаїзмам в поезії двох поетів лемківського походження, яких доля вигнала з рідного краю – *Богдану Ігорю Антоничу* (1909-1937) та *Єжі Гарасимовичу* (1933-1999).

Обидва вони, відірвані від рідного середовища, зобразили рідний край у своєрідній архаїчній дохристиянській міфологічній формі: Антонич українською, Гарасимович польською мовами. Спільним для обох було створення в поезії оригінального фантастичного лемківського світу. Перший назвав його *Зеленим Євангелієм*, другий – *Країною лагідності*.

Антонич як український лемківський поет вірив у вічні закони *Материнства Землі* і *Синівства Людини*. Він назвав себе «хрущем, що жив колись на вишнях, на вишнях тих, що їх описував Шевченко». Отже, для Антонича *Природа* це – його Церква, а *Поезія* – його Літургія.

Гарасимович - польськомовний лемківський поет, автор півсотні поетичних збірок (перекладених на десятки мов). Від самого початку він був загально-прийнятим поетом завдяки неґації соціалістичного реалізму та критики за-костенілих цінностей міської інтелігенції і свіжості своїх поетичних образів.

Все це Ю. Тамаш ілюструє зразками творів обох поетів.

Третє есе Ю. Тамаша «*Чому русини/руснаки Бачки частина українського народу*» є його доповіддю на науковій конференції «*Українці в історії і культури Карпат*» у Свиднику (Словаччина) 2016 року. У ній він проаналізував погляди дослідників на національність русинів Бачки на початку ХХ століття (В. Гнатюка, А. Соболевського, Ф. Пастернака, С. Цамбела) та новіших дослідників у другій половині ХХ ст. У взаємних дискусіях у пресі погляди на їх національність і мову були відмінні. Одні вважали русинів (руснаків) Бачки членами українського народу, другі – словаками.

Ю. Тамаш на підставі всебічного дослідження побуту, культури і релігії краю їх походження («Горниці»), тобто регіону південного Земплина та своїх співвітчизників на нових місцях поселення, дійшов переконливих висновків. Саме з «Горниці» у 1751 році переселилася до спорожнілого Керестура (після турецько-сербської війни) перша група русинів-греко-католиків, назвавши його *Руським Керестуром*. Вони вже 1753 році в селі побудували «*руську церкву*», а в 1755 році – «*руську школу*». Після заселення Руського Керестура колоністи з «Горниці» почали заселяти інші села Бачки: Коцур (Куцура), (у 2010 р. 60 % русинів), Дюрдьов (42 %) тощо. Частина нових руських переселенців з «Горниці» та жителів перенесеного Руського Керестура поселилась в Сріму, головним чином у селах Прівіна Глава (2010 – 45 %), Баркасово (31%), Бачинці (27%) і навіть у Хорватію: Петровці (87 %), Миклушевці (84 %) та інші. Всюди вони свято зберігали свою руську національність, руську мову та греко-католицьку релігію.

Нині село Руський Керестур нараховує понад п'ять тисяч жителів, з них 94 % голосяться до руської національності. Усіх русинів у Сербії та Хорватії є біля 20 000.

Ю. Тамаш детально порівняв побут і культуру руснаків Бачки та Сріму з побутом і культурою населення «Горниці» і дійшов висновку, що їх предки належали до етнографічної групи лемків, а щодо належності лемків до українського народу ніхто із серйозних дослідників їх історії, побуту і культури не сумнівався. Отже, ми повним правом можемо їх зарахувати до українського народу, респектуючи їх історичну назву «русини/руснаки».

У своїй роботі автор не оминає і питання сучасного русинства, пишучи: «*Русинська регіональна ідентичність може міцніти лише тоді, коли буде спиратися на свою історичну материнську націю – українську, і в союзі з українцями, а не проти їх державних та національних інтересів. Питання русинської*

ідентичності та автономії треба розв'язувати, порадившись з українцями, а не укладати різні пакти інтересів з сусідніми не материнськими націями і їх державами. Кожне таке намагання шкодить і русинам, і українцям, а головне – свідчить про національну зраду і русинів, і українців» (с. 215).

У другій частині книги, названій «*Автори*» (с. 219-248), Ю. Тамаш подав оглядові статті про чотирьох руських письменників Воеводини з аналізом та оцінкою їхньої творчості: *Андрія Гуздера Білянського, Володимира Кочиша, Миколу Шанту* та карикатуриста *Любомира Сопка*.

Тут же подано рецензії на збірку віршів *Михайла Рамача* «Повист о Данилови [Галицькому], Феркови [Папрадвані] і Габорови» [Костельнику] (2008) та роман сербського письменника *Томіслава Кетиґа* «Карусел распетих» (2016).

У розділі «*Універзалиї*» (с. 347-368) Ю. Тамаш подав дев'ятнадцять односторінкових релігійно-філософських міркувань на актуальні теми і в сучасності (назви подаю в перекладі з руської мови): *Про Бога, Про Слово, Про світ, Про любов, Про мову, Про смерть, Про батька, Про щастя, Про книжки, Про дружбу, Про церкви, Про мрії, Про сум, Про супровідні очевидності, Про хлібороба, Про молитви, Про вічність, Про порожнечі, Про політику*. Тут автор проявив себе як справжній філософ, що вічні правди доносить популярно сучасній людині її рідною мовою.

Книжка закінчується вітанням автора своїх земляків з національним святом – «*Привіт руснакам і українцям у Вербасі [рідному містечку автора] і всюди, де вони живуть*» (с. 271-274). У вітанні є і такі слова: (переклад з бачваноруської мови – М. М.): *Якщо ви запитаете мене, як я бачу майбутнє русинів у Вербасі і Центральній Європі сьогодні і завтра, я коротко відповім, що бачу нас як європейське освічене суспільство, що знає і шанує власні джерельні традиції. Наші люди всюди у світі вже й зараз у обраній професії почуввають себе як дома*» (с. 274).

Рецензована книжка адресована невеликій національній меншині русинів (руснаків) колишньої Югославії. Статті в основному видані їх літературною або сербською мовами. Та вона заслуговує на те, щоб з нею познайомились і читачі в Україні у перекладі українською літературною мовою.

* * *

Книжка Ю. Тамаша «*Складанє ідентитетох*» повністю відповідає критеріям Міжнародної премії ім. І. Франка. Вона побудована на власних дослідженнях автора, який є членом національної групи, що її досліджує. Отже, ніхто інший не знає цю групу краще за нього, він – вчений вищої категорії, визнаний і за межами рідного краю. Науковець своєю працею переконливо доводить, що ця національно міні-група належить до українського народу. Цю його тезу визнають не лише науковці України, але й визначні вчені зарубіжних країн. Заперечують її хіба прихильники т. зв. «політичного русинства», які вважають карпатських русинів четвертим східнослов'янським народом.

З огляду на важливість роботи Юліяна Тамаша для україністики пропоную, щоб її авторові була за неї присуджена Літературна премія Івана Франка «За вагомі здобутки (досягнення) у галузі україністики» 2019 року.

Микола Мушинка

Спогади, які нас збагачують...

Професор Михайло Наєнко, д-р філологічних наук, лауреат Державної премії ім.Т. Г Шевченка, відомий не лише на всю Україну, а й за кордоном – в Європі, США, Канаді, Індії, Китаї чи Африці як неординарний, оригінальний літературознавець, критик, публіцист, але і як поет, прозаїк, драматург та педагог – викладач Київського національного університету ім. Т. Шевченка, почесний професор кількох університетів України. Він же автор монографічних видань (34), різних підручників і посібників (7), упорядник наукових і художніх творів (14), автор літературно-критичних статей (понад 650), художніх і публіцистичних творів, нарисів (72), теле- та радіопрограм (12), підготував як керівник чи консультант понад два десятки докторів або кандидатів філологічних наук. У своїх роботах він розроблює найважливіші проблеми української літератури. Не дивно, що вони викликали значний інтерес чи відгуки в Україні та за кордоном, в тому числі і в Словаччині чи Чехії. В бібліографічному довіднику, що вийшов до його 80-річчя від дня народження, нараховуємо більше ніж 650 рецензій, різних відгуків, із них п'ять, які ми опублікували в українських, словацьких, чеських журналах та й в Україні.

До найбільш фундаментальних робіт ми зараховуємо книги «Літературна історія і сучасна критика» (2015) та зокрема «Художня література України» (2018), бо це неординарні, цілком оригінальні роботи в українському літературознавстві.

Не дивно, що різні вузівські чи наукові заклади України колишнього СРСР та світу запрошували та й запрошують його читати лекції або виголошувати доповіді з питань української літератури чи друкувати свої дослідження в їхніх наукових журналах чи збірниках. Виступив він і на одній із сімох міжнародних конференцій з питань слов'янського літературного романтизму в Банській Бистриці на тему «Романтична містерія Т. Шевченка «Великий льох»: умовні форми зображення героїв національної історії». Це було нове і несподіване слово на конференції. Воно нас значно збагатило.

Все, що він бачив, пережив за своє плідне життя як селянський хлопець, студент університету, учитель середньої музичної школи, редактор педагогічного часопису розповів у «Вечірніх світанках...» (2015). Зараз продовжив розмову про своє життя та що він бачив і пережив, буваючи за кордоном, у книзі «Озон зарубіжжя» (Київ, 2019. – с.318. ISBN 978617-7623-99-4). Вона відрізняється від першої змістом і формою. Зокрема тим, що свої спостереження в даній країні зіставляє з ситуацією дома, в Україні, ілюструє світлинами, фрагментами своїх виступів на наукових конференціях чи інших наукових заходах. Подає цілий ряд фактів про країну, яку відвідав, та фактів з історії України, про які за радянських часів не можна було писати. Наприклад, М. Хрущов говорив про обрії комунізму в СРСР, але в Україні був дефіцит хліба, м'яса, інших продуктів та взагалі товарів ширьжитку; бачив, що рівень життя в СРСР був далеко за життям у «проклятому капіталізмі». Про все те М. Наєнко розповів відверто, щиро, аргументовано, як належить науковцю. Його спогади можна вважати й шматком історії України ХХ століття.

Йому «озонило» в окремих зарубіжних країнах, куди потрапив з різною метою чи завданням ще за радянських часів та в роки незалежності України. Він відвідав Угорщину, ЧССР, НДР, Польщу, Болгарію, Чеську Республі-

ку, Словацьку Республіку, Румунію, окремі країни колишньої Югославії, ФРН (Федеративну Республіку Німеччини), Австрію, США, Індію, Росію, Білорусь, Молдову, прибалтійські держави, кавказькі країни, Туреччину, Крим, Молдову та інші держави. Кожна з них чимось його заінтересувала, викликала різні почуття, роздуми. Він наводить безліч фактів, вражень, котрі ми не в силі тут перелічити. Але мене найбільше вразили його доповіді, які він виголосив на окремих наукових конференціях. З деякими фактами поспробуємо познайомити читачів «Дуклі».

Свою розповідь починає відвідинами Угорщини (1978), коли вперше в житті виїхав за межі СРСР. З ним виїхало чимало інших журналістів СРСР. Тоді індивідуальні туристичні поїздки не дозволялись. Це смішна та й водночас трагічна ситуація, як тоді радянські люди «готувалися», чи, власне, їх готували відповідні органи за кордон, як їх «вчили» поводитися, їсти з виделкою, ножем, що мають брати лівою і що правою рукою, коли купатись тощо; розповідає, якою перевіркою були змушені перейти на кордоні в Чопі, як їх «супроводжували» органи КаГеБе. (Ми їх у нас називали «боже очко»). Це невігадана розповідь. Багато чого й мені довелося пережити на кордоні в Чопі протягом 5 років під час мого навчання в СРСР.

Другу туристичну поїздку за кордон М. Наєнко здійснив як переможець соцзмагання, яке організувало керівництво АН УРСР. Поїздка відбулась в ЧССР та НДР. Було це уже після смерті Л. Брежнєва, Андропова, Черненка, коли до кремлівського керма прийшов М. Горбачов. Враження від першої поїздки в Прагу не були у нього найпозитивніші, хоч тішився на «Злату Прагу». Жили в якомусь старому робітничому готелі, далеко від центру, показали Карлів міст, Старомеське наместіє, празький орлой, Вацлавак. Вразили його старі будинки, які викликали у нього роздуми, чому чехи зберегли свої пам'ятні будови перед німецькими фашистами, а совети зовсім знищили Київ. Аж під час наступних поїздок любувався Влтавою, Градчанами, Вишеградом, де поховані визначні діячі не лише чеської науки, культури, але й знамениті українські, яких «вигнала» з України більшовицька влада. Вишеград викликав у нього спомин на український Вишгород, який старіший за празький.

Зовсім інший характер мали його наступні поїздки в Чехію – відрядження наукового характеру – щоб налагодити співпрацю між інститутами літератури обох академій наук чи взяти участь у наукових конференціях у Празі, Брно тощо. Він знайомить з україністикою в Празі, Брно, Оломоуці, наводить цілий ряд людей, які вивчають та пропагують українську літературу в Чехії (В. Жидліцький, З. Генік-Березовська, І. Поспішил, Я. Моравец, Г. Миронова, Й. Андерш). Для літературознавства найважливіші дві його доповіді, які виголосив у Чехії - «Дмитро Чижевський і Київський університет» та «Незнищеність Гончарового донкіхотства». Хоч це лише фрагменти його доповідей, і так дають нам уяву про його мислення, в тому числі й нову оцінку обох постатей в українській літературі.

Такий принцип він зберіг і в наступних розділах. Так було після розповіді про перебування в Словаччині. Насамперед був у Банській Бистриці, де на міжнародній конференції виголосив чудову доповідь «Романтична містерія Т. Шевченка «Великий льох»: умовні форми зображення героїв національної історії». Дещо пізніше побував у Братиславі, щоб домовитись про відкриття кафедри україністики на філософському факультеті Коменського університету. Ця поїздка не увінчалась успішно. Кафедри не було відкрито, бо ніби праяшівська кафедра україністики може забезпечити потреби для всієї Сло-

ваччини. Тим більше, що й в Банській Бистриці діяв відділ україністики.

В Румунії виголосив доповідь «Українсько-румунські взаємини в галузі книгодрукування», в Словенії зачитав доповідь – «Украинские реминисценции в европейском романтизме» та на міжнародному конгресі славистів – «Дискурс модерного літературознавства в Україні рубежу ХХ-ХХІ століть», в Македонії (теж на конгресі славистів) – «Високий модернізм «Соняшних кларнетів»: національний текст і загальноукраїнський контекст».

В Німеччині М. Наєнко побував кілька разів, в різних університетах (Лейпціг, Грайфсвальд, Мюнхен), навіть читав курси української літератури, або виголошував доповіді з нагоди ювілеїв Т. Шевченка. На мене велике враження зробили не лише розповіді про різні зустрічі з вченими-україністами, але й фрагменти його виступів, як, наприклад, «Шевченків геній без кордонів» (Переконали мене твердження М. Наєнка, що Т. Шевченко від усіх геніїв «вирізняється з-поміж них тим, що він не просто безсмертний, а постійно живий»), доповіді «Не прочитані тексти літератури ХІХ ст.», «Відвернули ... культурну смерть України» приносять мені багато нового. В останній розповіді про виникнення антології «Розстріляне відродження» (1959) Ю. Лавриненка (До речі, цю антологію я одержав, ані не знаю від кого, ще десь у середині 60-х років минулого століття і почав її використати у своїх лекціях, поки мене не «попередили» друзі з крайкому партії, щоб я цього не робив. «Боже очко» працювало і на нашій кафедрі). Мені по душі і таке твердження М. Наєнка, що були «розстріляні» духовно і такі поети, як П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра чи М. Бажан, хоч насправді залишились живими. Далі це цікава стаття про Л. Українку «Талант національного і всеєвропейського вимірів», що стала передмовою до видання її творів німецькою мовою. Гадаю, що мало-хто з літературознавців материкової України більше зробив для популяризації української літератури і культури в Німеччині, ніж М. Наєнко.

Австрія для М. Наєнка особливо близька не лише тим, що в ній живуть його донька та внук, але й тим, що там І. Франко та цілий ряд українців здобуло вищу освіту, що там первісно виник Український вільний університет, що там жило та й зараз живе чимало вихідців з України, що там висока музична культура, що там виникла теорія психоаналізу З. Фрейда та й ще тим, що там живеться добре. Коли ми заговорили про З. Фрейда, цікаво буде згадати Наєнків відгук, який поміщений у книзі, на докторську дисертацію Н. Зборовської «Психоісторія новітньої української літератури: проблеми психосемантики і психопоетики», яка свідчить про те, як сприймають зараз в Україні його теорію, в тому числі й М. Наєнко.

Велике місце займають у книзі його спогади про поїздки-відрядження в США. Вперше, коли приїхав у США, він відвідав Гарвардський університет, Український науковий інститут, де його зустріли такі вчені, як Г. Грабович, О. Пріцак та ін. Цікавий може бути факт, що Гарвард було відкрито (1636) на чотири роки пізніше, як Києво-Могилянську академію. Студентам – майбутнім україністам він зачитав там курс лекцій під назвою «Дискурс модерного літературознавства в Україні рубежу ХХ-ХХІ століть». Через три роки його (разом з Ганною Чубач та дальшими киянами) запросили взяти участь у міжнародному форумі, який організував (1997) корейський філантроп у Вашингтоні Мун Сон Мьон, на якому виступив з доповіддю «Украинские писатели перед лицом современности», в якій розповів про утиски, переслідування і сучасний стан української літератури.

Найбільше зворушення і біль викликала у мене його розповідь про Росію, про ту Росію, яку, на думку поета Ф. Тютчева, «умом Россию не понять». Справді, тяжко зрозуміти, що імперська і радянська Росія знищили цілі народи, народності, їх мови і літератури, що на початку ХХІ ст. залишилось із-понад сотні національностей лише 54 національні літератури, тяжко «умом» зрозуміти, як радянська Росія намагалася створити «єдиний советский народ» і «єдину російську мову» для всіх людей імперії, тяжко зрозуміти, що репресованих під час радянської імперії було понад три тисячі лише письменників, серед них одна третина українських, а скільки було художників, музикантів, артистів, вчених та військових «необятной страны», не наводиться, але були теж тисячі. Репресовані були також письменники північних, кавказьких, далекосхідних і середньоазійських регіонів. Більшість з них була «без суда и права» розстріляна, інші загинули від голоду та знущань в Соловках та інших концтаборах і в'язницях «необятной родины».

Наперекір тому, на його думку, для кожного українця Петербург «славний тим, що там сформувався як поет і мислитель наш Великий Кобзар», що там жили і творили дальші видатні українські діячі. Але не можна забути, що з царського Петербурга виходили й укази, заборони української мови та України як такої (а ми додаємо, що на кістках українського люду – козаків побудований Петербург тощо).

М. Наєнка з нагоди 200-річного ювілею Т. Г. Шевченка було запрошено взяти участь у конференції і він підготував доповідь на тему «Художественная карма российских мотивов в поэзии Тараса Шевченко». В ній іде мова про те, як ставились до творчості Т. Шевченка російські культурні діячі, політики, перекладачі, видавці під час царської чи радянської імперій та в наш час. М. Наєнко побоявся вийхати на конференцію, бо різко критикував сучасну політику Росії, яка анексувала Крим та веде війну на сході України. Автор позитивно оцінює, що редакція збірника все ж надрукувала доповідь, хоч пропустила деякі пасажі чи переформулювала їх.

Зрозуміло, що М. Наєнко за радянських часів дуже часто побував у Петербурзі, Москві чи інших містах Росії, де зачитав свої доповіді. Він наводить лише кілька. Перша – це участь у науковій конференції в Петербурзі, де зачитав доповідь на тему «Филологический семинар В. И. Перетца в Киевском университете имени Тараса Шевченко», в якій показав, якою «була машина нищення всього розумного в Росії та в її колишніх колоніях і як від цього постраждала українська літературно-наукова еліта 20-30-х років ХХ ст.». Друга доповідь, яка опинилась в спогадах, це «Тень» Достоевського в українській прозі «Расстрелянного возрождения» (20-е годы ХХ ст.). Цю тему продовжує у статті «Записки из мертвого дома»: имперские корни и украинская корона». Контакти М. Наєнка з Росією припинились, бо не раз гостро реагував в українській пресі на виступи московських авторів, які «намагались всіляко дискредитувати Україну» («Діагноз по-московськи»).

Ми навели лише частину того, про що іде мова у мемуарах «Озон зарубіжжя». Вони переконують нас у тому, що мало-хто з материкової України виконав так багато для пропагування української мови, літератури і культури за її межами, як М. Наєнко. Може, і завдяки літературознавчому зарубіжному озону став із нього провідний український літературознавець, без творчості котрого тяжко уявити розвиток сучасної української літератури і науки про літературу. Бажано, щоб всі доповіді вийшли окремим збірником.

Михайло Роман

Великий пан Дунай

Без сумніву, ані одна європейська ріка не викликала у країнах не лише придунайських стільки народних пісень, балад, легенд, дум та художніх творів різних жанрів, ніж Дунай. Відомо, що Дунай починає свій шлях у Чорному лісі Німеччини і потім протікає територією Німеччини, Австрії, Словаччини, Угорщини, Хорватії, Сербії, Румунії, Болгарії та України, поки знайде свій кінець у Чорному морі. В кожній із наведених країн Дунай викликав протягом сторіч незмірне багатство народних творів різних жанрів, пізніше художніх творів. Кожен народ по-своєму сприймав Дунай і по-своєму оспівав чи зобразив його у своїх творах, бо для кожного народу мав інший характер, інше значення, інакше його люди сприймали та оспівали. Бачимо це, коли прочитаємо, скажімо, вірші німецьких, угорських, сербських чи українських авторів.

Це велике духовне багатство людського духу народів згаданих країн уклав словацький поет, прозаїк і голова Співки словацьких письменників Мирослав Бієлік під назвою «Великий пан Дунай» (Veľký pán Dunaj. Antológia poézie klasikov národných literatúr podunajských štátov. Zostavil Miroslav Bielik. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov. 2019, 1. vyd. ISBN 978-80-8194-098-9. – S.370). Той же М. Бієлік у своєму вступному слові розповів про історію виникнення згаданої антології і про намір створити наступні національні антології придунайських країн. Кожна національна література наведених народів представлена 10 поетичними творами. Зрозуміло, що обрати найкращі, найбільш репрезентативні твори, які мають представляти те найкраще, найхудожніше, найтипівіше, що створив дух того або іншого народу протягом століть – справа нелегка. Є надія, що упорядники дальших країн підберуть інші твори і так у кінцевому результаті появиться 90 творів – зразків з кожної національної літератури, бо передбачається, що так, як словацький упорядник М. Бієлік уклав антологію, так зроблять й представники дальших придунайських країн. Переконаний, що є з чого вибирати, скарбниця майже невичерпна.

Позитивно оцінюємо, що в антології спочатку наведений оригінал твору, потім його переклад словацькою мовою. Словацький читач має так змогу познайомитися з оригіналом і його перекладом, зрозуміти чи схопити, відчути твір, його силу, значення духовне, естетичне, в якому Дунай виступає в різних ситуаціях, позиціях естетичних, соціальних, історичних, навіть міфічних. Ми не компетентні висловлюватися до підбору текстів з окремих національних літератур, бо справа дуже відповідальна і делікатна, але можемо лише сказати свою думку відносно української літератури. Українська література представлена такими творами: піснею-баладою «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш...», думкою-піснею С. Климовського «Іхав козак за Дунай», віршами М. Шашкевича («Поza тихий за Дунай»), Я. Головацького («Братові з-за Дунаю»), Т. Шевченка («Вітер з гаєм розмовляє»), Ю. Федьковича («О, чом, Дунай?»), І. Франка («Від'їзд гуцула»), Л. Українки («Ой в раю, в раю, близько Дунаю»), В. Свідзинського («Я буду шукати тиші»), М. Рильського («Чаша

дружби»), О. Гончара («Сині тіні бредуть із Дунаю»). Можна дискутувати, чи вибір вдалий або ні, чи він достатньо репрезентативний, чи ні. Тішить нас, що в антологію була включена пісня-балада «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш», деякими авторами називана ще й «Пісня про Стефана воєводу», яка була записана в колишньому селі Венеція, зараз складова села Лукова Бардіївського округу і вперше надрукована в «Граматиці чеській» Яна Благослава 1751 року. Невідомо, чи вона виникла на нашій території, або була принесена з України. Український науковець О. Астаф'єв твердить, що ця пісня-балада виникла на берегах Дунаю десь приблизно в 1505-1570 роках. Для нас важливо, що це була перша українська пісня-балада, записана хоч латинкою і не чистою українською мовою, але на нашій території. Її було передано чеському авторові ніби монахом Никодимом із Венеції, яка мала служити зразком української мови у згаданій граматиці. Розумію укладача, що не зміг включити інші думи або твори Т. Шевченка, в яких Дунай виступає в різних позиціях. Знаємо, що Т. Шевченко часто використовував у своїх творах образ Дунаю, як, наприклад, у поемах чи баладах «Причинна», «Наймичка», «Відьма», «Марина», «Слепая», «Сотник» та інші. Дунай й надалі хвилює сучасних українських поетів, які використовують Дунай у своїх творах, як художній образ. Можемо згадати хоча б деякі твори І. Драча, Д. Павличка, Б. Олійника, Л. Горлача та ряд інших авторів.

Хочемо додати, що свій вірш Ю. Федькович, очевидно, написав, коли був офіцером-поручиком австрійської армії і його відкомандували у Братиславу і він захопився красою, могутністю і силою Дунаю так, що використав його у своєму творі. Так само О. Гончар написав свого вірша після скінчення боїв, визволяючи Братиславу та її околицю від фашизму 1945 року. Як бачимо, Дунай його теж полонив, чарував. Щоб його дівчина зрозуміла, який великий шлях війни він пройшов, що він ще живий, що не забув її, і тому їй пише свого листа. Дівчина, жаль, залишила його, бо не знала, чи він повернеться живий додому. Ліричний герой тяжко переживав її поступок.

До включених українських віршів в рецензовану антологію не маю ніяких зауважень. Позитивно оцінюю словацькі переклади українських творів, виконані Валерією Юричковою та Сергієм Макарою. Вони вдало справилися з українськими творами, передали не лише мову, дух, ідею, ритми, добу, але й художні образи. Крім того, в антології вміщена коротка інформаційна статейка М. Романа про те, яке місце займає образ Дунаю в українській народній творчості та в художній літературі. Розділ, присвячений українській літературі, закінчується короткими медайлончиками про творців українських текстів, що включені у рецензовану антологію «Великий пан Дунай». Вони доповнюють вище наведену статейку.

Антологія в цілому справляє на нас хороше враження. Ми навіть не уявляли, що Дунай так часто служив художнім образом в окремих національних літературах.

Двоє з «Празької школи»

(Hlasy dvou básníků: výbor z básní Jurije Darahana a Oleksy Stefanovyče /básně Jurije Darahana z ukrajinského originálu (Sahajdak ...) přeložili Tereza Chlaňová, Matěj Lipavský, básně Oleksy Stefanovyče z ukrajinského originálu (Poety Praz'koi školy: Sribni surmy: antolohija...) podle překladu Aleny Morávkové přebásnil Václav Daněk; ilustrace: Matěj Lipavský. – 1. vydání. – Praha: Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna: Česká asociace ukrajinistů, 2018.107 stran: ilustrace. – (Publikace Slovanské knihovny; 84). ISBN 978-80-7050-704-9)

Український літературознавець Микола Ільницький в антології «Поети Празької школи» (Київ: Смолоскип, 2009) запитує, чи знаємо українську поезію ХХ століття. Зізнаймося, що є тут певні прогалини. Згадаймо хоча б поезію української еміграції 20-х - 30-х років минулого століття, скажімо, поетів «Празької школи». Цю прогалину поступово заповнюють і чеські україністи. Свідченням цього є і видання збірки «Голоси двох поетів» («Hlasy dvou básníků»).

Творчість поетів міжвоєнного періоду, які зосередились у Празі, і сьогодні викликає неабияке зацікавлення як у шанувальників поезії, так і у літературознавців. До «Празької школи» належали: Юрій Дараган, Євген Маланюк, Леонід Мосендз, Олег Ольжич, Юрій Клен, Олекса Стефанович, Олена Теліга, Оксана Лятуринська, Галя Мазуренко, Андрій Гарасевич, Богдан Беднарський, Іван Ірлявський та Іван Колос. Чому їх включаємо у «Празьку поетичну школу»? У своїх поглядах, але й тематично та щодо стилю були близькі до себе. Як твердить Микола Ільницький, Юрія Дарагана (1894-1926) називають першим представником «Празької школи української поезії» («Бо хоч він помер, коли такої школи ще не існувало, у його творах знаходять основні мотиви, які згодом розробляли представники цього угруповання»). Як зазначає літературна критика, збірка Ю. Дарагана «Сагайдак» (1925) стала попередником художньої платформи майбутньої «Празької школи».

Юрій Дараган народився в сім'ї українця і грузинки. Поступово його дедалі більше тягне до України, її мови та історії. У листі до Микити Шаповалова (1882-1932), українського політичного діяча, публіциста і поета Ю. Дараган пише: «Серцем українізувався поступово. Найбільш помага-

ли наші пісні і наша історія, що часами наповнює тебе божевільною гордістю, а часами так нелюдськи бичує ганьбою і соромом. Тепер я не в стані говорити про українство спокійно – реву при сторонніх людях, тепер бути не українцем я у жодний спосіб не зможу і що би зі мною не виробляли, я завжди зостанусь чи ув'язненим, чи розстріляним, чи помилуваним, але завжди українцем». Ці слова він підтримав і у своїй поезії.

Життя Юрія Дарагана пов'язане з Чехією та чеською літературою. Про це свідчить і переклад твору Карела Гінека Махи «Май». Йдеться про перший переклад цього твору українською мовою.

Другий поет, який з'явився у цьому чеському виданні – Олекса Стефанович (1899-1970). Що об'єднує цих поетів? Чеський україніст Алена Моравкова у передмові до перекладів віршованих творів цього письменника у виданні «Hlas dvou básníků» (стор. 70-71) пише: «Podobně jako i u dalších básníků «pražské školy», i u něj je patrná snaha opětovně interpretovat známé historické události, osobnosti či celá údobí. Jeho básnické vize jsou «osídlený» postavami z ukrajinské minulosti. Stejně jako u J. Darahana, i zde nalezneme ozvuky období Kyjevské Rusi (báseň Plač Jaroslavny), doby kozácké historie či divokých nájezdníků... Oleksa Stefanovič se však rovněž věnuje nedávné tragické minulosti Ukrajiny, a to v obrazech zcela konkrétních, ať již reaguje na hladomor let 1921-1923 nebo na dramatické momenty doprovázející boj za samostatnost Ukrajiny (např. báseň Kruty)».

Олекса Стефанович – український поет і літературний критик - народився на Волині. Початком 20-х років емігрував у Чехословаччину. У 1922-1928 рр. навчався на Філософському факультеті Карлового університету в Празі, у 1930 р. здобув звання доктора філософії. Коли до Праги наближались радянські війська, емігрує в Німеччину. З 1949 року аж до смерті живе у місті Боффало у США.

Свої перші віршовані твори друкує у празьких і львівських періодичних виданнях. Україніст Микола Неврлий, який з ним познайомився у Празі, згадує про нього як людину дуже скромну, тиху та заглиблену в себе (Микола Неврлий: «Минуле й сучасне. Збірник слов'янознавчих праць». Київ: Смолоскип, 2009, с. 508).

Вже його перші вірші, які появлялись у періодичних виданнях, свідчили про їх художню довершеність і про справжній талант. Характерною рисою стилю О. Стефановича є його поетична мова – повна архаїзмів і неологізмів. В ранній період переважають у його поезії романтико-символічні елементи. Деякі літературознавці у нього знаходять щось, що було притаманне українському філософу Г. Сковороді (1722-1794) – зберегти свою внутрішню свободу.

За життя видав збірки поезії – «Поезії» (1927), «Stephanos I» (1938). У 1975 році у Торонто вийшла книга його зібраних творів, яку упорядкував письменник Богдан Бойчук (1927-2017).

Треба привітати це видання, яке відкриває чеському читачеві незнайомі сторінки творчості українських поетів, доля яких загнала у Чехію. А щодо запропонованих перекладів віршів Ю. Дарагана, то читач може зробити собі цілісний погляд на творчість поета. У О. Стефановича, мабуть, хотілось би докладнішого вибору, не обминаючи, наприклад, його поезію з релігійною тематикою.

Можна сподіватись, що прозвучать і далі поетичні голоси «Празької школи» у чеському перекладі.

Олекса СТЕФАНОВИЧ

Вже місяць холодний такий,
Мов цілий – зо срібла і льоду.
Русалки знімають вінки,
Русалки зникають у воду.

А перше – заплюскає їх,
Захлине красу їх дівочу...
З голів заливав їх до ніг,
Любив, цілував їх досхочу...

Мінилася, грала луска,
Здавалося, бігала тілом:
Щоночі гатилась ріка
Смарагдом – сапфіром – берилом...

Прага, 1925

В РОСАХ

Паслися в лузі коні й лошата.
Пасли їх любі-милі дівчата.
Дівчата в росах – ясні, рожеві...
Так смачно в росах паслось коневі,
Так соковито кожен хробустан, –
Трава, мов ліс той, висока-густа...
Розкошували Гливі, Гривасті, –
Про щось іржали Ярині, Васьці,
Про щось іржали Ївзі, Ївдосі...
Дівчата й коні – у срібнороссі.

Прага, 1937

Хати біліше сорочок дівочих...
Немає кращих мазальниць у них,
Як ці наскрізь прозорі зимні ночі,
Коли і місяць світиться, і сніг.

Задурно все – і глина, і лязурок...
Так тихо білять, що й не чути їх...
Хати біліше казкових Снігурок,
Коли і місяць світиться, і сніг.

Прага, 1925

* * *

«Мене сонцем налито ущертъ,
Мене сонцем докраю налито,
Заціловано сонцем на смерть...
Я лежу, тяжковагее Літо.

Як упало учора отут,
То не можу підвестися й досі...
Запрошаю тебе, золоту,
Викликаю, сестро моя Осінь!

Ти прийди і подінь мене десь, –
Вже у мене по грах, по забавах...»
І сестра золотая іде,
Підпливає, хупава, як пава.

Підпливе злотокося сестра,
Поцілує – і Літо розтає...
Там минає зелена пора,
Золотая пора наступає.

Прага, 1927

* * *

Зупинилося літо
На століття, здається, цілі, –
Не тече, не колише, не плине
Полудневе розплавлене злото.
Як білозем дівочого лона,
Зомліла зелена земля.

Прага, 1929

БОГДАНА СТРИЧАЮТЬ

– «Ти Богом посланий, Богдане,
Розбить кайдани лихоліть.
Ніколи край не перестане
За тебе Господа молитись...»
– «Ти – Визволитель України
Із довголітньої біди!
З тобою всюди ми полинемо, –
Лише скажи, лише веди!..»
– «З тобою йде, як наречена,
Вікторія у боротьбі!
Стократная, неізнена,
Віквічна глорія тобі!»
Як море те, народні лави,
Всі «слави» – у одну злились,
І дзвонами золотоголові
Позахлиналися – зайшлися.
Жар-малинові, ясно-злоті
Цвітуть прапори й корогви...
Святі правиці із кіотів
Благословляють, як живі...
Грядеш до Софії Святої
На білосніговому коні,
А за тобою – твої вої,
Орлята славної борні.
Квітками шлях тобі – дівчата, –
Квітки, вінки – куди не кинь –
І, щоб на них не наступати,
Іде, танцюючи, твій кінь.
Грядеш – і леться в душу сила
Із тисяч душ, із тисяч віч...
Які непереможні крила
З твоїх розкинулися пліч!
У голові твоїй заблисли,
Все хмарне звіявши, як дим,
Такі великогорді мислі,
Що сам ти не повірив їм!
Вже не Москва і не Варшава,
Не за козаччину вже бій,
А Українська Держава
В уяві блиснула твоїй!

Гуде-клекоче пишне свято...
День заяснів, заголубів...
Над градом – сонячнеє злато
І білі зграї голубів.

Прага, 1927

КРУТИ

В мороці неладу, в п'їтьмі підлот –
Ваші пісні молодечі,
Льот ваш орлиний, нестримний льот,
Льот крізь вітри і хуртечі!

Що там, що вперше з рушницею ти,
Що там, що тому п'ятнадцять, –
Так хороше вам на ворога йти,
Співом гучним захлинатся...

Хай вам вітри вибігають на шлях,
Прсять вернути, голосять, –
«Щоб наша доля...» – лунає в полях,
«Щоб краще в світі жилося!..»

Хай ще зловісніше тьмариться рань,
Голови юні тим вище...
Як на параду, йдете ви на брань,
В простори гроз, як на грище.

...Стрінулись. Казять ворожую злість
Ваші розгукані стріли...
Псами б на вас позривалися з місць
Тріскотні вкрай скоростріли!

Лавами – ворог... Ось кинувся він,
Котить на ваші окопи...
О, вже не лежачи і не з колін
Лити крицеві окропи, –

Виросли враз ви, немов на наказ...
Тільки чому це, орлята,

Тільки чому ця тривога у вас?
Чом зацімила гармата?

Чом це щодруга рушниця – німа, –
Голосу бракло у зброї?
– «Дайте набоїв!» Набоїв – нема.
В полі далеко набої.

Сталі – не стало. Зостався кристаль.
Як з кристалем проти сталі?
Люто співає ворожая сталь,
Б'є – розбиває кристалі.

Сніже, таж в нього нема голови, –
Нащо йому підголов'я?
...Як захлиналися співами ви,
Так захлинулися кров'ю.

О, ви уміли за Неї лягти,
Мужньо лягти і діточо,
Вміли холодную млу пропекти
Жаром багряних сорочок!

Ваша загуба за Весну ясну,
Ваші зарубані весни –
Громом в німоти байдужжя і сну,
Криком кривавим – воскресни!

Сходять нам ваші негасні сонця,
Дзвонять серця ваші вічні,
Ваші квітневі, травневі серця,
Квітні, посічені в січні...

У клекотінні – святі корогви,
Клекоту повні – прапори...
Ми під кипінням їх радо, як ви,
В буряні рушим простори,

Радо на сурмний задуднимо зов
Ми на шляху грозовому,
Тому крутому, що з Крутів пішов,
Непереможному тому, –

І коли кинем на ворога час
Незгладимої скрути,
Взнає він добре, про віщо для нас
Крикнули кровію Крути.

Прага, 1933

КРІЗЬ СМЕРТЬ

Їм північні вітри гудуть,
Їм сніги замітають путь,
А вони ідуть безупину,
А вони без спочину йдуть.

Їм шати залляла кров,
На шмати – їх корогов,
Та кожен, кожен із них
Смертю смерть поборов.

Їм північні вітри гудуть,
Їм сніги замітають путь,
А вони ідуть безупину,
А вони без спочину йдуть.

Прага, 1933

ДВА

(Сонет)

Вони встають живими у словах:
«Смієшся ти, а я ридаю, друже».
Як ти у них, ніхто, вкраїнська душе,
Так не сміявсь, не плакав у віках!

З того плачу котився небом жах,
Того сміху і пекло не заглуше...
Їх два було, чие ширяння – дуже,
Чие крило – напруга і розмах.

Та рід й земля, що праведно-суворі,
Лиш одного взяли у вартові:
Нехай згучить в чужинному соборі –

«Не мертві будьте душі, а живі», –
Нам із-над круч рокоче, «Заповіте»,
Твоє «вставайте, кайдане порвіте!»

Прага, 1938

КІНЦЕСВІТНЄ

* * *

Погасли у небі зорі.
Одна лиш там високо,
Як напівбеззоре,
Як заплакане око.

Прага, 1923

* * *

Обрій не витрима, стогне під хмарами обрій,
Хряскотно гнеться щодня під набряклістю хмар.
О недаремне топилося сонце в цинобрі,
Місяць недобрий багрово вставав, як пожар!

Громом і мовчанням – «роде, не жди оборони!»
Зливи і град, і вогонь, а не тиха роса,
З тверді цієї, що в гніві горить і холоне.
Буде – Гроза.

Прага, 1937

КИЇВ

Над містом в темряві – вогнистий хрест
Знявсь догори, як сяєво пожежі,
Вечірніх ліхтарів протест –
Що ніч загарбала барвисті межі,
Схилила день за виднокруг, за Брест...
Над містом в темряві – вогнистий хрест.

Вогнистий хрест, накреслений над містом,
Оповідає всім, що ні, не вимер
Наш славний рід! Людських осель намистом
Керує дотепер Великий Володимир.
І в небі символом яскравим і вогнистим
Палає хрест, накреслений над містом.

Каліш-табір, 7.VI.1922

ВЕЧІР

Як князь ранений – день схилився на захід,
Одкинув свій червоний щит.
Рубіни крові бризнули на дахи,
І червінню спокійний став блищить.

Зітханням лине тихий повів вітру,
І ладаном – осінній аромат.
На очі насуває вечір митру
І править жадібний обряд.

А герць гучний був, променистий, впертий.
Мій Боже! Радісно співа сурма...
О, дай же і мені в свій час умерти
Так пишно і безжурно.

Каліш-табір, 3.VII.1922

ПТАХ

Взлітає день, вогнистий півень,
У незасмічену блакить,
І перший рух його на південь,
На синє-зоряний Бескид.

Він, може, і розгубить пір'я,
Мов гай осінній – жовтий лист...
Не треба чорного зневір'я,
Палає срібнобарвний хвіст!

А на землі його предтечі
Співали хрипко цілу ніч.
Лети ж, о півню злотоплечий,
Блищи і за собою клич.

Прага, 9.IX.1922

Гомоніли кострубаті галки,
Небо грало у пташині сурми,
І очима синіми фіалки
Визирали зі скляної урни.
Там, за парком, вранці кінь спіткнувся,
Обізвався дід недобрим словом,
Очерет під жвавим вітром гнувся,
Під весняним вітром безголовим.

Подєбради, 16.XII.1922

СРІБНІ СУРМИ

Дажбог лякає білі коні,
Бучний табун зими,
З його рожевої долоні
Вогонь проміння барвно гонить
На вогке тло землі.

Зима вже білий стяг підносить,
Підносить стяг зима,
Благає порятунку, просить:
«Не треба бою, досить, досить!»
І лине за лиман...

І коні-велетні женуться
І крешуть лід дзвінкий,
В бігу птахами розіпнуться,
І в дикім полі розіб'ються,
Розвіються вони...

Прогавлена остання змога,
Долічені вже дні...
І гридень світлого Дажбога
Сурмить блакитну перемогу
На золотім коні!

Подєбради, 30. III. 1923

Співає юний січовик.
Нічного степу вільний пташе,
Сам знаєш, пишне щастя наше
На вістрії шабель та пік.
Ой, сонних виб'ють до ноги...
Дивись, татарин вузьколюбий
В зелені хвилі, ніби окунь,
Пірнув і стежить з-за могил.
А ти співаєш про Стамбул,
Про байдаки та бідних бранців,
Що з зойком прокидались вранці,
І з України вітер дув,
І тужно-тужно сльози сьорбав
І танув золотий туман...
Ой, стисне пристрасно аркан
Твоє, твоє співуче горло.

Подєбради, 16.1.1924

БРАНКА

Тремтить осика всім єством
В обіймах ранку,
А ранок пестить знов і знов,
Мов турок бранку.
Очей не звести, все внівець!
І застидалась...
А поцілунок і вітрець
Не зчинять галас...
Заступлять червінь супокій
І помаранчі,
Тож день розмріяний такий,
Вона не плаче...
Лише без ліку, до зорі,
Мов за обійстям,
Мов нуждарі на цвинтарі,
Тріпоче листя.

Жідлоховіце на Моравії, 10.VI.1924

У ПОТЯЗІ

Ні, не стомлюся я тебе кохати...
Летіли ми, немов у прірву камінь,
А в небі місяць, юний і рогатий,
Немовби плив, немовби плив за нами.
У склі води мигтять відбитки сосен
І перевернуті руїни замків.
Рудоволоса, синьоока осінь,
Дивись, дивись, пливуть твої русалки!
Віддай мені всі чари і примари,
Замуч і зацілуй, здуши в своїх обіймах...
Ти бачиш – захід відкриває рани
І зустрічає смерть натхненним гімном.

Брно – Подєбради, «рихлік», 7.VIII.1924

Закотилося сонце за обрій,
А козацького сонця нема ще...
Фіалкові степи, фіалкові
Трав розмріяні хащі.

Тільки щєбриком пахне та тужить
По ярах, над річками полинню.
Ой, чолом тобі, місяцю-друже,
Я в степи за тобою полину.

Подєбради, 20.IX.1924

Такий чужий, такий далекий,
Колись палкий, коханий мій!..
Сурмлять, сурмлять мої лелеки,
Летять квапливо у вирій.
А пам'ятаєш? Поле в росах,
Блакить, лебеді і трава?
Я ще ховаю в чорних косах
Твої цілунки і слова...
Твої обійми так далеко,
Так, ніби бачила у сні...
Не повернути їх лелекам,
Не повернути і весні.
Завмерло все, що так тремтіло
Зеленим листям молодим...
Моє розчавленеє тіло
Знайдуть під мостом кам'яним...

Прага, 22.II.1924

ПІД ЧУЖИМИ ЗОРЯМИ

Своїх сузір незнаний візерунок,
Заграви рідні – під чужим кутом.
Дрібні хмаринки, наче срібні руна
Понад Чумацьким радісним шляхом.

І ціла ніч – мов чуйна кобилиця,
Що на отави вибігла зі стаєнь,
На чорному коні казковий лицар
Женеться чвалом в мій далекий край.

Йому Дніпро і степ безкрай сниться,
І Київських хрестів лискучий ліс,
Але назустріч їм небіжчик місяць
Поблідле чоло мертвенно підніс...

Кінь вороний знявсь гопки від жаху.
Кінь вороний у дальшу путь не хоче,
І срібним порохом Чумацького шляху
Засліплює мандрівникові очі.

1.X.1925

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На фонд журналу «Дукля» пожертвували:

Олег Павлів (Чехія) – 50 євро.

На обкладинці журналу твори українського художника

Михайла Романишина (1933-1999)

На першій сторінці обкладинки: «**Видубицький монастир при місячному сяйві**». Полотно, олія, 1999 р. 70х65; на другій сторінці обкладинки: «**Дорога в горах**». Полотно, олія. 1965 р. 22х66; на третій сторінці обкладинки: «**Перший сніг**». Полотно, олія. 1996 р. 90х80; на четвертій сторінці обкладинки: «**Краєвид із оборогом**». Полотно, олія, 1997 р. 98х80.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 226/08

ISSN 0419-8131

